

”Tätä työtä tehdään Suomen suvun historiassa vain yhden kerran”

**ITÄ-KARJALAN SOTILASHALLINTOESIKUNNAN OPETTAJALEIRI
SUOMALAISTEN JA ITÄKARJALAISTEN KOHTAAMISEN PAIKKANA
1941 - 1944**

Liisa Vuonokari

Pro gradu -tutkielma

Turun yliopisto

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Suomen historia

Syyskuu 2011

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos/Humanistinen tiedekunta

VUONOKARI, LIISA: ”Tätä työtä tehdään Suomen suvun historiassa vain yhden kerran” Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleiri suomalaisten ja itäkarjalaisten kohtaamisen paikkana 1941 – 1944.

Pro gradu -tutkielma, 107 s

Suomen historia

Syyskuu 2011

Tutkimus käsittelee suomalaisten ja itäkarjalaisten suhdetta Itä-Karjalan miehityksen aikana 1941 – 1944. Lähestyn aihetta Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleirin kautta. Leirillä opiskeli joulukuun 1941 ja elokuun 1944 välisenä aikana yli sata itäkarjalaista opettajaa Paltamossa, Jämsässä ja Raumalla. Koulutuksen tavoitteena oli antaa opiskelijoille suomalaisen kansakoulunopettajan pätevyys ja kasvattaa heistä suursuomalaisen aatemaailman omaksuneita opettajia Suomeen liitettävän Itä-Karjalan tarpeisiin. Tutkimuksen lähdeaineistona on opettajaleirin arkistoksi kutsuttu aineistokokonaisuus. Tarkastelen tutkimuksessa suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteita sotilashallinnon kontekstissa. Tutkimuksessa käsitellyt suomalaiset olivat miehityshallinnon edustajia, itäkarjalaiset taas miehitetyn alueen asukkaita ja vihollismaan kansalaisia. Tämä valtasuhde määritteli pitkälti sen, miten he toisensa näkivät. Perinteisen sotahistorian sijaan tutkimukseni sijoittuu pikemminkin uuden sotahistorian kenttään. Varsinaisten sotatapahtumien sijaan tutkimus keskittyy siihen, millaiselle ajatusmaailmalle Itä-Karjalan sotilashallinto rakentui.

Tutkimus rakentuu kolmen tapahtumasarjan ympärille. Helmikuussa 1942 leirin opiskelijat järjestivät Leninin kuolinpäivänä mielenilmauksen, jonka seurauksena useita leirin opiskelijoita lähetettiin keskitysleireille. Käsitelen tapahtuman yhteydessä opettajaleiriä miehitysvallan välineenä ja opiskelijoiden mahdollisuuksia vastarintaan. Kesällä 1942 Mikko Karvosen itäkarjalaisesta opettajasta kertovan romaanin *Heräävän elämän maa* julkaisu herätti opettajaleirillä suuttumusta. Käyn leiriläisten reaktion kautta läpi kansallisuuden ja rodun merkitystä suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteen pohjana. Viimeisessä käsitteilyluvussa tutkin sitä, mitä sodan päättyminen ja opettajaleirin lakkauttaminen merkitsivät sen opettajille ja opiskelijoille.

Sotilashallinnon ja opettajaleirin työ perustui siihen ajatukseen, että Itä-Karjala liitettäisiin sodan jälkeen Suomeen. Tämän takia itäkarjalaisia kohdeltiin ennen kaikkea tulevana suomalaisina. Opettajaleirin opiskelijat tuottivat pettymyksiä, koska heidän taivuttamisensa Suur-Suomi -ajatuksen puolelle oli ennakkoon ajateltua vaikeampaa. Heissä nähtiin myös kielteisiä piirteitä, jotka tulkittiin venäläisen kulttuurin vaikutuksiksi. Leirillä ajateltiin, että syntyperänsä takia opiskelijoista voisi tulla hyviä suomalaisia, mutta heidän piti oppia vihaamaan ”ryssää” ja pääsemään irti venäläisyyden vaikutuksista. Suomen vetäytyminen Itä-Karjalasta teki tyhjäksi haaveet Suur-Suomen luomisesta. Osa leirin entisistä opettajista ja Suomeen jääneistä opiskelijoista jatkoi yhteydenpitoa sodan jälkeenkin. Leiriläisiä yhdistivät yhteiset kokemukset, mutta etenkin leirin johtajan Matti Koskenniemen toiminnassa näkyi myös tavoite pitää kiinni ajatuksesta, että opettajaleirin työ ei ollut mennyt hukkaan. Sodan jälkeisessä Suomessa Itä-Karjalan miehitys haluttiin yleisesti unohtaa, mutta säilyttämällä ja kartuttamalla opettajaleirin arkistoa Koskenniemi piti kiinni oikeudesta omaan tulkintaansa siitä, mistä opettajaleirissä oli ollut kyse.

Asiasanat: Itä-Karjala, jatkosota, Suur-Suomi, uusi sotahistoria

Sisällysluettelo

Sisällysluettelo.....	3
1. JOHDANTO.....	4
1.1. Kysymyksenasettelu.....	4
1.2. Itä-Karjalan miehitys historiantutkimuksessa.....	10
1.3. Itä-Karjalan valtaus ja opettajaleirin perustaminen.....	17
2. MIKÄ LEIRILLÄ SOPII MIKÄ EI – OPETTAJLEIRI MIEHITYSVALLAN VÄLINEENÄ.....	23
2.1. Leninin päivän mielenilmaus.....	23
2.2. Kommunisteja ja heimoaktiiveja – Ketkä opettajaleirillä kohtasivat? ..	25
2.2.1. Itäkarjalaiset opiskelijat.....	25
2.2.2. Suomalaiset opettajat.....	34
2.3. Ainoana vaihtoehtona lojaalisuus suomalaisvallalle.....	39
2.4. Opiskelijoiden vastarinta.....	46
3. ”EI VAIN JOTAIN PUUTEELLISIA JA VIKAPERÄISIÄ SUOMALAISIA” – ITÄKARJALAISSUUS SUOMALAISMIEHITTÄJIEN SILMIN	52
3.1. Heräävän elämän maan ilmestyminen kuohuttaa.....	52
3.2. Moraalisesti rappeutunut Neuvostoliitto.....	56
3.3. ”Tehtävänne on liittyä kirkkokuntiin”	60
3.4. Vieraat sukulaiset.....	67
3.5. Opettajaleiri propagandavälineenä.....	76
4. ”KUINKA KUMMALLINEN ON TÄMÄ MAAILMA” – OPETTAJALEIRI SODAN PÄÄTTYMISEN JÄLKEEN	86
4.1. Vetäytyminen Itä-Karjalasta ja opettajaleirin lopettaminen.....	86
4.2. Koskenniemi ja muistamisen halu.....	96
5. LOPPULUKU.....	101
Lähteet.....	105

1. JOHDANTO

1.1. Kysymyksenasettelu

”Kurssilaiset saapuivat sotilaspastori A. Antilan johdolla Mieslahden pysäkille”.¹ Näin alkaa Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleirin sotilaspäiväkirja numero 1. Tämän yksinkertaisen toteamuksen taakse kätkeytyy merkityksellinen tapahtuma. Mieslahden kansanopistossa kohtasivat joulukuun 18. päivän iltana vuonna 1941 joukko Suomen valloittaman Itä-Karjalan alueelle jääneitä itäkarjalaisia opettajia ja heidän suomalaiset opettajansa. Alkamassa oli kurssi, jonka tavoitteena oli saada neuvosto-opettajat toimimaan sen Suuren Suomen hyväksi, jonka toteutumisen meneillään ollut sota näytti vihdoinkin tekevän mahdolliseksi.

Unelmalla Suur-Suomesta oli juurensa 1800-luvun karelianismissa, konkreettisesti sitä olivat yrittäneet toteuttaa vapaaehtoisretkikunnat, jotka osallistuivat taisteluihin Itä-Karjalassa 1920-luvun alussa. Tavoite ei unohtunut kokonaan näiden epäonnistuneiden retkien jälkeenkään, vaan sitä pitivät eri muodoissa hengissä useat heimojärjestöt, kuten Akateeminen Karjala-Seura. Isänmaallinen Kansanliike nosti Suur-Suomen myös puolueohjelmansa viralliseksi tavoitteeksi.² Kun Suomi toisessa maailmansodassa seurasi Saksan hyökkäystä Neuvostoliittoon ja valloitti syksyn 1941 kuluessa ison osan Itä-Karjalasta, näytti mahdollisuus Suur-Suomen toteuttamiseen auenneen. Alueen liittäminen Suomeen ei ollut sodan virallinen tavoite, mutta Itä-Karjalan sotilashallinto, jolle alueen hallinta alistettiin, valmistautui siihen, että tilaisuuden tullessa Itä-Karjalan liittäminen Suomeen kävisi mahdollisimman helposti.³

Suomen itsenäistyminen ja Neuvostoliiton syntyminen olivat luoneet Karjalaan rajan, joka ei ollut raja ainoastaan valtioiden, vaan myös ideologioiden välillä. Suomen ja Neuvostoliiton suhteet olivat maailmansotien välisenä aikana molemminpuolisen epäluulon leimaamia ja toisesta osapuolesta liikkui lähinnä väritettyjä tietoja. Suomen hyökkäys Itä-Karjalaan merkitsi tämän rajan osittaista häviämistä. Kontaktit suomalaisten ja itäkarjalaisten välillä olivat pitkän tauon jälkeen taas mahdollisia, mutta sodan takia erityisissä olosuhteissa. Itä-Karjala säilyi koko sodan ajan sotilashallintoalueena, jonne pääsemiseen tarvittiin erityinen lupa. Siellä oleskelleet suomalaiset olivat pääasiassa sotilaita ja miehityshallinnon työntekijöitä. Itäkarjalaiset taas olivat vihollismaan kansalaisia. Tutkimukseni tarkoituksena on päästä kiinni siihen, millaisia kohtaamisia itäkarjalaisten ja suomalaisten välillä näissä olosuhteissa tapahtui. Erityisesti keskityn

¹ ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK numero 1 18.12.1941, LA, kotelo 1, KA.

² Laine 1982, 33 – 36; Manninen, 1980, 47 – 48.

³ Laine 1982, 46 – 59.

siihen, millaisena miehitysvallan edustajat näkivät miehitetyn alueen itäkarjalaiset asukkaat ja millaisia laajempia ajatusrakennelmia suhtautumisen takaa löytyi.

Miehitys määritellään yleensä tietyn alueen väliaikaiseksi hallussapidoksi. Koska Suomen armeija joutui jatkosodan päätösvaiheissa jättämään Itä-Karjalan, voi ajanjaksoa 1941 – 1944 sen lopputuloksen perusteella kutsua miehitysjaksiksi ja alueen hallintoa miehityshallinnoksi. Käytän näitä termejä myös tässä tutkimuksessa. Itä-Karjalan sotilashallinnon toiminnan ymmärtämiseksi on kuitenkin tärkeää pitää mielessä se, että sen toiminta ei perustunut ajatukseen Itä-Karjalan väliaikaisesta hallinnasta vaan alueen myöhemmästä liittämisestä Suomeen. Kuten Itä-Karjalan miehitystä tutkinut Antti Laine toteaa, itse sotilashallinnossa sanaa miehitys käytettiin vain poikkeuksellisesti. Käytetyin termi oli valloitus.⁴ Tämä toimintaympäristö rajaa tutkimukseni näkökulmaa. Tarkastelen työssäni suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteita valloittajien suhteena valloitetun alueen asukkaisiin ja olen kiinnostunut siitä, miten itäkarjalaiset nähtiin tulevina suomalaisina.

Käytän tutkimuksessa esimerkkinä suomalaisten ja itäkarjalaisten kohtaamisesta Itä-Karjalan sotilashallinnon opettajaleiriä, joka aloitti toimintansa joulukuun 18. päivänä vuonna 1941. Ensimmäiset suomalaiset koulut aloittivat toimintansa Itä-Karjalassa jo marraskuussa 1941. Näiden koulujen opettajat tulivat Suomesta.⁵ Tämän takia opetusasioista vastanneen valistusosaston käsiteltäväksi tuli kysymys siitä, mitä tehdä vallatulle alueelle jääneille itäkarjalaisille opettajille. Opettamaan heitä ei kommunistisen kasvatuksen saaneina uskallettu päästää, mutta heidän voittamistaan suomalaisen hallinnon puolelle pidettiin tärkeänä. Valistusosasto päätyi ratkaisuun, jossa itäkarjalaisille opettajille päätettiin järjestää Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleiriksi nimetty kurssi Mieslahden kansanopistossa. Aiottu lyhyt kurssi laajeni monivuotiseksi koulutukseksi, jonka tehtäväksi määriteltiin kouluttaa opiskelijoistaan: ”1. Uuden Suur-Suomen valtakunnan kunnan kansalaisia. 2. Suomalaisia kansakoulunopettajia, joilla on täydellinen ylä- ja alakansakoulunopettajan pätevyys.”⁶ Opettajaleiri oli toiminnassa joulukuusta 1941 elokuuhun 1944.

Opettajaleiri on hyvä tapa päästä kiinni tutkimuskysymyksiini ainakin kahdesta syystä. Ensinnäkin koululaitos on aina yhteisön arvojen välittäjä. Sen avulla pyritään siirtämään tuleville sukupolville tietoja ja asenteita, joita pidetään tärkeinä ja oikeina. Tämän takia koululaitos oli myös Itä-Karjalan sotilashallinnon tärkeysjärjestyksessä en-

⁴ Laine 1982, 65.

⁵ Hyytiä 2008, 78 – 83.

⁶ ItäKar.SE:n opettajaleirin opetussuunnitelma ajalle 1942 – 1943, vahvistettu 4.6.1942, LA, kotelo 4, KA.

simmäisten järjestettävien asioiden joukossa vallatulla alueella. Koulujen avulla piti ”pelastaa” lapset ja nuoret, joiden pelättiin omaksuneen tiukimmin kommunistisen ideologian, koska heillä ei ollut kokemuksia elämästä ennen Neuvostoliiton perustamista.⁷ Niinpä koululaitokseen tutustuminen kertoo paljon koko miehityshallinnon tavoitteista. Toiseksi koulu on ympäristö, jossa toiminta perustuu ihmisten välisiin kohtaamisiin, opettajien ja oppilaiden vuorovaikutukseen. Opettajaleirillä suhteen kehittymistä ja itäkarjalaisten opiskelijoiden edistymistä vielä seurattiin ja analysoitiin kirjallisessa muodossa. Tällaista aineistoa miehittäjän käsityksistä miehitetyn alueen väestöstä ei ole useimmista muista Itä-Karjalan sotilashallinnon tehtäväkentän alueista saatavilla.

Tutkimukseni jakautuu kolmeen pääluukuun, joissa jokaisessa tarkastelen suomalaisten ja itäkarjalaisten suhdetta eri näkökulmasta. Jaon lähtökohtana on kolme sellaista tapahtumaketjua leirin historiasta, jotka valaisevat hyvin suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteita ja niiden muutosta sodan aikana. Esille nostamani tapahtumat ovat kaikki eräänlaisia murroskohtia. Tarkoituksena ei ole erityisesti etsiä ongelmia ja vaikeuksia, mutta ristiriidat ovat tutkimuksen kannalta hedelmällisiä, koska ei-toivottu käyttäytyminen paljastaa tehokkaasti sen, mitä toivotaan ja odotetaan. Ongelma- ja valintatilanteet nostavat esille sellaista, joka leirin tavallisessa arjessa jää peittoon.

Tarkemman tutkimisen kohteeksi olisi voinut nostaa moniakin tapahtumia leirin historiasta, mutta valitsin sellaisia ilmiöitä, jotka näyttäytyivät merkittävänä myös muuhun tutkimukseen verrattuna. Opettajaleiri ei ollut yksittäistapaus, vaan osa laajempaa kokonaisuutta, jossa Itä-Karjalan ”paras ja lahjakkain”⁸ nuoriso pyrittiin kouluttamaan tulevan Suur-Suomen tarpeisiin. Tapahtumat on myös valittu leirin toiminnan alusta, keskeltä ja lopusta, jotta leirin koko toiminnan kaari tulisi esille. Ensimmäisessä pääluvussa käsittelen suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteita vallankäytön näkökulmasta. Opiskelijoiden järjestämä mielenosoitus Leninin kuolinpäivänä tammikuussa 1942 nostaa esille kysymyksen leirin luonteesta miehitysvallan välineenä ja opiskelijoiden mahdollisuuksista vastarintaan. Kesällä 1942 Mikko Karvosen kirjan *Heräävän elämän maa* ilmestyminen aiheutti leirillä keskustelua, jonka kautta tulee esille leirin ja koko miehityshallinnon kannalta keskeinen kysymys kansallisuudesta ja rodusta suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteen perustana. Viimeisessä käsittelyluvussa pohdin sitä muutosta, jonka Itä-Karjalan menettäminen kesällä 1944 ja sodan päättyminen suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteisiin aiheutti. Kun käsittelen opiskelijoiden mahdollisuutta vastarintaan, tulee opettajaleirin opiskelijoiden näkökulma voimakkaammin esille, mutta muu-

⁷ Hyttiä 2008, 78.

⁸ Koskenniemen puhe heimojuhlassa Jämsässä 28.2.1943, LA, kotelo 6, KA.

ten tutkimuksessani painottuu, lähteiden tarjoamista mahdollisuuksista johtuen, leirin opettajien ja laajemmin suomalaisten suhde itäkarjalaisiin, ei itäkarjalaisten suhde suomalaisiin.

Tutkimuksen aikarajauksen keskuksena ovat opettajaleirin toimintavuodet 1941 – 1944, joista tutkimus kurottuu eteen- ja taaksepäin. Opettajaleiri oli sotavuosien ilmiö, mutta siellä tehdyn työn henkiset juuret ovat kauempana menneisyydessä, etenkin 1920- ja 1930-luvuilla. Tutkimukseen ne tuodaan tutkimuskirjallisuuden kautta. Opettajaleirin opettajien ja etenkin sen opiskelijoiden elämään leiri vaikutti vielä pitkään sodan jälkeenkkin. Tutkimuksen keskiössä ovat kuitenkin varsinaiset leirin toimintavuodet.

Opettajaleirin ja koko Itä-Karjalan miehityksen tutkimisen mielekkyyden sen taustalla vaikuttavien ajatusrakennelmien näkökulmasta voisi asettaa kyseenalaiseksi, koska sodan lopputulos teki tyhjäksi kaikki suunnitelmat Suur-Suomen luomisesta. Kyse ei kuitenkaan ole vain vuosien 1941 – 1944 välisestä ilmiöstä. Jatkosota vain nosti korostetusti näkyviin sellaista, joka sodan jälkeisissä olosuhteissa täytyi pitää piilossa. Se että YYA-Suomessa suomalaisten ylemmyyttä korostava isänmaallisuus ei ollut salonkikelpoista, ei tarkoita sitä, että Itä-Karjalan miehityksen taustalla olevat ajatusrakennelmat olisivat kuolleet Pariisin rauhansopimukseen. Itäkarjalaisten ja suomalaisten suhteissa oli lopulta kyse siitä, mitä suomalaisena oleminen merkitsee. Tämä kysymys on ajankohtainen edelleen ja viimeaikaisessa keskustelussa nimenomaan siitä näkökulmasta, mitä se merkitsee suhteessa toisiin, niihin jotka eivät ole suomalaisia. Nykypäivän Suomessa kyse ei ole ”vapautetuista” heimosukulaisista vaan kauempaa tulleista vieraista. Perehtyminen siihen, mitä suomalaisen kulttuurin ylivoimaisuutta korostaneen ja yksikielistä ja yksimielistä kansakuntaa halunneen hallinnon edes väliaikainen toteuttaminen merkitsi, voi silti antaa eväitä myös tämän päivän keskusteluihin.

Tutkimukseni päälähteenä on opettajaleirin arkisto, jota säilytetään Kansallisarkiston Sörnäisten toimipisteessä eli entisessä sota-arkistossa. Opettajaleirin arkisto ei ole arkisto sanan varsinaisessa merkityksessä, siis tietyn arkistonmuodostajan toiminnan tuloksena syntynyt kokonaisuus, vaan pikemminkin asiakirjakokoelma, jonka on koontanut opettajaleirin pitkäaikaisin johtaja Matti Koskenniemi. Noin hyllymetrin laajuinen kokonaisuus sisältää opettajaleirin toiminnassa syntyneitä virallisia asiakirjoja, kuten sen sotilaspäiväkirjat, kirjeenvaihtoa ja leirin toimintakertomukset. Näiden leirin toimintakertomusten lisäksi siihen on talletettu Koskenniemen käymä laaja kirjeenvaihto leirin entisten opiskelijoiden ja opettajien kanssa, samoin kuin oppilas- ja henkilökuntaluetteloita ja muistiinpanoja, joita Koskenniemi on koontanut helpottaakseen

opettajaleirin tutkimustyötä. Jonkin verran aineistoa on myös leirin muilta opettajilta. Lähettäjän nimen mukaan järjestetty kirjekokoelma muodostaa aineiston suurimman kokonaisuuden. Vanhimmat kirjeet ovat vuodelta 1941, uusimmat 1990-luvulta. Viimeisiltä vuosilta aineistossa on myös Koskenniemen omia kirjekonseptteja. Eniten kirjeitä on lukuvuodelta 1943 – 1944, jolloin leirin ensimmäinen osasto suoritti opetusharjoittelua ympäri Suomea. Kirjeenvaihto jatkui vilkkaana myös useita vuosia sodan jälkeen monien Suomeen jääneiden oppilaiden kanssa. Arkistossa on myös valokuvia, oppilasluetteloita, vihkoja, oppilaiden selostuksia, arvostelukirjoja ja sekalaisia muistiinpanoja. Opettajaleirin arkisto on siirretty arkistolaitokseen vasta 2000-luvulla, eikä sitä ole vielä luetteloitu. Asiakirjakotelot on kuitenkin numeroitu ja käytän viittauksissa näitä kotelonumeroita kunkin asiakirjan sijainnin yksilöimiseen.

Tämän tutkimuksen kannalta merkittävimpiä ovat opettajaleirin toimintakertomukset. Kertomuksia lähetettiin Itä-Karjalan sotilashallintoesikuntaan ensin puolen kuukauden välein. Kesällä ja syksyllä 1942 osa toimintakertomuksista sisälsi koko kuukauden tiedot ja lokakuusta alkaen niitä kirjoitettiin enää kolmen kuukauden välein. Toimintakertomuksissa oli aina yleinen osa, jossa kerrottiin toimintakauden tärkeimmistä tapahtumista ja yleisestä työn etenemisestä. Sen lisäksi jokaista oppiainetta käsiteltiin erikseen, samoin yleishallintoon kuuluneita asioita. Toimintakertomukset on allekirjoittanut ja ilmeisesti yleisosion kirjoittanut leirin johtaja, kun taas opettajat raportoivat itse omista aineistaan. Ensimmäisen lukuvuoden toimintakertomukset olivat perusteellisimpia. Syksystä 1942 ne alkavat lyhentyä ja lukuvuodella 1943 – 1944, kun opettajaleiri siirtyi hallinnollisesti opetushallituksen alaisuuteen, toimintakertomuksista jäi kokonaan pois varsinaisen opetustoiminnan käsittely.

Erityisen hedelmällinen tämän tutkimuksen kannalta on ollut Matti Koskenniemen syksyllä 1942 kirjoittama leirin ensimmäisen lukuvuoden toimintakertomus 18.12.1941 – 30.5.1941. Toimintakertomuksessa Koskenniemi veti yhteen ensimmäisen lukuvuoden kokemuksia opettajaleiriltä, ja eri aineiden opettajat tekivät saman opettamiensa aineiden osalta. Samalta ajalta peräisin olevat puolikuukausittaiset toimintakertomukset on kirjoitettu keskellä tapahtumia ja ne ovat luonteeltaan enemmän raportteja. Koko lukuvuoden toimintakertomuksessa Koskenniemi on pyrkinyt jo pienen ajallisen etäisyyden takaa analysoimaan tapahtumien syitä ja seurauksia. Yhdessä nämä toimintakertomukset havainnollistavat hyvin niitä muutoksia, joita opettajaleirin opettajien suhteessa opetettaviinsa tapahtui lukuvuoden kuluessa.

Opettajaleiristä löytyy aineistoa myös Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan laa-

jasta arkistosta. Tämän työn puitteissa kaikkea materiaalia ei ollut mahdollista käydä järjestelmällisesti läpi, mutta olen käyttänyt esimerkiksi valistusosaston papereiden yhteyteen järjestettyä opettajaleirin leikekirjaa, samoin etsinyt arkistosta joitakin mielenkiintoisilta vaikuttaneita yksittäisiä kirjeitä, joista löytyi mainintoja opettajaleirin arkistosta tai muusta tutkimuksesta.

Opettajaleirin arkistoa täydentää myöhempi muistelmakirjallisuus. Matti Koskenniemi ja leirin ortodoksisen uskonnon opettajana lukuvuoden 1942 – 1943 ollut Yrjö Olmari (pappismunkki Paavali) ovat muistelleet leiriä haastattelukirjoissa. Leirin luterilaisen uskonnon opettajana lukuvuoden 1942 – 1943 ollut Jaakko Haavio on taas julkaissut sota-ajan päiväkirjansa. Valikoitujen päiväkirjamerkintöjen väliin Haavio kirjoitti joitakin selittäviä osuuksia. Nämä myöhemmät lisäykset, samoin kuin Koskenniemen ja Paavalin haastattelut kertovat mielenkiintoisella tavalla siitä, millaisena leirin merkitys näyttäytyi sota-ajan jälkeen.⁹

Venäjänkielisen kirjallisuuden ja nimien esittäminen suomenkielisessä tekstissä vaatii kyrillisten kirjainten translitteroimista latinalaiseen kirjaimistoon. Tähän on monia mahdollisia tapoja. Tässä työssä käytän pääasiassa suomalaisen standardin kansallista kaavaa SFS 4900, mutta esimerkiksi opettajaleirin opiskelijoiden nimien litteroinnissa olen noudattanut alkuperäislähteissä käytettyä tapaa. Osana Itä-Karjalan suomalaistamisprosessia Itä-Karjalan sotilashallinto nimesi uudelleen erityisesti kaikki venäläiseltä vivahtavat paikannimet. Tässä tutkimuksessa käytän näitä nimiä ainoastaan suorissa lainauksissa alkuperäisaineistosta, muuten käytän nykyisin käytössä olevia nimien vakiintuneita suomennoksia. En siis kirjoita Äänislinnasta, vaan Petroskoista. Osittain kyse on selkeydestä, osittain sanojen kantamista ylimääräisistä merkityksistä. Pyrin välttämään samalla tavoin muitakin aikakauden värittyneitä ilmaisuja. Tällainen on esimerkiksi lähteissä paljon käytetty ”Kanta-Suomi”, joka viittaa siihen käsitykseen, että Itä-Karjala olisi osa Suomea. Itä-Karjalaa ei missään sodan vaiheessa liitetty virallisesti Suomeen, vaan se oli erillinen sotilashallintoalue.

Myös itse termi Itä-Karjala on hieman ongelmallinen, koska nimi viittaa oikeastaan tiettyyn kulttuurialueeseen, osaan karjalaisten heimojen asuttamasta alueesta. Hallinnollisten alueiden rajat vastaavat kulttuurisen Itä-Karjalan rajoja vain osittain. Tässä työssä käytän kuitenkin nimeä Itä-Karjala kuvaamaan kulloisenkin tilanteen mukaista hallinnollista aluetta. Neuvostoliiton synnystä jatkosodan alkamiseen näitä ”Itä-Karjalaita” oli kolme: Karjalan työkansan kommuuni (1920 – 1923), Karjalan autonominen

⁹ Karjalainen 1973, Haavio 1976, Jussila&Kansanen 1983.

sosialistinen neuvostotasavalta (1923 – 1940) ja Karjalais-suomalainen sosialistinen neuvostotasavalta (1940 – 1956). Kun kirjoitan miehitysjasta, tarkoitan nimellä Itä-Karjala sitä osaa Moskovan rauhan itäpuolisesta Karjalasta, jonka Suomi jatkosodassa miehitti ja jolle asetettiin sotilashallinto.¹⁰

Samalla lailla ongelmallista on kansallisuuksien nimittäminen. Itä-Karjalassa asui monia eri kansallisuuksia ja sana itäkarjalainen voisi yhtä hyvin viitata kaikkiin alueen asukkaisiin kuin etnisesti karjalaisiin. Tutkimukseni kannalta tämä on keskeinen asia, koska suomalainen miehityshallinto toteutti Itä-Karjalassa kansallisuuserottelua, jossa väestö jaettiin ”kansallisiin” (suomen sukukansat) ja ”epäkansallisiin” (kaikki muut). Kansallisia ryhmiä Itä-Karjalassa olivat ainakin suomalaiset, eri karjalaiset heimot ja inkeriläiset. Selkeyden vuoksi ja tehdxnseni eron Suomen puolella asuviin karjalaisiin, viittaan työssäni kaikkiin Suomen sukukansoihin kuuluviin alueen asukkaisiin sanalla itäkarjalainen. Kun tarkoitan alueen kaikkia asukkaita käytän ilmaisua Itä-Karjalan asukkaat.

1.2. Itä-Karjalan miehitys historiantutkimuksessa

Tutkimuskysymykseni ja opettajaleirin siviilimäinen luonne asemoivat tutkimukseni sen ulkopuolelle, mitä sotahistorian käsitteestä ensimmäisenä tulee mieleen. Monet jatkosodan tutkimukseen perinteisesti liitetyt kysymyksetkään eivät ole tutkimukseni kannalta keskeisiä. Opettajaleirin toiminnan ymmärtämiseksi ei ole tärkeää tietää esimerkiksi Suomen virallisia tai todellisia sodanpäämääriä. Tärkeää on sen sijaan se, että tutkimukseni kohdehenkilöille tästä ei ollut mitään epäselvyyttä. He tekivät työtään luodakseen mahdollisuuksia Suur-Suomelle, jonka osana olisi Itä-Karjalan maakunta.

Tutkimukseni liittyy luontevammin niin kutsutun ”uuden sotahistorian” piiriin. Käsite on melko epämääräinen ja kokoaa suojiinsa suuren joukon erilaista tutkimusta. Kyse on suurelta osin samasta ilmiöstä, joka on tapahtunut muussakin historiantutkimuksessa. Erilaiset uudet tarinat, jotka ovat nykyään jo täysin vakiintuneet akateemiseen tutkimukseen, pyrkivät 1960-luvulta alkaen pääsemään irti ”perinteisestä” historiantutkimuksesta, joka keskittyi paljolti rakenteisiin, poliittiseen päätöksentekoon ja suuriin linjoihin. Sotahistorian maailmaan siirrettynä tämä tarkoittaa huomion kiinnittä-

¹⁰ Pohjoisessa miehityshallinnon alue rajautui saksalaisen AOK Norwegenin vastuulla olleeseen alueeseen, joka ei kuulu tässä tutkimuksessa käsiteltävään Itä-Karjalaan. Sen hallinto ei kuulunut ItäKar.SE:lle. Kulomaa 1989, 50.

mistä sotajoukkojen liikkeiden, sotastrategioiden, taktiikoiden ja johtamisen sijasta siihen, millaisena sota näyttäytyy yksilön tasolla.

Kyse ei ole vain tutkimuskohteiden muutoksesta. Itä-Suomen yliopiston yleisen historian yliopistonlehtori Tiina Kinnunen ja väitöskirjaa suomalaisten sotakokemuksista tekevä Ville Kivimäki ovat toimittaneet teoksen *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Tässä artikkelikokoelmassa uutta sotahistoriaa liitetään nimenomaan suomalaiseen keskusteluun. Kinnunen ja Kivimäki, jotka ovat olleet aiemmissa tutkimuksissaan kiinnostuneita esimerkiksi sukupuolihistoriasta, näkevät uuden sotahistorian ydinajatuksen siinä, ettei tutkijan rooli rajoitu vain menneisyyden jälkien kokoamiseen ehjäksi kuvaksi siitä menneisyydestä, ”joka joskus oli”. Tutkijan tulkintaa tarvitaan muuhunkin kuin lähteiden todenmukaisuuden arviointiin.¹¹

Suomessa uuden sotahistorian kiinnostuksen kohteena tuntuu uusimman tutkimuksen perusteella olevan ennen kaikkea sodan kokemushistoria. Edellä mainitussa teoksessa *Ihminen sodassa. Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*, kokemus on nostettu jo otsikkoon, mutta yhtä lailla yksittäisten ihmisten kokemuksia erityisesti sodan raadollisista puolista purki Sari Näreen ja Jenni Kirveen toimittama kirja *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*.¹² Uusi sotahistoria korostaa yksilöllisen kokemuksen merkitystä. Kokemuksia ja sodan muistamisen tapoja on yhtä paljon, kuin oli sota-ajan eläneitä ihmisiäkin.¹³ Oma tutkimukseni ei ole varsinaista kokemushistoriaa, mutta jaan pyrkimyksen päästä tutkimuksessa kiinni varsinaisten tapahtumien lisäksi siihen, mitä nämä tapahtumat merkitsivät niitä kokeneille ihmisille. Tässä työssä se merkitsee keskittymistä siihen, millaisena suomalaiset ja itäkarjalaiset toisensa näkivät, kun he kohtasivat miehityshallinnon kontekstissa.

Uusi sotahistoria ei ole uusi ilmiö, mutta Kinnusen ja Kivimäen mukaan Suomi oli pitkään sivussa sotahistorian uusista keskusteluista ja keskittyi sodan tarkasteluun vain ”sotilaallis-poliittisena” ilmiönä. Yksittäisiä tutkimuksia on aiemmiltakin vuosikymmeniltä, mutta laajemmin uuden sotahistorian näkökulmat ovat nousseet Suomessa esiin vasta 2000-luvulla. Muualla uuden sotahistorian perinne on vanhempi, ja se on jopa akateemisen sotahistorian suosituin muoto. Osasyynä tälle tutkijat näkevät sotien korostetun osan suomalaisessa identiteetinrakennuksessa. Suomalaisesta sankarikuolemasta väitöskirjansa tehnyt Ilona Kempainen kiinnittää huomion ajatukseen siitä, että ”nationalistinen käsitys, jonka mukaan kansakunnat syntyvät ja tulevat tosiksi sodissa,

¹¹ Kinnunen&Kivimäki 2006, 14 – 15.

¹² Näre&Kirves 2008.

¹³ Kinnunen&Kivimäki 2006, 9.

tuntuu elävän Suomessa edelleen.”¹⁴ Uusinta suomalaista ja venäläistä talvi- ja jatkosodan tutkimusta käsittelevässä artikkelikokoelmassa *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5,7 ryssää* Markku Jokisipilä toteaa, että Suomen 1941 – 1944 käymät sodat on jälkikäteen haluttu nähdä kaikesta huolimatta positiivisena yhteisenä kokemuksena ja suomalaisten yleinen historiakuva toisesta maailmansodasta kiteytyy usein sanoihin ”talvisodan henki” ja ”torjuntavoitto”.¹⁵

Itä-Karjalan miehitys ei sovi erityisen hyvin sellaiseen historiakuvaan, jossa sodista halutaan muistaa vain talvisota (Neuvostoliiton hyökkäys) ja jatkosodan päätösvaiheet (Neuvostoliiton suurhyökkäyksen pysäyttäminen). Historiantutkimuksen antama kuva on toki monipuolisempi, mutta monissa tutkimuksissa Itä-Karjalan miehitys ohitetaan silti muutamalla maininnalla. Suur-Suomi ei koskaan toteutunut ja jos sotaa tarkastellaan vain tästä lopputuloksen näkökulmasta voi yli 80 000:aa ihmistä suoraan koskeneen ja kaksi ja puoli vuotta kestäneen miehityshallinnon käsittely tuntua tarpeettomalta. Mahdollisesti Itä-Karjalan miehityksen käsittely jää monista tutkimuksista pois, koska alueen hallinto ja siviilien elämä ei kuulu sotatapahtumia käsittelevän tutkimuksen alaan ja toisaalta alue ei kuulunut Suomeen, joten se on helppo ohittaa kotirintamaa käsittelevissä tutkimuksissa. Esimerkiksi Henrik Meinanderin erinomaisessa tutkimuksessa *Suomi 1944*, jossa hän pyrkii antamaan kuukausi kuukaudelta mahdollisimman monipuolisen kuvan, kirjan alaotsikkoa mukaillen, sodasta, yhteiskunnasta ja tunnemaisemasta Suomessa vuonna 1944, hän mainitsee Itä-Karjalan vain sivulauseissa. Itä-Karjalan miehityksen päättyminen ja Suur-Suomi -ajatuksen lopullinen hautaaminen, eivät siis hänen näkökulmastaan olleet merkittäviä tapahtumia vuonna 1944.¹⁶

Jatkosotaa yleisesti käsittelevissä tutkimuksissa Itä-Karjalan käsittely saattaa kuitistua vain kolmen kannaksen rajan mainintaan, mutta omana erityiskysymyksenään aihetta on tutkittu. Ensimmäinen laajempi esitys Itä-Karjalan sotilashallinnosta oli Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa työskennelleen lainopillisen neuvonantajan Veli Merikosken jo vuonna 1944 Mannerheimin tilauksesta kirjoittama artikkeli *Suomalainen sotilashallinto Itä-Karjalassa 1941 – 1944*. Teosta suunniteltiin käytettäväksi rauhanneuvotteluissa, ja Merikoski keskittyi todistelemaan suomalaisen miehityshallinnon toimivuutta ja inhimillisyyttä. Hän pääsikin varsin vakuuttaviin tuloksiin kertoessaan lähinnä tilanteesta, joka vallitsi vuodesta 1943 eteenpäin, jolloin kansallisuuserottelujärjestelmää oli purettu, keskitysleirit nimetty uudelleen siirtolaitteiksi ja suurin ruokapula

¹⁴ Kinnunen&Kivimäki 2006, 10 – 12; Kemppainen 2006, 11; Bourke, 2006, 21.

¹⁵ Jokisipilä 2007, 14 – 15.

¹⁶ Meinander 2009.

takana. Vuonna 1956 artikkeli julkaistiin lähes sellaisenaan *Suomen sota* -kirjasarjan kuudennessa osassa.¹⁷

Akateeminen historiantutkimus Itä-Karjalan miehityksestä alkoi 1980-luvulla, jolloin ilmestyi ensin Ohto Mannisen tutkimus Suomen sodanpäämääristä *Suur-Suomen ääriviivat* vuonna 1980 ja sitten kahta vuotta myöhemmin Antti Laineen väitöskirja *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa*. Mannisen ja Laineen teokset ovat luoneet pohjan, johon kaikki myöhempi Itä-Karjalan tutkimus perustuu. Erityisesti Laineen tutkimus on edelleen parhaita tapoja tutustua Itä-Karjalan miehityshallintoon. Näitä teoksia täydentämään, ja osittain vastustamaan, ilmestyivät itsekin Itä-Karjalan miehityshallinnossa vapaaehtoisena palvelleen Helge Seppälän teokset *Suomi hyökkääjänä* vuonna 1984 ja *Suomi miehittäjänä* vuonna 1989. Seppälä suhtautui erittäin kriittisesti Suomen toimintaan jatkosodassa ja antoi osittain venäläisiin lähteisiin perustuen miehitysjasta negatiivisemmän kuvan kuin Laine, korostaen erityisesti etnisesti venäläisen väestön asemaa.¹⁸ Vuosikymmenen aktiivisen miehitysjan tutkimuksen päätti Jukka Kulomaa tutkimuksellaan *Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941 – 1944*. Petroskoi oli miehitetyn alueen tärkein keskus, ja siksi Kulomaan tutkimuksessa on paljon myös koko miehityshallinnon toimintaa valaisevaa tietoa. Petroskoissa oli esimerkiksi suurin osa sotilashallinnon ylläpitämisestä keskitysleireistä ja Kulomaan tutkimuksesta löytyy tähänastisen tutkimuksen laajin selvitys niiden toiminnasta.¹⁹ Perusteellista tutkimusta keskitysleirien toiminnasta ei vielä ole olemassa, mikä johtunee paljolti huonosta lähdetilanteesta. Akateemisen tutkimuksen ulkopuolella mielenkiintoisen lisän tähän aihepiiriin on tuonut Marja-Leena Mikkolan kirja *Menetetty lapsuus. Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941 – 44*. Mikkolan kirjoitusote aiheeseen on vahvan subjektiivinen, mutta hän on haastatellut kirjaa varten useita keskitysleireissä lapsena vankina olleita henkilöitä. Tämä aineisto on ainoita suomeksi saatavilla olevia dokumentteja keskitysleirien oloista niihin suljettuina olleiden näkökulmasta.²⁰

Akateeminen tutkimus Itä-Karjalan miehityksestä oli 1980-luvun jälkeen pitkään vähäistä. Sen ulkopuolella oli jo aikaisemmin ilmestynyt Itä-Karjalaa käsittelevää kirjallisuutta ja sitä ilmestyi edelleen. Tällöin kyse on yleensä henkilöistä, jotka ovat toimineet sodan aikana Itä-Karjalassa ja sitten julkaisseet päiväkirjansa, tai muistelmansa.²¹

¹⁷ Merikoski 1944; Laine 1982, 23.

¹⁸ Manninen 1980; Laine 1982; Seppälä 1984; Seppälä 1989.

¹⁹ Kulomaa 1989.

²⁰ Mikkola 2004.

²¹ Tiedotuskompaniassa Itä-Karjalassa työskennellyt Martti Haavio julkaisi vuonna 1969 sota-ajan päiväkirjansa nimellä ”Me marssimme Aunuksen teitä”. Haavio 1969.

Näille kirjoille on tyypillistä se, että niissä korostuu henkilökohtainen kokemus, eikä niissä oteta kantaa siihen, miksi suomalaiset oikeastaan Itä-Karjalassa olivat. Niinpä esimerkiksi ortodoksisen kirkon työssä Itä-Karjalassa ollut Erkki Piironen kirjoitti muistelmateoksensa *Tsasounien Karjalassa* johdannossa: ”Sain matkustaa ortodoksisen kirkon työhön Itä-Karjalaan ja viettää siellä kaksi ja puoli vuotta, haluan [...] kertoa tästä rikasmuistoisesta ja monia virikkeitä antaneesta ajasta.”²²

Akateemista tutkimusta Itä-Karjalan miehitys on alkanut kiinnostaa uudelleen 2000-luvulla, minkä ansiosta kuva Itä-Karjalan miehityksestä on laajentunut ja tarkentunut. Martti Hölsä tutki väitöskirjassaan suomalaista kansakoulua Itä-Karjalassa. Tutkimus keskittyi Suurselän kansakouluun, mutta Hölsä käsitteli työssään myös laajemmin kansakoulutyön aloittamista, kehittymistä ja tavoitteita.²³ Tenho Pimiän tutkimus *Sotasaalista Itä-Karjalasta. Suomalaistutkijat miehitettyillä alueilla 1941 – 1944* osoittaa, kuinka tieteen avulla toisaalta perusteltiin Itä-Karjalan miehitystä ja toisaalta alueen avautumista suomalaisille tutkijoille käytettiin hyväksi yllättävänkin monenlaisissa tutkimuksissa. Kustantaja mainostaa Osmo Hyytiän tutkimusta *Helmi Suomen maakuntien joukossa. Suomalainen Itä-Karjala 1941 – 1944* ensimmäisenä tutkimuksena, joka antaa kaunistelemattoman ja monipuolisen kuvan Itä-Karjalan miehityksestä. Hyytiä onkin voinut uusien lähteiden käytön avulla tarkentaa ja osittain korjata aikaisemman tutkimuksen miehityksestä antamaa kuvaa. Mitään sellaista uutta, joka asettaisi miehityksen olennaisesti erilaiseen valoon kuin aikaisemmin ei hänen tutkimuksessaan kuitenkaan ole. Paremmiin teostani voisi kuvata päivitettyksi ja joiltakin osin laajennetuksi versioksi Laineen tutkimuksesta.²⁴

Itä-Karjalan miehityksessä on vielä lähes täysin tutkimattomiakin alueita. Oman tutkimukseni kohteeksi valitsin kuitenkin opettajaleirin, jonka vaiheita on selvitetty aikaisemmassakin tutkimuksessa. Valinta oli tietoinen. Koska aiempi tutkimus on selvittänyt yleisen tapahtumakulun, voin itse keskittyä siihen, millaisia merkityksiä näiden tapahtumakulkujen takaa voi löytää. Aikaisemmasta tutkimuksesta pitää mainita erityisesti Martti Hölsän historiateos *Itäkarjalaisia opettajia Suomessa jatkosodan aikana. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleiri 1941 – 1944*. Hölsä sai ensimmäisenä käyttöönsä opettajaleirin arkiston ja kykeni sen perusteella rakentamaan selkeän kuvan leirin toiminnasta sen suunnitteluvaiheesta loppuselvittelyihin asti. Hölsän teoksen erityinen ansio on siinä, että hän haastatteli työtä varten sellaisia leirin entisiä oppilaita,

²² Piironen 1982, 6.

²³ Hölsä 2006.

²⁴ Pimiä 2007; Hyytiä 2008.

jotka palasivat Neuvostoliittoon sodan päätyttyä ja joiden näkökulma jää muussa aineistossa hyvin kapeaksi. Hölsä tyytyi teoksessaan seuraamaan varsin uskollisesti lähdeaineiston antamaa kuvaa tapahtumista pyrkimättä erityisesti analysoimaan tai haastamaan sitä. Tämän ja varsin epämääräisen viittauskäytännön takia teos ei täytä akateemisen tutkimuksen kriteerejä, mutta leirin tapahtumahistoriaan tutustumisessa Hölsän kirja on erinomainen. Taru-Tuija Hyykky käsitteli opettajaleiriä kasvatustieteiden pro gradussaan *Itäkarjalaisesta suomalaiseksi opettajaksi. Opettajaleiri Suomessa 1941 – 1944*. Hänen työnsä runkona on kahden opettajaleirin oppilaana olleen ja Suomeen jääneen henkilön haastattelut, mutta niiden lisäksi se ei juuri tuo uutta Hölsän tutkimukseen. Sekä Hölsä että Hyykky käsittelevät opettajaleiriä erikoisena yksittäistapauksena opettajakoulutuksen historiassa. Itse haen tutkimukselle kontekstin miehityshallinnosta ja enemmän kuin vain leiristä itsestään, olen kiinnostunut siitä, mitä se kertoo miehityshallinnosta yleensä.²⁵

Itä-Karjalan miehityksen tutkimuksia yhdistävä ongelma on niiden suomalaiskeskeisyys. Tutkimukset perustuvat suomalaisiin lähteisiin ja näkökulma on suomalaisen miehittäjän. Itä-Karjalan asukkaat näyttäytyvät niissä lähinnä kohteena, joiden huoltoa järjestettiin tai mielialaa kohennettiin, jotka suljettiin keskitysleireille tai saivat tietyn määrän maata viljelykäyttöön. Omakin tutkimukseni keskittyy enemmän opettajaleirin suomalaisen henkilökunnan ajatusmaailman pohtimiseen, koska lähteet antavat huonosti mahdollisuuksia muuhun.

Viime vuosiin asti tilannetta tasapainottamassa ei ollut venäläistä tutkimusta. Neuvostoaikana Itä-Karjalan miehitys ei ollut sellainen tutkimuskohde, joka sopisi viralliseen kuvaan Suuresta Isänmaallisesta sodasta. Sodasta haluttiin muistaa sankarillinen yhteinen vastarinta. Niinpä sodan pohjoista rintamaa kuvaavat teokset keskittyivät yleensä kuvaamaan rintamatapahtumia ja sitä osaa Karjalasta, jota suomalaiset eivät vallanneet. Miehityksellä alueella tutkimuksen kohteeksi kelpasivat lähinnä partisaanit. Miehityksen tutkimista rajoitti myös Suomen ja Neuvostoliiton virallinen ystävyys, jota ei haluttu vaarantaa esimerkiksi tutkimalla suomalaisten ylläpitämiä keskitysleirejä.²⁶

Perestroika ja Neuvostoliiton hajoaminen muuttivat tutkimusympäristöä. Aiemmin salassa pidettyä arkistoaineistoa vapautettiin tutkijoiden käyttöön ja uudenlaiset aihevalinnat tulivat mahdollisiksi. Myös Itä-Karjalan miehityksestä on viime vuosina ilmestynyt Venäjällä näistä uusista lähtökohdista tehtyä tutkimusta. Tutkimus on keskitty-

²⁵ Hölsä 2000; Hyykky 2000.

²⁶ Verigin 2009, 24 – 31. Nikulina&Kiseleva 2009, 267. Kilin 2007, 125 – 126. Neuvostoaikaisia perusteoksia esim. Morozov 1975, Kuprianov 1979.

nyt Petroskoin valtionyliopistoon, jonka suullisen historian julkaisusarjassa julkaistiin vuonna 2007 teos *Ustnaja istorija v Karelii, Finskaja okkupatsija Karelii 1941 – 1944*. Teoksessa on muutama miehityksen pääpiirteitä selostava artikkeli, mutta sen pääpaino on miehitetyssä Itä-Karjalassa asuneiden ihmisten haastatteluissa. Haastattelut on tehty 2000-luvulla, siis pitkän ajan kuluttua itse tapahtumista, mutta kirja laajentaa hyvin tervetulleella tavalla sellaista lähdepohjaa, joka auttaa tutkimaan Itä-Karjalan asukkaiden kokemuksia miehityksestä. Haastattelut on kirjassa ryhmitelty sen mukaan, kuuluiko haastateltava kansalliseen vai epäkansalliseen väestöön ja viettikö hän sota-ajan vapaudessa, työleirillä vai keskitysleirillä. Kirja tuokin hyvin esille sen, kuinka erilaisena suomalainen miehitys näyttäytyi näihin eri ryhmiin kuuluville.²⁷

Vuonna 2009 ilmestyi ensimmäinen Venäjällä tehty kokonaisesitys miehityksajasta, Petroskoin yliopiston historian tiedekunnan dekaanin Sergej Veriginin *Karelija v gody vojennyh ispytanij 1939 – 1944* eli Karjala sotakoettelemusten vuosina 1939 – 1944. Veriginin tutkimus kattaa nimensä mukaisesti sekä talvi- että jatkosodan nykyisen Karjalan tasavallan alueella, mutta pääasiassa teos keskittyy jatkosotaan ja erityisesti Itä-Karjalan miehitykseen. Suomalaisessa tutkimuksessa Itä-Karjalan miehitys on nähty yleensä erillisenä osa-alueena, joka on monella tavalla irrallinen jopa Suomen rintaman muista alueista, saati sitten koko toisen maailmasodan kokonaiskuvasta, Verigin satoi sen työssään osaksi suurta isänmaallista sotaa Saksaa ja sen liittolaisia vastaan. Koska Veriginiä kiinnostivat sodan vaikutukset koko Suomalais-Karjalaiseen Neuvostotasavaltaan, hän käsitteli yhtä lailla myös rintamatapahtumia ja rintaman takaista toimintaa. Hän työssään vastarinnan ja partisaanitoiminnan organisointi saavat enemmän huomiota kuin suomalaisissa tutkimuksissa.²⁸

Suomalaisessa ja uudessa venäläisessä Itä-Karjalan miehityksen tutkimuksessa ei ole suuria tulkintaeroja, mikä selittyy osaksi sillä, että tutkimukset perustuvat pääosin samoihin sotilashallintoesikunnan lähteisiin. Tutkimusten painotuksissa eroja kuitenkin on. Suomalaisissa tutkimuksissa keskitytään yleensä sotilashallinnon toimenpiteisiin itä-karjalaista väestöä kohtaan, venäläisessä korostuu erityisesti keskitysleireille suljettujen venäläisten kohtalo. Keskitysleirien järkyttävät kuolleisuusluvut ja leiriläisten aliravitseminen tulevat suomalaisessakin tutkimuksessa esiin, mutta kun esimerkiksi Hyytiä luetteloi lyhyesti keskitysleirillä sallitut rangaistusmenetelmät, joihin kuului myös raipparangaistus, ja toteaa ettei rangaistuskäytäntö ollut ”kaikilta osin [...] sopusoinnussa kansainvälisen oikeuden kanssa”, niin Verigin antaa ruumiillisten rangaistusten käytöstä

²⁷ Golubev&Osipov 2007.

²⁸ Verigin 2009.

useita esimerkkejä – myös sellaisia, joissa raipparangaistusta käytettiin lapsiin. Venäläisissä tutkimuksissa toistuvat myös kertomukset laittomista vankien teloituksista ja monista muista väärinkäytöksistä.²⁹ Ero saattaa selittyä sillä, ettei suomalaisilla tutkijoilla ole ollut käytössä venäläisiä lähteitä tai sillä, ettei niitä ole pidetty luotettavina. Veriginin tutkimuksessa antamat tiedot keskitysleirien oloista perustuvat pääasiassa niille suljettuina olleiden ihmisten haastatteluihin.³⁰

Kyse ei aina ole edes siitä, ettei tietystä asiasta kirjoitettaisi sotilashallinnon lähteissä. Niistä voi kuitenkin olla hahmottaa sitä, millaisina eri toimenpiteet keskitysleireillä koettiin. Tästä hyvänä esimerkkinä on leirien saunottamiskäytäntö. Kulomaa toteaa, että kaikille Petroskoin keskitysleirille saatiin saunat helmikuuhun 1942 mennessä. Hygienian parantamiseksi saunominen oli pakollista ja leirien asukkaiden asuntoja ja leiriläisiä itseäänkin myös desinfioitiin.³¹ Marja-Leena Mikkolan haastatteleminen keskitysleireillä lapsuutensa viettäneiden ihmisten kuvauksissa saunat mainitaan usein. Niitä kuvatessa haastatteluissa toistuu adjektiivi ”nöyryyttävä”. Miehet ja naiset joutuivat saunomaan sekaisin ja saunoissa oli niin kuuma, että ihmisiä pyörtyi. Saunojen tarkoituksena oli hygieniatason parantaminen, mutta saunotuksen toteuttamistavan takia ne jäivät monien keskitysleirivankien mieleen melkein kidutuksena.³²

1.3. Itä-Karjalan valtaus ja opettajaleirin perustaminen

Itä-Karjalan valtaamiseen johtanut jatkosota käynnistyi kesä – heinäkuun taitteessa 1941. Saksa aloitti hyökkäyksensä Neuvostoliittoon kesäkuun 22. päivä käyttäen hyväksi myös Suomen aluetta. Varsinaisesti Suomi liittyi sotaan vasta kolme päivää myöhemmin, kun pääministeri Ragnell totesi, Neuvostoliiton pommituksiin vedoten, Suomen olevan sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Suurhyökkäys kohti itää käynnistyi 10. päivä heinäkuuta. Suomen armeija valtasi takaisin talvisodassa menetetyt alueet, ja eteni syvälle myös Itä-Karjalaan. Valtion tiedotustoiminnassa tätä perusteltiin ennen kaikkea sotilasstrategioilla eli niin sanotun kolmen kannaksen rajan³³ paremmalla puolustettavuudella. Toisaalta elpyi myös unelma Suur-Suomesta.³⁴

²⁹ Hyytiä 2008, 66, 77; Verigin 2009, 367 – 369.

³⁰ Solomeštš 2007, 30 – 31.

³¹ Kulomaa 1989, 125 – 126.

³² Lenina Pavlovnan, Rimma Dmitrijevnan, Nikolai Kostinin ja Antonina Kalkasovan haastattelut, Mikkola 2004, 33, 49 – 50, 102 – 103, 190.

³³ Raja kulkisi linjaa Laatokka – Syväri – Ääninen – Vienanmeri. Linja saavutettiin vain osittain jatkosodan aikana.

³⁴ Laine 1982, 45 – 47.

Itä-Karjalan liittäminen Suomeen on vanha ajatus, jonka alkujuuret voi löytää 1800-luvulla heränneestä kiinnostuksesta suomalaisuuden rakentamiseen. Nousevan nationalismin hengessä suomalainen sivistyneistö innostui etsimään suomalaisuuden juuria ja kiinnostui myös sukukansoista. Koska Lönnrot oli kerännyt pääosan Kalevalan pohjana olleista runoista Itä-Karjalasta, alueeseen alettiin liittää suorastaan myyttisiä käsitteitä suomalaisten alkukotina. Kiinnostus Itä-Karjalaa kohtaan vaihteli, mutta karelianismi näkyi voimakkaasti erityisesti taiteissa ja vuosisadan loppua kohti tultaessa ajatus Suur-Suomesta myös politisoitiin.³⁵ Suomen itsenäistymisen jälkeisinä vuosina, kun Neuvostoliitto oli vasta muotoutumassa ja sisällissodan heikentämä, näytti Suur-Suomen toteutuminen mahdolliselta. Ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa valtakuntien rajojen siirtyminen oli pikemminkin sääntö kuin poikkeus, eikä Suomi ollut ainoa maa, jossa tehtiin suunnitelmia rajojen ulkopuolelle jääneiden irredenta-alueiden liittämisestä. Vuonna 1920 solmittu Tarton rauha ratkaisi kuitenkin asian Suomen valtion kannalta ja Suur-Suomi -ajatuksen ylläpitäminen jäi heimoaktivistien kontolle.³⁶

Ajatuksena Suur-Suomi ei missään vaiheessa kuollut, mutta mitä lähemmäs 1930-luvun loppua tultiin, sitä epätodennäköisemmältä sen toteutuminen näytti. Vuoden 1939 vaaleissa Isänmaallinen kansanliike, joka poliittisista puolueista ainoana piti Suur-Suomea tavoitteenaan, sai huonoimman vaalituloksena ja valtaan nousi kansanrintamahallitus, jolta ei tässä suhteessa voitu odottaa mitään.³⁷ Toisen maailmansodan syttyminen ja talvisota muuttivat kuitenkin tilanteen täysin. Suomi houkuteltiin mukaan Saksan hyökkäykseen kohti itää ja uudessa tilanteessa vanhat Suur-Suomi -suunnitelmat alkoivat taas näyttää ajankohtaisilta.

Itä-Karjalan hallinnon suunnittelu alettiin jo kesäkuussa ennen sodan alkamista, ja ensimmäinen käsky Itä-Karjalan väliaikaisesta sota-ajan hallinnosta annettiin heinäkuun 15. päivänä, viikkoa ennen kuin suomalaiset joukot ylittivät vanhan rajan. Koska käsky annettiin rintaman vielä liikkuesssa, sotilashallinnon hallintoalue määriteltiin vasta tammikuussa 1942. Lähimpänä rintamaa olleet alueet jäivät silloinkin sotatoimiyhtymien hallintoon. Alueen ylimmäksi komentajaksi tuli Itä-Karjalan sotilashallintokomentaja, jonka alaisuudessa toimi Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta.³⁸

Itä-Karjalan pääkaupunki Petroskoi kärsi taisteluissa pahoja tuhoja, minkä takia sotilashallintokomentaja toimi ensin Mikkelistä ja sitten Joensuusta käsin. Osa Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan toimistoista siirtyi kuitenkin heti Petroskoihin ja viimei-

³⁵ Eskelinen 2004, 55 – 58.

³⁶ Laine 1982, 35 – 36.

³⁷ Eskelinen 2004, 346.

³⁸ Laine 1982, 62 – 63.

setkin toimistot maaliskuussa 1943. Sotilashallintoesikunnan organisatorista rakennetta muutettiin useaan otteeseen, mutta pääasiassa se jakaantui osastoihin, jotka jakaantuivat vielä alatoimistoihin. Opettajaleirin asiat käsiteltiin valistusosaston koulu- ja nuorisotyötoimistossa. Vaikka kyseessä oli sotilashallinto, pyrittiin hallintotehtäviin saamaan henkilöitä, joilla oli kokemusta siviilihallinnossa työskentelystä. Heidän tehtävänä oli luoda pohjaa alueen tulevalle hallinnolle ja mahdolliselle liittämiselle Suomeen.³⁹

Itä-Karjalan sotilashallinnon keskeinen piirre oli sen kaksijakoisuus suhteessa miehitetyn alueen väestöön. Alueen asukkaat jaettiin väestönkirjauksessa kahteen ryhmään ”kansallisiin” ja ”epäkansallisiin”. Väestönkirjauksesta annettujen ohjeiden mukaan tarkoituksena oli rodullisesti puhtaan väestön luominen Itä-Karjalaan. Kansallisiin ryhmiin kuuluneet karjalaiset, suomalaiset, vepsät ja muut suomensukuiset saivat väestönkirjauksessa vihreän oleskeluluvan, venäläiset ja muut epäkansalliset punaiset. Käsikyssään vallattavalle alueelle jäävän väestön kohtelusta, ylipäällikkö Mannerheim määräsi 8.7.1941 alueelle jäävän venäläisen väestön vangittavaksi keskitysleireille. Taustalla oli ajatus siitä, että voitetun sodan jälkeen heidät siirrettäisiin Itä-Karjalasta Neuvostoliiton muille alueille. Käsikä ei toteutettu kokonaisuudessaan, mutta rintamalinjan läheisyydessä olleet asutusalueet tyhjennettiin ja niiden epäkansallinen väestö siirrettiin keskitysleireille. Samoin vuosina 1881 – 1924 syntyneet epäkansalliseen väestöön kuuluneet miehet siirrettiin keskitysleireihin.⁴⁰

Suurin osa keskitysleirien asukkaista oli kuitenkin naisia, lapsia ja vanhuksia, jotka joutuivat siis keskitysleireille asuinpaikkansa perusteella. Sellaisia henkilöitä, joita varsinaisesti epäiltiin vaarallisiksi tai todettiin syyllisiksi rikoksiin oli omat leirinsä ensin Viteleessä ja sitten Kinnasvaarassa, jossa oli myös sotilashallinnon keskusvankila. Karjalaisiakin siirrettiin pois rintamalinjan läheisyydestä, mutta he säilyttivät vapautensa. Epäluotettavina pidettyjä itäkarjalaisia varten oli oma keskitysleiri Kolvasjärvellä, kaikista keskitysleireille suljetuista karjalaisten osuus oli yhdestä kahteen prosenttia. Keskitysleirien asukasmäärä oli suurimmillaan helmikuusta toukokuuhun 1942. Silloin leireillä oli väestötoimiston tilaston mukaan yli 23 000 henkeä, mikä tarkoitti yli 27 prosenttia alueen väestöstä ja noin 46 prosenttia epäkansallisesta. Kesällä 1942 keskitysleirille suljettujen määrä laski voimakkaasti. Sodan loppuun asti leireille suljettujen määrä vaihteli Antti Laineen mukaan 15 000 ja 18 000 välissä, Osmo Hyytiän mukaan se oli suomalaisten jättäessä Itä-Karjalan 14 535 henkilöä. Keskitysleireille suljettujen määrän

³⁹ Laine 1982, 62, 73; Kulomaa 1989, 46 – 50.

⁴⁰ Laine 1982, 116 – 134.

väheneminen kesällä 1942 johtui osaksi siitä, että leireiltä vapautettiin kansallisuusryhmien tarkistuksen jälkeen kansalliseksi todettuja henkilöitä ja venäläisiä siirrettiin muille alueille työvoimaksi.⁴¹

Suurin syy lukumäärän laskuun oli kuitenkin leirien suuri kuolleisuus. Tarkkoja lukuja keskitysleireillä kuolleista ei ole selvillä. Antti Laineen mukaan kuolleita oli ainakin 4600. Vuoden 1942 aikana, kun kuolleisuus oli korkeimmillaan, kuoli keskitysleirillä sotilashallinnon tilastojen mukaan 3516 henkilöä. Kun Suomessa kuoli vuonna 1942 ilman sotatappioita 13,1 henkilöä tuhatta asukasta kohti, vastaava luku oli Itä-Karjalan vapaiden asukkaiden keskuudessa 26 ja keskitysleireissä 137,5 henkilöä.⁴²

Suuret kuolleisuusluvut johtuivat pääasiassa aliravitsemuksesta. Keskitysleiriläisille määritellyt ruoka-annokset olivat hyvin niukkoja eikä niitä keväällä 1942 edes jaettu täysimääräisinä, minkä lisäksi ruoka saattoi olla pilaantunutta. Tilannetta pahensi se, että Itä-Karjalassa oli krooninen työvoimapula, minkä takia mahdollisimman suurta osaa leiriläisistä haluttiin käyttää työvoimana. Maaliskuulle 1942 asti keskitysleireille suljettujen työviikon pituutta ei ollut määritelty, tuolloin se rajoitettiin leiriläisten huonon kunnon takia kuuteen päivään viikossa. Toukokuussa 1942 työpäivän enimmäispituudeksi määrättiin kahdeksan tuntia. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan lääkintöosaston päällikkö Valle ehdotti maaliskuussa 1942 joko keskitysleirien ruoka-annosten suurentamista tai vaihtoehtoisesti työnteon vähentämistä. Tätä ei toteutettu, vaan työssä käytettyjen leiriläisten määrä päinvastoin kasvoi jatkuvasti kevään ja kesän aikana, samalla kun ravintotilanne jatkuvasti heikkeni. Tähän päästiin järjestämällä leireille lastenkoteja, mikä ansiosta pienten lasten äidit voitiin lähettää töihin.⁴³

Kevät ja kesä 1942 olivat kiistatta hankalia koko Suomen ruokahuollon kannalta, mutta se ei riitä selittämään keskitysleirien surkeaa tilannetta. Samaan aikaan ruokatilanne ja kuolleisuusluvut olivat vielä huonompia sotavankileireillä. Jukka Kulomaa viittaa sota-ajan pääministerin Edwin Linkomieheen käsitykseen siitä, että sotavankileirien ruoka-annosten kohottaminen nälkiintymisrajan yläpuolelle olisi ollut kohtuullisen helposti toteutettavissa. Niiden väkimäärät suhteessa koko väkilukuun olivat niin pienet, ettei se olisi vaikeuttanut merkittävästi koko maan huoltotilannetta. Saman voi todeta keskitysleireistä. Keskitysleirit eivät olleet missään nimessä tuhoamisleirejä, mutta venäläisten pitämistä hengissä ei pidetty niin tärkeänä, että esimerkiksi työvelvollisuudesta olisi vaikeimpana aikana luovuttu. Syksystä 1942 alkaen ravinto- ja kuolleisuustilanne

⁴¹ Laine 1982, 116 – 134; Hyytiä 2008, 64 – 69; Verigin 362 – 383.

⁴² Laine 1982, 247. Vastaavat luvut vain Petroskoin osalta: vapaana olevat 29, keskitysleirillä 175. Kulomaa 1989, 81.

⁴³ Hyytiä 2008, 67 – 68; Laine 1982, 258 – 259; Kulomaa 1989, 127, 144.

keskitysleireillä alkoi parantua. Vuonna 1944 leirien kuolleisuuden ero vapaaseen väestöön oli kaventunut promilleen. Leirin tilanteen paranemisessa heijastuivat yleisen ravintotilanteen paranemisen lisäksi rintamatapahtumat. Alkuperäiset suunnitelmat venäläisten nopeasta siirtämisestä pois Itä-Karjalasta eivät toteutuneet ja sodan loppuvaiheissa otettiin ehkä huomioon myös se, mitä seurauksia venäläisten huonosta kohtelusta saattaisi olla Neuvostoliiton voittaessa sodan.⁴⁴

Kansallisuuksien erottelu näkyi Itä-Karjalassa myös keskitysleirien ulkopuolella kaikilla elämän osa-alueilla. Epäkansallisen väestön korttiannokset olivat pienempiä kuin kansallisen, ja he saivat työstä pienempää palkkaa. Suomalaisten järjestämä koulu-laitos oli tarkoitettu vain itäkarjalaisille, samoin viljelymaiden nautintaoikeuksien saaminen. Ensimmäisten suunnitelmien mukaan Itä-Karjalan epäkansallisesta väestöstä piti päästä nopeasti eroon, kun Saksan hyökkäys etenisi syvemmälle Neuvostoliittoon. Sota kuitenkin pysähtyi asemasodaksi ja vuoden 1943 kuluessa alkoi Saksan voitto näyttää yhä epävarmemmalta. Marraskuussa 1943 suunnitelmat Itä-Karjalasta lähtemisestä olivat valmiina ja nyt sotilaallisen tilanteen huonontuminen heijastui kansallisuuspolitiikan muutoksiin. Marraskuusta lähtien alettiin venäläistä väestöä varten perustaa kouluja, syyslukukaudella niitä perustettiin kuusi ja vielä 1944 puolella ehti toimintansa aloittaa yhdeksän uutta koulua. Lokakuun alusta 1943 tulivat voimaan myös kaikkia väestöryhmiä tasapuolisesti kohteleva palkkaus ja ruokanormit. Samassa yhteydessä myös keskitysleirien nimet muutettiin siirtoleireiksi ja vuoden 1944 alussa epäkansallinen väestö sai oikeuden nautintapalstojen anomiseen.⁴⁵

Opettajaleirin perustaminen oli osa kansallisen väestön suomalaistamisohjelmaa. Leirin suunnittelu aloitettiin elokuussa 1941. Aluksi tarkoituksena oli järjestää vuodesta kahteen kestävä täydennyskoulutus jossain Suomen yläkouluseminaareista. Seminaarin yhteydessä opetus olisi järjestynyt suhteellisen halvalla ja oppilaille olisi voitu antaa kansakoulunopettajan pätevyys. Sotilashallinto halusi omalle osalleen vain koulutuksen suunnitteluun osallistumisen, kustannuksista olisi vastannut valtio. Ensimmäinen suunnitelma ei kuitenkaan onnistunut. Kouluhallitus hyväksyi kyllä itäkarjalaisten opettajien jatkokoulutuksen, mutta ei aikonut rahoittaa sitä. Leiriä ei voitu myöskään sijoittaa seminaarien yhteyteen. Esimerkiksi tähän käyttöön haluttu Kajaanin seminaari toimi sotaisiraalana.⁴⁶

Opettajaleirin suunnittelusta vastasi tässä vaiheessa Itä-Karjalan sotilashallinto-

⁴⁴ Kulomaa 1989, 128 – 129; Laine 1982, 247.

⁴⁵ Laine 1982, 338 – 351.

⁴⁶ Hölsä 2000, 25 – 27.

esikunnan Vienan piirin valistustoimiston päällikkö Martti Hela, joka nimitettiin opettajaleirin ensimmäiseksi päälliköksi. Hän päätyi lopulta ratkaisuun, jossa opettajaleiri sijoitettiin Kainuun kansanopistoon Paltamon Mieslahdella. Alkuperäisen suunnitelman mukaan piti järjestää 4 – 8 viikon mittainen valmistusleiri, jonka perusteella valittaisiin sopiviksi katsotut oppilaat jatkamaan vuoden tai kahden mittaiseen koulutukseen Kajaanin seminaarissa omana luokkana.⁴⁷ Valmistusleirille varattu aika osoittautui liian lyhyeksi ja sitä jatkettiin toukokuun loppuun asti.⁴⁸ Tälle Mieslahden leirille saapui joulukuussa 1941 joukko itäkarjalaisia opiskelijoita ja heidän suomalaisia opettajiaan.

⁴⁷ Hölsä 2000, 27.

⁴⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.2.1942, LA, kotelo 3, KA.

2. MIKÄ LEIRILLÄ SOPII MIKÄ EI – OPETTAJLEIRI MIEHITYSVALLAN VÄLINEENÄ

2.1. Leninin päivän mielenilmaus

Opettajaleirin ensimmäisten viikkojen tarkoituksena oli ennen kaikkea selvittää sitä, millainen sisältö itäkarjalaisten opettajien aikaisemmassa koulutuksessa oli, mitä heille pitäisi vielä opettaa, jotta heille voisi antaa suomalaisen kansakoulunopettajan pätevyuden ja ennen kaikkea, olivatko he halukkaita ja kyvykkäitä tulemaan suomalaisiksi kansakoulunopettajiksi. Suur-Suomi -ajatuksen propagoiminen ja opiskelijoiden suomalaisen isänmaallisuuden herättäminen pyrittiin sisällyttämään kaikkiin opetettaviin aineisiin. Tämä tarkoitti esimerkiksi sitä, että historian tunneilla käsiteltiin Itä-Karjalan historiaa liitettynä Suomen historiaan. Ensimmäisiä maantiedon tunnilla käsiteltyjä aiheita taas oli ”Fennoskandian alue, johon Itä-Karjala välittömästi kuuluu. Varjokuvin havainnollistettu yhtäläisyyksiä Suomen ja Itä-Karjalan maisemanmuodoissa.”⁴⁹ Kasvatustyö ohitti varsinaisen opetustehtävän myös Itä-Karjalan kansakouluissa. Antti Laineen mukaan erityisesti historia, maantieto, suomen kieli ja uskonto olivat aineita, joilla katsottiin olevan tärkeä rooli suomalaiskansallisessa kasvatuksessa, mutta asenteellista muokkausta pyrittiin lisäämään kaikkiin aineisiin. Matematiikassakin siihen voitiin päästä sopivien laskuesimerkkien valinnalla.⁵⁰

Ensimmäisten viikkojen ajan opetussuunnitelma määriteltiin joka päiväksi erikseen, mutta jo tammikuussa siirryttiin säännöllisempiin viikkolukujärjestyksiin. Opettajaleirin tavalliset työpäivät Mieslahdessa alkoivat aamukahdeksalta ja kestivät iltaseitsemään. Välissä oli tosin erimittaisia taukoja, mutta oppituntien lisäksi opiskelijoiden piti myös valmistautua seuraavan päivän tunneille. Tämän lisäksi iltaisin järjestettiin erilaisia vapaaehtoisia kerhoja. Päivät olivat siis varsin täysiä sekä opiskelijoille että opettajille, joiden toivottiin seurustelevan aktiivisesti opiskelijoiden kanssa myös iltaisin ja tekevän näin huomaamattomasti valistus- ja valvontatyötä.⁵¹

Suurin osa opiskelijoista ja opettajista oli saapunut leirille joulukuun 18. päivänä, mutta yksittäisiä opiskelijoita tuli Mieslahteen koko kevään 1942 ajan. Tammikuun lopulla 1942 opettajaleirin toiminta alkoi kuitenkin hiljalleen vakiintua, kun uusia opiskelijoita saapui enää muutamia, opetussuunnitelma alkoi jäsentyä ja huolto-ongelmat ruuan laadusta liinavaatteiden riittävyteen vähetä. Leninin kuolinpäivänä 21. tammi-kuuta käynnistyi kuitenkin tapahtumaketju, joka häiritsi leirin arkea maaliskuun lop-

⁴⁹ ItäKar.SE:n toimintakertomukset 16.12. – 31.12.1941 ja 18.12.1941 – 30.5.1942. LA, kotelo 3.

⁵⁰ Laine 1982, 178 – 179, 186.

⁵¹ Hölsä 2000, 37, 41 – 43, 51 – 55.

puun asti. Leninin kuolinpäivä oli Neuvostoliitossa juhlapäivä ja opettajaleirin toimintakertomuksen tietojen mukaan opiskelijat olivat kuunnelleet salaa Neuvostoliiton radiota ja kuulleet kehotuksen viettää sitä entiseen tapaan myös Neuvostoliiton miehite-tyillä alueilla. Niinpä osa opiskelijoista ilmestyi aamupalalle pukeutuneena mustiin asuihin. Joku leirin opettajista osasi yhdistää mustat puvut Leninin kuolinpäivään ja kun leirin johtaja Martti Hela ryhtyi tutkimaan asiaa mustiin pukeutuneiden määrä vain li-sääntyä päivän mittaan.⁵²

Illalla Hela kutsui koko leirin puhutteluun ja selvitti opiskelijoille käsityksiään Leninin asemasta Suomen ja Itä-Karjalan historiassa. Hän ilmoitti opiskelijoiden käy-töksen olleen ”loukkaavaa ja sopimatonta sekä ymmärtämätöntä”. Ohjelmaan normaalisti kuulunutta iltahartautta ei pidetty, koska opiskelijat olivat muistelleet ”jumalatto-muusliikkeen henkistä isää”. Mahdolliset seuraamukset Hela jätti opiskelijoille avoi-meksi. Puhuttelun jälkeen Helalle ilmoitettiin nopeasti neljä opiskelijaa, jotka tunnusti-vat järjestäneensä mielenosoituksen ja pyysivät anteeksi vedoten siihen, että ”se entinen kasvatusta, jonka saimme Neuvostoliitossa, jätti jälkensä”.⁵³

Mielenosoituksen seuraamukset eivät jääneet vain tapahtumapäivän illan puhut-teluun, vaikka siltä aluksi näyttikin. Helmikuun alun toimintakertomuksessa Martti Hela mainitsee pyytäneensä yhden sellaisen leiriläisen poistamista, joka vaikutti negatiivises-ti muiden mielialoihin epäilemällä Suomen voittoa. Maaliskuussa leiriltä poistettiin vie-lä kolme opiskelijaa.⁵⁴ Näiden kolmen opiskelijan poistamisen jälkeen alkoi vyyhti lo-pullisesti purkautua ja lopulta kaksi miesopiskelijaa paljasti opettajille, että vastarinnan takana oli erityisesti Alarik Sotkajärvi, joka oli ”harjoittanut jatkuvasti mielialan muo-dostusta Neuvostoliiton hyväksi, jopa uhkailuilla koettanut saada toisia kurssilaisia pi-dättymään liian innokkaasta opiskelusta”. Sotkajärvi lähetettiin maaliskuun 30. päivänä kuulusteluihin ja edelleen Kolvasjärven keskitysleirille.⁵⁵

Leninin päivän mielenosoituksesta alkanut tapahtumaketju havainnollistaa hyvin opettajaleirin ristiriitaista luonnetta. Arkipäivän tasolla leiri oli melko tavallinen sisäop-pilaitos, jonka päivät täyttyivät oppitunneista. Toisaalta se oli hyvin kummallinen sota-ajan luomus, jonka opettajat olivat sotilaita ja lottia ja opiskelijat miehitetyn alueen asukkaita. Tämä valtasuhde, jota korosti vielä se, että suomalaiset olivat valta-asemassa myös leirin opettajina, ei voinut olla näkymättä kaikessa leirin toiminnassa. Tässä pää-

⁵² Itä-Kar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 31.1.1942, LA, kotelo 3, KA.

⁵³ Itä-Kar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 31.1.1942. LA, kotelo 3, KA.

⁵⁴ Itä-Kar.SE:n opettajaleirin toimintakertomukset 1.2. – 15.2.1942 ja 28.2. – 15.3.1942, LA, kotelo 3, KA.

⁵⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomukset 15.3. – 31.3.1942 ja 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

luvussa käsittelen opettajaleirin opettajien ja opiskelijoiden suhdetta vallankäytön kannalta. Jotta tapahtumat tulisivat ymmärrettävimmiksi, käsittelen kuitenkin ensin sitä, keitä opettajaleirin opiskelijat ja opettajat olivat.

2.2. Kommunisteja ja heimoaktiiveja – Ketkä opettajaleirillä kohtasivat?

Ihminen jäsentää tulevaisuuttaan suhteessa siihen, mitä hän menneisyytensä pohjalta voi olettaa tapahtuvaksi. Reinhart Koselleckilta peräisin olevat käsitteet ”kokemustila” ja ”odotushorisontti” auttavat hahmottamaan tätä ilmiötä. Ihminen elää jatkuvassa välitilassa menneen ja tulevan välillä, näiden molempien vaikuttaessa siihen, miten nykyhetki koetaan. Kokemukset ja tiedot menneestä muodostavat kokemustilan, joka määrittää sitä, miten ihminen hahmottaa nykyisyytensä ja tulevaisuuden mahdollisuuksiaan, tulevaisuushorisonttia. Samalla tulevaisuuden uhat ja mahdollisuudet vaikuttavat myös kokemustilaan samoin kuin siihen, miten jäsenämme muistojamme menneestä.⁵⁶

Kokemustilat ja odotushorisontit ovat sekä henkilökohtaisia, että suurempien linjojen kohdalla osittain yhteisesti jaettuja. Opettajaleirin opiskelijoiden ja opettajien taustojen selvittäminen auttaa pääsemään käsiksi siihen, millainen tulevaisuushorisontti leirin suhteen heillä saattoi olla. Miten aiemman elämän kokemukset olivat vaikuttaneet siihen, millaisena leiri heille näyttäytyi? Odotushorisontti luonnollisesti muuttui jatkuvasti leirin toiminta-aikana. Siihen vaikuttivat leirillä saadut kokemukset ja toisaalta yleisen sotatilanteen luomat kuvat siitä, millainen tulevaisuus ylipäänsä oli mahdollinen. Opettajaleirin opettajien ja opiskelijoiden taustoja selvittämällä pyrin löytämään vastauksia siihen, millaisia tulevaisuushorisontteja leirin opettajilla ja opiskelijoilla oli leirin toiminnan alkuvaiheissa.

2.2.1. Itäkarjalaiset opiskelijat

Mieslahden opistolle saapuneiden itäkarjalaisten opettajien joukko oli valikoitu melko löyhällä seulalla. Tarkkoihin tutkimuksiin ei ollut aikaa, kun leirin toiminta piti saada nopeasti käyntiin. Mieslahden leirin oli myös tarkoitus olla eräänlainen karsinta-leiri, jossa katsottiin, ketkä opiskelijoista kykenivät jatkamaan koulutusta. Mieslahteen saapui joulukuun 18. päivä 68 itäkarjalaista opettajaa: 11 miestä ja 57 naista sekä 11 äi-

⁵⁶ Aronsson 2004, 18. Kivimäki 2006, 78 – 79.

tiään seurannutta lasta. Yksittäisiä opiskelijoita saapui maaliskuuhun asti niin, että maaliskuun lopussa opiskelijoiden kokonaisvahvuus oli 85 henkilöä. Tammikuun alussa vuonna 1942 leiriläisten keski-ikä oli 22 vuotta. Yli puolet leiriläisistä oli alle 20-vuotiaita. Suurin osa Mieslahdelle saapuneista opiskelijoista oli vastavalmistuneita, yhdellä opinnot olivat vielä kesken.⁵⁷

Opettajaleirin naisvaltaisuus vastaa hyvin suomalaisten valtaaman Itä-Karjalan vinoutunutta väestörakennetta. Asepalvelukseen kykenevät miehet olivat pääosin puna-armeijassa ja toisaalta Neuvostoliitto pyrki evakuoimaan kansalaisiaan suomalaisten hyökkäyksen alta. Suunnitelmia ei ehditty täysin toteuttaa ja alueelle jäivät ne, joita ei ehditty evakuoida tai jotka halusivat jostain syystä välttää sitä. Kun suomalaiset saivat ensimmäisen väestönlaskennan valmiiksi joulukuussa vuonna 1941, saatiin tulokseksi, että Itä-Karjalassa oli asukkaita noin 80 000, kun ennen sotaa luku oli ollut noin 300 000. Normaaliin väestörakenteeseen verrattuna suhteettoman suuri osa asukkaista oli lapsia, naisia ja vanhuksia. Työikäistä miesväestöä oli hyvin vähän.⁵⁸

Naisenemmistön lisäksi leiriläisten koostumuksesta pistää silmään saapuneiden itäkarjalaisten opettajien nuoruus. Leirille valittavien yläikärajaksi asetettiin 30 – 35 vuotta. Tätä vanhempia voitiin valita opettajaleirille vain, jos katsottiin, että he olivat erityisen hyvin tehtävänsä sopivia.⁵⁹ Ilmeisesti ajateltiin, että tätä vanhempien maailmankatsomus oli jo niin vakiintunut, että heidän kouluttamistaan ei kannattanut edes yrittää. Tässä saatettiin olla oikeassa. Mieslahteen yli 30-vuotiaita opiskelijoita tuli seitsemän. Heistä neljä erotettiin poliittisista syistä leiriltä, yksi siirrettiin toiselle alalle ja vain kaksi oli leirillä loppuun saakka.⁶⁰ Leirille tulleet opettajat olivat kuitenkin keskimäärin niin paljon asetettua yläikärajaa nuorempia, ettei se selitä leiriläisten ikäjakamaa kuin osittain. Kokeneemmat opettajat oli mahdollisesti evakuoitu, muiden sellaisten henkilöryhmien tavoin, joita ei haluttu jättää suomalaisten käsiin. Toisaalta voisi olettaa, että monia vanhempia naisopettajia satoi kotiseudulle useampi lapsi. Vanhempia itäkarjalaisia opettajia olisi voinut olla vaikea löytää leirille myös siksi, ettei heitä voinut vielä olla kovin paljon. Laajamittainen opettajankoulutus oli nimittäin aloitettu Itä-Karjalassa melko myöhään.

Vielä 1920-luvulle tultaessa iso osa Itä-Karjalan lapsista ei saanut lainkaan kouluopetusta. Vuonna 1926 yli kahdeksanvuotiaista oli lukutaidottomia 40 prosenttia. On-

⁵⁷ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA; Hölsä 2000, 27, 47.

⁵⁸ Laine 1982, 97 – 104.

⁵⁹ Hölsä 2000, 28.

⁶⁰ ItäKar.SE:n opettajaleirin oppilasluettelo. Laadittu 1980, LA, kotelo 1, KA.

gelmaa lähdettiin ratkaisemaan ensimmäisillä viisivuotissuunnitelmilla ja 1930-luvun alkuun mennessä lähes kaikki lapset oli saatu alkeisopetuksen piiriin. Kouluverkon nopean laajenemisen takia opettajiakin piti saada koulutettua lisää.⁶¹ Petroskoissa oli toiminut vuodesta 1903 venäjänkielinen opettajateknikum eli opettajaopisto. Vuodesta 1923 lähtien vakiintui opistotason opettajankoulutuksen järjestäminen myös suomeksi ja opiskelijamääriä lisättiin huomattavasti. Suurin osa Mieslahdelle tulleista itäkarjalaisista opettajista oli käynyt tämän kolmevuotisen Petroskoin opettajaopiston. Ylempää opettajankoulutusta antamaan Petroskoihin perustettiin vuonna 1931 Karjalan Pedagoginen instituutti. Mieslahdelle sen tai muun samantasoisien oppilaitoksen opiskelijoita tuli yhdeksän. Opettajapulaa takia opettajia koulutettiin myös lyhyemmällä pedagogisilla kursseilla, joista sai väliaikaisen opettajanpätevyyden sillä ehdolla, että suoritti täydennystutkinnon myöhemmin. Näiden kurssien kautta opettajan työhön päätyneitä leiriläisiä oli 15.⁶²

Opettajaleirin tehtävänä oli kouluttaa itäkarjalaisista opettajista nimenomaan suomalaisia kansakoulunopettajia ja siksi on tärkeä pohtia sitä, millaiset valmiudet heillä opettajilla oli vastaanottaa kansallisuuskasvatusta. Vastaus riippuu paljolti siitä, millainen merkitys kansallisuuskysymyksellä oli ollut heidän aiemmassa elämässään. Ainaakaan suomalaisen miehityshallinnon alusta alkaen he eivät olleet voineet välttää törmäämistä siihen, mutta kansallisuuskysymys oli ollut keskeinen tekijä myös Itä-Karjalan vallankumouksen jälkeisessä historiassa. Vaikka opiskelijat eivät olisikaan käsitelleet asiaa tietoisesti, oli Itä-Karjalan niin kutsuttu suomalainen aika vaikuttanut konkreettisesti jokaisen koulu- ja opiskelu-uraan, monilla myös perheen vaiheisiin.

Lokakuun vallankumousta vuonna 1917 seurasivat Itä-Karjalassa, kuten muualakin sittemmin syntyneen Neuvostoliiton alueella, sisällissodan sekasortoiset vuodet, jolloin Itä-Karjalassakin taisteli punaisten ja valkoisten venäläisten joukkojen lisäksi myös suomalaisia heimosotaretkeläisiä ja Murmanskin aluetta hallinneita englantilaisia. Karjalaisten keskuudessa heimosotaretkeläiset, joiden tavoitteena oli Itä-Karjalan itsenäisyys tai alueen liittäminen Suomeen, onnistuivat herättämään vain vähän vastakäikua. Vuosien 1921 ja 1922 vaihteen Vienan Karjalan kapina tosin syntyi enemmän itäkarjalaisten omista lähtökohdista ja suomalaisilla oli siinä enemmän auttava rooli. Kapina kuitenkin kukistettiin ja Suomeen pakeni noin 12 000 itäkarjalaista, joista melkein 10 000 palasi heti seuraavina vuosina Neuvostoliittoon.⁶³ Useimmat opettajaleirin oppilais-

⁶¹ Laine 1982, 78 – 79.

⁶² Hölsä 2000, 13 – 16, 45 – 46.

⁶³ Kangaspuro 2000a, 66 – 76, 112 – 122, 132.

ta olivat näiden tapahtumien aikaan pikkulapsia tai syntyivät vasta niiden jälkeen. Kun he tulivat kouluikänsä, oli neuvostovalta jo vakiintunut alueelle Karjalan autonomisen sosialistisen neuvostotasavallan (KASNT) muodossa.⁶⁴

Kansallisuuskysymysten kannalta on mielenkiintoista, että Karjalan työkansan kommuunin ja KASNT:n johdossa oli vuoteen 1935 asti Suomesta sisällissodan jälkeen paenneita punaisia, ja Itä-Karjalassa koettiin niin sanottu suomalainen kausi. Nämä punasuomalaiset, kuten KASNT:n johtoon noussut Edvard Gylling, jäivät olosuhteiden pakosta jatkamaan uraansa Neuvostoliitossa, erityisesti juuri Itä-Karjalassa. Heidän nostamisensa tasavallan johtoon oli sidoksissa moniin Neuvostoliiton sisä- ja ulkopoliittisiin tekijöihin. Neuvostoliiton ensimmäisinä vuosina toteutettiin vuonna 1923 hyväksytyä kansallisen itsemääräämisoikeuden politiikkaa, joka takasi Neuvostoliiton lukuisille vähemmistökansallisuuksille eriasteisia oikeuksia omakieliseen hallintoon, kulttuuriin ja koululaitokseen ja hallinnolliseen autonomiaan.⁶⁵

Itä-Karjalassa kansallisen vähemmistön muodostivat karjalaiset ja kansan kieliä olivat eri karjalan kielet tai murteet. Kansankieleksi valittiin silti suomi, ja tasavallan johtoon nousivat suomalaiset maahanmuuttajat, vaikka suomalaisia oli näitä päätöksiä tehtäessä alle prosentti KASNT:n asukkaista ja enimmilläänkin 1930-luvun puolivälissä vain hieman yli 3 prosenttia. Samaan aikaan karjalaisten osuus oli noin 40 prosenttia.⁶⁶ Tähän johti tarkoituksenmukaisuus. Suomen kielen käyttöä perusteltiin sillä, että karjalan kielet ovat sen murteita ja toisaalta suomella oli olemassa valmis kirjakieli ja kirjallinen kulttuuri. Sen käyttö oli siis helpompaa, kuin karjalan kirjakielen luominen. Itä-Karjalan suomalaisilla oli myös koulutuksellinen ylivoima. Karjalaista sivistyneistöä ei vielä 1920-luvulla juuri ollut. Siksi paremmin koulutetut ja puoluetoimintaan tottuneet punasuomalaiset saattoivat edustaa heidän tilallaan Itä-Karjalan alkuperäisväestöä. Ennen kaikkea vaikutti se, että Neuvostoliitossa pidettiin sen alkuvuosina yllä ajatusta maailmanvallankumouksesta – kommunismin levittämisestä kaikkialle maapallolle. Näissä suunnitelmissa Itä-Karjala oli tärkeä sillanpääasema Suomen ja Skandinavian suuntaan. Yhtenä tulevaisuuden hahmotelmana oli punaisen Suur-Suomen luominen, siis Itä-Karjalan ja Suomen liittäminen samaan hallintoalueeseen, kun vallankumous olisi toteutunut myös Suomessa.⁶⁷ Tällöin olisi ollut tarkoituksenmukaista, että koko

⁶⁴ Tilanteen vakiintuessa perustettiin ensin vuonna 1920 Karjalan Työkansan Kommuuni, KASNT perustettiin 1923 laajentuneena huomattavasti venäjänkielisille alueille. Tällöin karjalaisen osuus tasavallan väestöstä painui alle puolen. Takala 2000, 183 - 184. Suomen osuudesta autonomian syntymiseen ks. Vihavainen 2000, 15 - 16. Kangaspuro 2000a.

⁶⁵ Kangaspuro 2000a, 55 - 59; Vihavainen 2000, 24 - 25.

⁶⁶ Takala 2010, 3 - 4, 16.

⁶⁷ Kangaspuro 2000a, 100 - 101; Starkov 2000, 101 - 102, 234 - 238; Vihavainen 2000, 16. Karjalan eri kielten ja suomen suhteen määrittely on ollut aina myös poliittinen kysymys. Jos erottavan tekijänä

alueella olisi sama virallinen kieli.

Opettajaleirin Mieslahdelle tulleista opiskelijoista viiden kansallisuudeksi oli merkitty suomalainen, he olivat siis todennäköisesti punasuomalaisten lapsia.⁶⁸ Muille opettajaleirin opiskelijoille Itä-Karjalan suomalainen kausi oli näkynyt ennen kaikkea koulussa. Vuoden 1921 ensimmäisessä yleiskarjalaisessa neuvostojen kokouksessa määriteltiin tasavallan koulukieliksi venäläisille venäjä ja karjalaisille suomi tai venäjä. Suomenkieliseen kouluopetukseen osallistuvien määrä lisääntyi siitä lähtien, mutta etenkin eteläisessä Itä-Karjalassa monet karjalaiset laittoivat lapsensa edelleen mieluummin venäjänkieliseen opetukseen, kunnes valinnanvapaus poistettiin vuosina 1929 – 1933.⁶⁹ Koulutetun karjalaisen väestön lisäämiseksi heitä varten varattiin noin puolet oppilaitosten paikoista vuonna 1929 ja vuonna 1932 kiintiötä vielä nostettiin 60 prosenttiin, vaikka karjalaisten ja suomalaisten osuus tasavallan väestöstä oli noin 40 prosenttia. Seuraavaksi oli tarkoituksena vielä vahvistaa suomen kielen asemaa vaatimalla sen taitoa kaikilta keski- ja korkeakoulun päättäneiltä.⁷⁰ Näitä suunnitelmia ei enää päästy toteuttamaan, kun Neuvostoliitto päätti muuttaa kansallisuuspolitiikkansa kurssia.

Itä-Karjalan suomalainen kausi jäi väliaikaiseksi. Vaikka KASNT:ssa kiihdytettiin vielä 1930-luvun alussa suomalaistamistoimia, niin yleinen linja alkoi jo muuttua. Neuvostoliiton politiikan painopiste siirtyi maailmavallankumouksesta luomaan kommunismia yhdessä maassa. Neuvostoliittoa ryhdyttiin rakentamaan entistä enemmän venäläisen nationalismin varaan. Erityisesti reuna-alueiden kansalliset pyrkimykset koettiin tässä tilanteessa uhaksi. Samansuuntainen kehitys tapahtui KASNT:n lisäksi kaikilla Neuvostoliiton kansallisilla reuna-alueilla, esimerkiksi Ukrainassa.⁷¹ Sosialismin teorioiden kannalta muutos selittyi sillä, että kansallisuuksille annetut etuoikeudet olivat vain porvarillisuudelle annettu myönnytys sosialismin rakentamisen aikana, eikä niitä enää tarvittu, kun uusi perustuslaki tuli voimaan vuonna 1936 ja maa siirtyi virallisesti sosialismiin vuonna 1937. Myös maan taloudellisen tilanteen katsottiin vaativan vahvempaa keskusvaltaa samoin kuin puolustuskyvyn parantamista tilanteessa, jossa natsit nousivat valtaan Saksassa. Keskusvallan aiemmin tukema kansallisuuspolitiikka muuttui nyt ”porvarilliseksi nationalismiksi”.⁷²

KASNT:ssa suomalaisen porvarillisen nationalismin kitkeminen aloitettiin syk-

käytetään kielen puhujien mahdollisuutta ymmärtää toisiaan ovat vienalaismurteet lähimpänä suomen kirjakieltä ja aunukselaismurteet kauimpana. Vepsän pohjalta suomea (ja vienankarjalaa) on lähes mahdoton ymmärtää, mikä huomattiin myös opettajaleirillä.

⁶⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

⁶⁹ Kangaspuro 2000a, 101 – 102, 234 – 238.

⁷⁰ Kangaspuro 2000b, 152 – 154.

⁷¹ Kangaspuro 2000a, 260 – 266.

⁷² Vihavainen 2000, 28 – 38.

syllä 1932 turvallisuuspoliisin ”paljastaman” Suomen yleisesikunnan salaliiton tutkimuksista, ja prosessi eteni vaiheittain siihen, että ensin syksyllä 1935 suomalaiset syrjäytettiin tasavallan johdosta ja vuonna 1937 Gylling ja monet muut teloitettiin. Suomen kielen käyttö kouluopetuksessa kiellettiin vuonna 1938. Suomen sijaan koulukieleksi tuli venäjä ja joissain kouluissa kyrillisin kirjaimin kirjoitettu karjalan yleiskieli, niin kutsuttu Bubrihin karjala. Vuosina 1937 ja 1938 laajimmillaan raivonnut terrorin kausi oli yleisneuvostoliittolainen ilmiö, joka kohdistui virallisesti ennen kaikkea kansanhollisia kuten kulakkeja⁷³ vastaan. Ankarimpana terrori kuitenkin kohdistui kansallisiin vähemmistöihin ja KASNT:ssa erityisesti suomalaisiin, jotka leimattiin epäluotettaviksi Suomen puolesta vakoilijoiksi. Vuoden 1939 väestönlaskennassa suomalaisten määrä oli pudonnut jopa vain puoleen suurimmista luvuista. Vähintään kolmasosa ja mahdollisesti jopa kolme neljäsosaa suomalaisista joutui kärsimään terrorista vangitsemisten, teloitusten ja karkotusten muodossa. Myös karjalaisten osuus terrorin uhreista oli huomattavasti heidän väestöosuuttaan suurempi.⁷⁴

Talvisodan syytyminen vuonna 1939 muutti taas jyrkästi kansallisuuspolitiikkaa. Jäljelle jääneitä suomalaisia tarvittiin nyt Terijoen hallitukseen ja sen armeijaan. Otto-Ville Kuusisen kansanhallituksen ja Neuvostoliiton välisellä valtiosopimuksella Itä-Karjalan selvimmän karjalaiset osat jopa liitettiin Suomeen ja toteutettiin näin ”vuosisataisen unelma Karjalan ja Suomen kansojen yhdistämisestä”.⁷⁵ Ja vaikka tätä sopimusta ei päästykään ratifioimaan Helsinkiin ja Suomea ei saatu vallattua, niin Karjalan sosialistiseen autonomiseen neuvostotasavaltaan liitettiin osa Suomen talvisodassa menettämistä alueista. Laajentuneen tasavallan nimeksi tuli Karjalais-Suomalainen Neuvostotasavalta. Keväällä 1940 suomi julistettiin jälleen toiseksi viralliseksi kieleksi, karjalan kielellä vuodesta 1938 ilmestyneet lehdet muuttuivat suomen tai venäjänkielisiksi ja suomen opetus kouluissa aloitettiin uudestaan.⁷⁶

Kansallisuuskysymys oli siis monella tavalla keskeinen maailmansotien välisen ajan Itä-Karjalassa. Kysymystä suomalaisten ja karjalaisten kielen ja kulttuurin erillisyydestä ja samuudesta pohdittiin ja virallisia totuuksiakin asiasta ehti olla useita. Tutkimuskirjallisuudesta ei valitettavasti käy kuitenkaan ilmi, kuinka laajasti tämä keskustelu saavutti tavallista kansaa. Ottaen huomioon alueen matalan koulutustason, on tuskin oletettavaa, että ainakaan akateemisimmat keskustelut tavoittivat tavallisia Itä-Karjalan

⁷³ Neuvostopropagandassa varakas, työläisten riistolla elävä talonpoika.

⁷⁴ Kangaspuro 2000a, 276 – 342, 344 – 354. Erilaisia arvioita terrorin uhrien lukumääristä Itä-Karjalassa ks. Takala 2010, 25; Lallukka 2000, 60 – 64.

⁷⁵ Vihavainen 2000, 38 – 39.

⁷⁶ Kangaspuro 2000a.

asukkaita.

Kun opettajaleirillä selvitettiin opiskelijoiden taustatietoja vuoden 1942 alussa, kävi ilmi, että vepsäläiset opiskelijat olivat käyneet koulunsa venäjäksi, muista leiriläisistä kaksi oli käynyt opiskelunsa kokonaan suomeksi, kaksi kokonaan venäjäksi. Loput olivat vaihtaneet opetuskieltä vähintään kerran, useimmat kahdesti.⁷⁷ Kun yhtä aikaa kielen vaihtamisen kanssa vaihtui aina myös virallinen kansallisuuskysymyksiin liittyvät ideologia, voisi olettaa että kaikki leiriläiset olivat joutuneet asiaa miettimään, vaikei se olisikaan ollut heille henkilökohtaisesti merkittävä asia.

Myös terrorin kauden voisi ajatella vaikuttaneen siihen, miten itäkarjalaiset kansallisen identiteettinsä käsittivät. Koska tuomioiden syinä ei kuitenkaan virallisesti ollut kansallisuus ja absoluuttisin luvuin mitattuina etniset venäläiset olivat Itä-Karjalassakin suurin vainoista kärsinyt ryhmä, on vaikea sanoa, näkivätkö aikalaiset terrorissa sen kansallisuuteen liittyneen piirteen, joka tilastoista nykyajan tutkijoille paljastuu. Mitään kokonaiskuvaa siitä heillä ei ainakaan voinut olla. Monille opiskelijoille terrorin aika tuli lähelle oman perheen kautta. Opettajaleirin arkistosta löytyy opiskelijaluettelo, johon on koottu lyhyesti perustiedot opiskelijoista. Luettelossa on merkintöjä myös opiskelijoiden perheenjäsenten kohtaloista. Aivan jokaisen kohdalta merkintää ei löydy, eikä luettelossa ole tietoja siitä, mihin sen tiedot perustuvat. Sen antamia lukuja voi pitää kuitenkin vähintään suuntaa antavina. Oppilasluettelon mukaan yhdeksäntoista leiriläisen perheenjäsen oli ollut tai oli sodan alkaessa vangittuna tai karkotettuna. Yleensä kyse oli isästä joillakin myös miehestä tai sisaruksesta.⁷⁸ Ainakin yksi vanhimpiin leiriläisiin kuulunut inkeriläinen opettaja oli joutunut itse jättämään työnsä vuonna 1938 kielikysymyksen takia. Yksi leirin miehistä oli taas ollut karkotettuna Siperiassa.⁷⁹ Perheenjäsenten kuolemantuomioista merkintöjä ei löydy. Ainakin yksi opiskelija joutui jättämään opettajaopiston kesken jo isän karkotustuomion takia, toisella se esti pioneeriksi pääsyn ja kolmannella hankaloitti opiskelupaikan saantia.⁸⁰ Opettajilla oli tärkeä tehtävä kommunistisen ideologian levittäjinä ja vaikuttaisi loogiselta, että kovimpia tuomioita saaneiden perheenjäseniä ei pidetty niin luotettavina, että he olisivat voineet

⁷⁷ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA; Koskenniemen artikkeli ”Piirteitä Itä-Karjalan opettajistosta”, LA, kotelo 12, KA.

⁷⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin opiskelijaluettelo, laadittu 1985, LA, kotelo 1, KA. Muistelmissaan Koskenniemi kertoo, että jopa yli puolella kevään 1942 opiskelijoista olisi ollut karkotettu tai ammuttu perheenjäsen. Opettajaleirin arkistosta tällaisille luvuille ei löydy vahvistusta. Jussila&Kansanen 1983, 47-48.

⁷⁹ Inki Sergejevan kirje Matti Koskenniemelle 29.9.1942, LA, kotelo 9, KA; Oppilaiden arvostelukirja 1942, LA, kotelo 5, KA.

⁸⁰ Asta A:n kirje Matti Koskenniemelle 10.11.1957. LA, kotelo 7, KA; Maria R:n kirje Matti Koskenniemelle 8.11.1957, LA, kotelo 9, KA; Oppilaiden arvostelukirja 1942 Asta S, LA, kotelo 5, KA; Hyykky 2000, 8, 16.

opiskella opettajiksi.

Jos opettajaleirin opiskelijan perheenjäsen oli karkotettu tai vangittu epämääräisin perustein, voi olettaa, ettei se lisännyt luottamusta ja sitoutumista neuvostovaltaa kohtaan ja teki näin ollen helpommaksi siirtymisen Suomen puolelle. Tähän viittaisi se, että ensimmäisen osaston yhdeksästätoista opiskelijasta kahdeksan kohdalla on merkintä perheenjäsenen vangitsemisesta tai karkottamisesta.⁸¹ Syksyllä 1942 tehty osastojako perustui myös opintosuorituksiin, mutta tärkeänä tekijänä siinä oli myönteinen suhtautuminen opettajaleirin tavoitteisiin.

Kun päätös opettajaleirille lähtemisestä piti tehdä, itäkarjalaiset opettajat olivat kokeneet suomalaishallintoa keskimäärin hieman alle neljä kuukautta. Ohjeet leirille sopivien opettajien valitsemisesta lähetettiin alue-esikunnille 29.11.1941 ja nimilista piti toimittaa Petroskoihin jo joulukuun neljänneksi päiväksi.⁸² Opiskelijoille ei siis jäänyt aikaa pitkään harkintaan, eikä leiristä osattu antaa heille tarkkoja tietoja, koska sen suunnittelu oli vielä kesken. Päätös lähtemisestä ei voinutkaan perustua tarkkaan lähtemisen hyvien ja huonojen puolien punnintaan. Leiriläisten lähtöpäätöksen syihin on vaikea päästä käsiksi, mutta vaihtoehtojen pohdinta antaa joitain avaimia niiden hahmottamiseen.

On oleellista huomata, että suomalaiset viranomaiset etsivät aktiivisesti leirille kelpaavia henkilöitä ja ehdotus leirille lähtemistä tuli heiltä. Itäkarjalaiset opettajat eivät siis itse yleensä pyrkineet leirille. Periaatteessa leirille lähtö oli vapaaehtoista, mutta osa lähteneistä koki, ettei heille annettu vaihtoehtoja. Suomalaisen sotilasviranomaisen suostuttelu tuntui enemmän uhkailulta ja he pelkäsivät, että ainoana vaihtoehtona olisi vankileiri.⁸³ Opettajaleirin ensimmäisen vuoden toimintakertomuksessa annetaan lukuja joiden mukaan puolipakolla leirille tulleita oli ainakin 8, omasta halustaan oli tullut 31 ja helpolla 21.⁸⁴ Siitä, kuinka luotettavia tällaiset leirin johdon keräämät luvut ovat, ei ole mitään takeita.

Jotta opettajaleirille lähtö olisi houkuttelevampaa ja ylipäänsä taloudellisesti mahdollista perhettään elättäville, maksettiin opiskelijoiden perheenjäsenille huoltorahaa. Vahvan motiivin leirille lähtöön antoi varmasti myös se, että itäkarjalaisille opettajille ilmoitettiin leirin olevan ainoa keino päästä palaamaan ammattiinsa. Sellaista vaihtoehtoa sotilashallinnon alaisessa Itä-Karjalassa ei siviiliväestöllä ollut, ettei olisi millään lailla suostunut yhteistyöhön miehittäjän kanssa. Sodan aikainen työvelvollisuus

⁸¹ ItäKar.SE:n opettajaleirin opiskelijaluettelo, laadittu 1985, LA, kotelo 1, KA.

⁸² Hölsä 2000, 28.

⁸³ Hölsä 2000, 29 – 31, 44.

⁸⁴ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

koski myös Itä-Karjalaa.⁸⁵ Vaikka suomenkielentaitoiset saattoivat saada parempia työpaikkoja, tarkoitti työvelvollisuus myös suurimmalle osalle naisista raskasta ruumiillista työtä esimerkiksi metsätöissä tai tienrakennuksessa, koska miehiä oli niin vähän.⁸⁶

Opettajaleirin arkistosta löytyy koneella puhtaaksi kirjoitettuja katkelmia oppilaiden aineista, joissa kerrotaan kesän 1942 lomasta kotiseudulla. Tehtävänannossa on saatettu pyytää vertailemaan ensimmäistä leirille lähtöä ja lomalta paluuta. Joka tapauksessa useassa aineessa kerrotaan syksyn 1941 lähdön tunnelmista. Niissä puhutaan epävarmuudesta, matkasta kohti tuntematonta ja pelosta siitä, ettei paluuta välttämättä ole. Eräs opiskelija kirjoitti valvoneensa monta yötä ja lopulta päättäneensä, että: ”...jos en tänään lähde, niin täytyy kumminkin lähteä huomenna...”. Hänen mielikuvituksessaan edessä odotti vankila tai keskitysleiri ja lähtiessä hän hyvästeli omaisensa varautuen ettei näkisi heitä enää koskaan. Toinen kuvaili lähtöä näin: ”Joulukuinen lähtöni oli ikäänkuin menoa pimeään myrskyiseen syysyöhön, jolloin ihminen ei voi tuntea eikä aavistaakaan oikeaa ilmansuuntaa...”⁸⁷

Millaiset kokemukset ja tulevaisuushorisontti opettajaleirille saapuneilla itäkarjalaisilla opettajilla saattoi olla? Suomalaisista ja Suomesta he tiesivät hyvin vähän. Päällimmäisenä saattoi hyvin olla sodanaikainen propaganda suomalaisten julmuuksista.⁸⁸ Toisaalta takana olivat Stalinin terrorin ajat, jotka olivat saattaneet muokata mielialaa valmiimmaksi suomalaisten julistukselle kommunismin kauheudesta. Ainakin itäkarjalaisten opettajien menneisyys oli valmistanut heitä siihen, että nopeatkin muutokset yhteiskunnallisessa tilanteessa ovat mahdollisia. Voisi ajatella, että totalitaristisessa yhteiskunnassa kasvaminen oli antanut varsin hyvät edellytykset tulla toimeen myös miehitysvallan alla. Suomalaiskansallinen ajattelutapa oli opettajaleirin tuleville opiskelijoille vieras, mutta ideologian läpäisemään opetukseen he olivat tottuneet. Opettajaleirille lähtö oli askel kohti tuntematonta, mutta se oli tarjolla olevista vaihtoehdoista ainoa, joka näytti edes mahdollisesti johtavan aiemman aseman säilyttämiseen suomalaisvallan aikana.

⁸⁵ Hölsä 2000, 29; Laine 1982, 248 – 265.

⁸⁶ Golubev 2007, 9, 12.

⁸⁷ Katkelmia oppilaiden aineista. Päivämätön, mutta ilmeisesti syksyiltä 1942, LA, kotelo 5, KA.

⁸⁸ Hölsä 2000, 29.

2.2.2.Suomalaiset opettajat

Kun kirjoittaa yhteistä taustaa joukolle, tekee väistämättä vääryyttä yksilölle, koska jokaisen ihmisen elämä ja ajatusmaailma on aina erityinen. Tämä koskee myös opettajaleirin opettajien ja opiskelijoiden taustoista kirjoittamista. Itäkarjalaiset opiskelijat tulivat kuitenkin totalitaristisesta, yhden sallitun totuuden maasta. Vähintäänkin virallinen maailmankatsomus oli heillä siis jaettu. Saman ajan Suomessa mahdollisten mielipiteiden kirjo oli laajempi, vaikka esimerkiksi kommunistien toiminta oli kielletty lailla vuonna 1930. Leirin opettajien mahdollisen yhteisen kokemustilan ja odotushorisonnin kuvaamista helpottaa kuitenkin se, ettei heitä ollut valittu satunnaisotannalla, vaan heiltä edellytettiin tietynlaista suhtautumista Itä-Karjalan kysymykseen. Juuri koko käsitteen ”Itä-Karjalan kysymys” olemassaolo teki ratkaisevan eron leirin opiskelijoiden ja opettajien mahdollisiin odotushorizontteihin.

Kuten Itä-Karjalan suomalaista kautta kuvatessa on todettu, pyrkimys vallankumouksen levittämiseen toi sielläkin esiin ajatuksen Suur-Suomesta, jonka Kuusisen kansanhallitus retoriikan tasolla toteutti. Näyttäisi kuitenkin siltä, että tällaiset puheet jäivät vallan ylätasolle ja punasuomalaisten keskuuteen, eikä ajatus suomalaisten ja karjalaisien yhteenkuuluvuudesta ollut Itä-Karjalassa mitenkään laajalle levinnyt. Suomessa Suur-Suomi oli sen sijaan jo vakiintunut käsite. Sillä saatettiin puhujasta riippuen viitata monenlaisiin asioihin, mutta joka tapauksessa käsite ja siihen sopivat ajatusrakennelmat olivat olemassa. Itsenäisessä Suomessa heimoasiaa ja Suur-Suomi -ajatusta pitivät esillä useammatkin järjestöt. Näistä merkittävin myös Itä-Karjalan sota-aikaisen hallinnon kannalta oli Akateeminen Karjala-Seura.

Akateeminen Karjala-Seura perustettiin virallisen syntytarinansa mukaan 22.2.1922, kun kolme Itä-Karjalan viimeisestä kansannoususta pettyneenä palannutta ylioppilasta – Erkki Räikkönen, Reino Vähäkallio ja Elias Simelius (myöhemmin Simojoki) – kokoontui miettimään miten Itä-Karjalan asiaa voisi parhaiten ajaa. Nimensä mukaisesti seura oli opiskelijajärjestö, yksi jäsenysehdoista oli ylioppilastutkinto. Alussa sen toiminnan keskiössä oli itärajan takaa tulleiden pakolaisten auttamisen lisäksi uuden kansannousun mahdollisuuksien valmistelu.⁸⁹ Kun toiveet pikaisesta kansannoususta tai Neuvostoliiton romahtamisesta eivät toteutuneet, AKS:n toiminnan painopiste siirtyi maan sisäisiin asioihin: kansallistunteen kasvattamiseen, kielitaisteluun ja erityisesti 1930-luvun lopulle tultaessa maanpuolustushengen nostattamiseen. Seuran säännöissä heimoasia sai väistyä ensimmäiseltä sijalta alemmas, mutta missään vaihees-

⁸⁹ Eskelinen 2004, 81 – 83, 96 – 103.

sa se ei unohtunut.⁹⁰

Alkuvuosinaan seura ei sitoutunut puoluepolitiikkaan. Tavoitteena oli yhden puolueen tukemisen sijasta vaikuttaa mahdollisimman monessa. Lapuan liike, Mäntsälän kapina ja Isänmaallisen kansanliikkeen perustaminen muuttivat lopulta tilanteen. Suhtautuminen vuoden 1932 alussa tapahtuneeseen Mäntsälän kapinaan jakoi seuran jäsenistöä ja noin 10 prosenttia jäsenistä erosi. AKS:n linja kääntyi kapinan jälkeen oikeammalle. Se osallistui aktiivisesti Isänmaallisen kansanliikkeen perustamiseen ja AKS:läisiä toimi isänmaallisen kansanliikkeen keskeisillä paikoilla. Esimerkiksi Simojoki johti puolueen nuorisojärjestöä. Puolueen listoilta nousi myös eduskuntaan AKS:n jäseniä.⁹¹

Akateemisen Karjala-Seuran jälkimaine on saanut lähes myyttisiä mittasuhteita. Sen merkitystä on helppo sekä yli- että aliarvioida. Noin 4000 jäsenen seura ei mitenkään voinut olla koko maata dominoiva ilmiö ja kannatuksen lisäksi sen tavoitteita myös vastustettiin kiihkeästi erityisesti vasemmiston ja kielikysymyksen takia myös ruotsinkielisten piirissä. Virallinen valtio ei hyväksynyt sen Suur-Suomeen liittyviä tavoitteita, eivätkä ne saaneet muutenkaan laajaa poliittista kannatusta. Seuran suosio ei myöskään perustunut ennen kaikkea heimoasialle, vaan sen aktiiviselle toiminnalle suomenkielisen yliopiston puolesta. Seuraa ei kuitenkaan voi ohittaa marginaaliryhmän puuhasteluna, koska omassa toimintaympäristössään sen valta oli merkittävä. AKS:n voima oli siinä, että se onnistui saamaan haltuunsa yliopiston opiskelijapolitiikan. Vuosien 1923 ja 1944 välillä *Ylioppilaslehd*en päätoimittaja oli AKS:n jäsen, Helsingin yliopiston ylioppilaskunnassa oli AKS-enemmistö vuodesta 1925 lähtien ja valtaan päästiin myös uudessa Turun yliopistossa.⁹² Niinpä AKS oli opiskelijapolitiikan merkittävin vallankäyttäjät lähes koko sotien välisen ajan ja pääsi vaikuttamaan siihen osaan kansasta, joka myöhemmin nousi johtaville paikoille.⁹³

Akateemisen Karjala-Seuran vaikutusta Suur-Suomi -aatteen levittäjänä voi pitää merkittävänä vain, jos voi olettaa, että sen ajama aate myös vaikutti seuran jäseniin, eikä jäänyt pelkäksi sanahelinäksi. Tutkimus ei tietenkään pääse käsiksi siihen, mitä AKS:n jäsenten pään sisällä tapahtui, mutta sääntöjensä perusteella seura vaati tiukkaa sitoutumista aatteeseen. Seuraan pääsi jäseneksi vain aikaisempien jäsenten suosituksella ja ennen jäsenvalan vannomista piti käydä läpi koulutusta. Toimintatavat vaihtelivat

⁹⁰ Alapuro 1973, 101 – 117,

⁹¹ Eskelinen 2004, 248, 344 – 347.

⁹² Alapuro 1973, 58 – 59; Eskelinen 2004, 197, 205 – 207.

⁹³ Sitä millaisiin aseisiin AKS:n jäseniä myöhemmin Suomessa nousi kuvaa hyvin Risto Alapuron havainto, että vuonna 1960 Suomen yhdeksästä piispasta seitsemän, tasavallan presidentti ja yli kolmannes miespuolisista professoreista olivat entisiä AKS:n jäseniä. Alapuro 1973, 179.

hieman vuosien aikana, mutta kun sääntöjä Lapuan liikkeeseen suhtautumiseen liittyvän eroaallon aiheuttaneen kriisin jälkeen tiukennettiin vuonna 1933, tuli seuraan pyrkimisestä kolmivaiheinen prosessi. Ensin oltiin alokkaita, sitten kokelaita ja viimein valajäseniä. Jäseneksi saattoi päästä vain, jos suoritti hyväksytysti koulutusohjelman, johon kuului sekä luentoja että kirjallisuutta. Suuntautumisvaihtoehtoina olivat heimo- tai suomalaisuuskysymys. Seuran vaatimasta sitoutumisen asteesta kertoo sekin, että vuodesta 1933 lähtien edellytettiin suojeluskunnan jäsenyyttä ja nimen suomalaisuutta tai lupautusta sen suomalaistamisesta.⁹⁴ Seuraava katkelma valakaavasta kiteyttää sen, millaiseen äärimmäisyyteen tämä sitoutuminen vietiin retoriikan tasolla: ”Minä kysyn siisteiltä: tahdotteko luopua itsestänne ja antaa itsenne Isänmaalle ja vahvistaa tämän ikuisesti sitovalla valalla lipullemme.”⁹⁵

Edellytykset aktiiviseen separatistiseen Itä-Karjala -politiikkaan katosivat melkopian 1920-luvun alussa, mutta Akateeminen Karjala-Seura piti jatkuvasti yllä edes puheiden tasolla ajatusta Suur-Suomesta. Sen toiminnan kautta osa jokaisesta opiskelijasukopolvesta opiskeli aktiivisesti Itä-Karjalan oloja ja loputkin todennäköisesti kuulivat siitä seuran tiedotustoiminnan kautta. Niinpä vuonna 1941 kun aukeni mahdollisuus valata Itä-Karjala, oli tarvittava ajatusmalli Suur-Suomesta valmis, ja sotilashallinnolla oli käytettävissään ihmisiä, jotka olivat valmistautuneet henkisesti asiaan jo vuosikausia.

Opettajaleirin Mieslahdelle tulleista miesopettajista Akateemiseen Karjala-Seuraan kuului seitsemän kymmenestä.⁹⁶ Opettajaleirin ensimmäinen johtaja ja suunnittelija Martti Hela (1890 – 1965) ei ollut Akateemisen Karjala-Seuran jäsen, mutta hän kuului Isänmaalliseen kansanliikkeeseen ja oli aktiivinen heimoaateen kannattaja. Siviiliammatiltaan Hela oli Kajaanin seminaarin johtaja. Ennen opettajaleirin perustamista hän oli ollut Vienan piirin valistuspäällikkönä. Helan johtajakausi opettajaleirillä jäi lyhyeksi. Hän anoi vapautusta tehtävästään ja jätti tehtävänsä opettajaleirin johtajana 22. maaliskuuta kuussa 1942 ja siirtyi takaisin Kajaanin seminaariin. Helalla oli erimielisyyksiä leirillä noudatettavista pedagogisista periaatteista kasvatuspäällikkö Koskenniemen kanssa ja Hölsän mukaan hän oli myös pettynyt leirillä tehtävän kasvatustyön hitauteen ja vaikeuteen.⁹⁷ Ratkaisuun saattoi vaikuttaa sekin, että hänellä oli terveysongelmia.⁹⁸

⁹⁴ Eskelinen 2004, 157 – 162, 175 – 178, 185 – 189.

⁹⁵ Alapuro 1973, 94.

⁹⁶ Aitola&Kuusi 1991. AKS oli vain miehille tarkoitettu järjestö. Sen eräänlainen sisarseura oli Akateeminen Naisten Karjala-Seura. Sen jäsenluetteloilta ei ole saatavilla, mutta Hölsän tietojen mukaan jotkut opettajaleirin naisopettajista olivat sen jäseniä. Hölsä 2000, 61.

⁹⁷ Martti Helan kirje Koskenniemelle 24.3.1942, LA, kotelo 10, KA; Hölsä 2000, 60 – 61.

⁹⁸ Sotilaspäiväkirjan mukaan Helasella oli sydänkohtaus 29.12.1942. ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 1, 29.12.1941, LA, kotelo 1, KA.

Martti Helan jälkeen opettajaleirin johtajaksi tuli Matti Koskenniemi (1908 – 2001). Hän toimi tässä tehtävässä kahta lyhyttä katkosta lukuun ottamatta kesäkuuhun 1944 asti. Yksittäisistä henkilöistä hänellä oli eniten vaikutusta siihen, millaiseksi leirin toiminta muotoutui ja koska iso osa opettajaleirin arkiston aineistosta on hänen tuottamiaan, myös siitä millainen kuva siitä nykyajan tutkijalle avautuu. Koskenniemi oli opiskellut kemiaa Turun yliopistossa, missä hän liittyi myös Akateemiseen Karjala-Seuraan. Valmistumisensa vuonna 1930 jälkeen hän kuitenkin kiinnostui kasvatustieteistä, hankki opettajanpätevyyden ja väitteli tohtoriksi. Ennen jatkosodan alkua Koskenniemi oli kansakouluntarkastajana. Sodan ensimmäiset kuukaudet hän oli rintamaupseerina. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valistusosaston päällikkö Vilho Helanen oli yrittänyt irrottaa häntä koulutoimiston palvelukseen jo syyskuussa 1941. Lokakuussa hän selosti Koskenniemelle aikomusta järjestää kurseja itäkarjalaisille opettajille: ”En kuitenkaan usko, että tällaisten kurssien johto kiinnostaisi sinua.” Koskenniemi ilmaisi päinvastaisen kantansa ja tammikuussa 1942 hän saapui opettajaleirille, ensin kasvatuspäälliköksi.⁹⁹

Tässä tutkimuksessa opettajaleirin kasvatustieteellinen puoli jää sivuun, mutta Koskenniemi oli kouluopetuksen uudistaja, jolle opettajaleiri tarjosi ainutlaatuisen mahdollisuuden testata käytännössä uusia menetelmiä. Koskenniemi kirjoitti opettajaleirillä yhdessä muutamien muiden leirin opettajien kanssa teoksen *Kansakoulun opetusoppi*, joka julkaistiin vuonna 1944 ja oli laajasti käytössä suomalaisessa kansakoulunopettajien koulutuksessa.¹⁰⁰ Koskenniemi oli ilmeisesti vahva persoonallisuus, mikä johti myös konflikteihin muun henkilökunnan kanssa. Helan kanssa hän ei voinut johtaa leiriä kasvatustieteellisten erimielisyyksien takia ja marraskuussa 1942 Koskenniemi itse erosi leirin johtajan tehtävästä. Hän jäi leirille kuitenkin opettajaksi ja toukokuussa 1943 palasi myös päällikön tehtävään. Väliaikaisen eron taustat eivät leirin arkistosta täysin selviä, mutta todennäköisesti kyse oli henkilösuhteista, koska Koskenniemi jäähyväispuheessaan toivoi, että hänen eronsa auttaisi pitämään opettajajoukon yhtenäisenä ja näin pääsemään eroon ”nykyisestä kriisistä”.¹⁰¹

Opettajaleirillä ehti sen toiminta-aikana olla 50 opettajaa. Heistä jokaisella on ollut oma merkityksensä leirin toiminnalle, mutta suurin osa heistä ei silti ole jättänyt lei-

⁹⁹ Helasen kirjeet Koskenniemelle 29.9, 27.10.1941 ja 12.11.1941, LA, kotelo 12, KA. Muistelmissaan Koskenniemi kertoo, että hänet siirrettiin joulukuussa 1942 ”odottamatta” Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan palvelukseen. Jussila&Kansanen 1983, 33. Kirjeenvaihdosta käy kuitenkin ilmi, että siirtoa oli valmisteltu jo viimeistään syyskuusta asti ja Koskenniemi oli aktiivisesti esittänyt halunsa päästä ItäKar.SE:n palvelukseen.

¹⁰⁰ Jussila&Kansanen 1983, 7 – 39.

¹⁰¹ Koskenniemen päiväamäton puhe opettajaleirin opettajille sen jälkeen kun hän oli saanut eron tehtävästään. LA, kotelo 6, KA.

rin arkistoon suurta jälkeä. Mieslahden aikana tällaisia olivat erityisesti Kajaanin seminaarin opettajat, jotka eivät asuneet opistolla, vaan matkustivat Kajaanin ja Mieslahden väliä. Jotkut opettajista myös viipyivät leirillä vain muutamia kuukausia. Leirin arkielämässä osalla näistä ”näkymättömistäkin” opettajista saattoi olla suuri merkitys, mutta arkistosta nousee esille Koskenniemen lisäksi muutama yksittäinen opettaja. Tällaisia olivat leirin suomen kielen opettaja Antero Valtasaari, joka oli leirillä koko sen toiminta-ajan, historianopettaja Eero Hietakari ja Jämsään elokuussa 1942 tullut Tuomo Saurio, jolla leirin adjutanttina oli tärkeä rooli käytännön asioiden järjestäjänä. Musiikinopettaja Mauno Salminen oli leirin päällikkönä Koskenniemen eron ajan ja Rauman seminaarin johtajana lukuvuoden 1943 – 1944, jolloin opettajaleiri oli sijoitettu sen yhteyteen. Suomen kieli ja historia olivat keskeisiä oppiaineita suomalaiskansallisen ideologian juurruttamisessa opiskelijoihin. Valtasaari ja Hietakari olivat molemmat Akateemisen Karjala-Seuran jäseniä ja olivat niitä opettajia, jotka Koskenniemen lisäksi puhuivat esimerkiksi leirin juhlissa.

Tämän lisäksi leirin opettajalistassa on nimiä, jotka herättävät huomiota tunnetavuutensa takia. Jämsässä leirin uskonnonopettajina olivat sittemmin runoilijana tunnetuksi tullut Jaakko Haavio ja Yrjö Olmari, josta tuli Suomen ortodoksisen kirkon arkkipiispa Paavali. Koskenniemikin oli sodan jälkeen Helsingin yliopiston kasvatustieteen professorina merkittävässä asemassa, Valtasaari johti pitkään Heinolan seminaaria ja oli Turun opettajakorkeakoulun rehtorina, Lauri Tanttu oli tunnustettu taiteilija ja Olavi Pesonen säveltäjä. Nämä asemat saavutettiin kuitenkin pääasiassa vasta sodan jälkeen, eivätkä kerro varsinaisesti opettajaleirin toiminnasta. Jatkosodan aikana opettajaleirin aikaan suurin osa sen opettajista oli vielä nuorehkoja ja uransa alussa, koska he olivat melkein kaikki opettajaleirillä lotta- tai sotilaskomennuksella ja siis kutsuntaikäisiä. Suurin osa opettajista oli syntynyt 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä.

Opettajaleirin opiskelijat tiesivät hyvin vähän siitä, mikä heitä Mieslahdessa odotti. Leirin opettajatkaan eivät ehtineet valmistautua kurssin alkamiseen huolellisesti, mutta toisin kuin leirin opiskelijoilla, heillä oli edessään selkeästi määritelty tehtävä ja useimmilla henkisenä voimavarana aate Suuresta Suomesta. Itäkarjalaiset heimoveljet oli nyt vapautettu ja leirin opettajilla oli tärkeä tehtävä kouluttaa sen tulevien sukupolvien kasvattajista päteviä ja suomalaisessa hengessä isänmaallisia opettajia. Leninin kuolinpäivän mielenosoitus oli ensimmäinen vakava merkki siitä, ettei tämä tehtävä olisi aivan helposti toteutettavissa.

2.3. Ainoana vaihtoehtona lojaalisuus suomalaisvallalle

Itä-Karjalan miehityksen kaksijakoisuus, miehityshallinnon erilainen suhtautuminen Itä-Karjalan asukkaisiin riippuen heidän etnisestä taustastaan, on tekijä, jota ilman miehityshallintoa ei voi ymmärtää. Tutkimuksessakin tämän jako on näkynyt Antti Laineen perusteoksen *Suur-Suomen kahdet kasvot* nimestä lähtien. Suomalainen miehitys oli aivan erilainen miehityshallinnon palveluksessa työskennelleelle itäkarjalaiselle kuin keskitysleirille joutuneelle venäläiselle. Tämä ero ja suomensukuisten parempi asema häivyttää kuitenkin joskus näkyvistä sen, että suomalainen hallinto oli miehityshallinto myös suhteessaan etnisesti ”kansallisiin”. Saksalaisessa historiakeskustelussa on esitetty kritiikkiä väkivallan katoamisesta sotahistorian tutkimuksista. Tämän ajatuksen mukaan sodan väkivaltainen todellisuus katoaa myös tutkimuksissa helposti sotaretoriikan kielenkäytön taakse, kun käytetään eufemismeja ”kaatuneista, vihollisen tuhoamisesta ja elävän voiman hupenemisesta.” Kritiikin mukaan armeija on nähtävä ”väkivaltaan perustuvana, väkivaltaan kouluttavana ja väkivaltaa toteuttavana järjestelmänä”.¹⁰²

Samalla tavoin voi sanoa, että Itä-Karjalan miehityksen todellinen olemus katoaa, jos unohdetaan sotilashallinnon tuottamien tekstien kriittinen lukeminen ja toistetaan niiden tekstien ajatuksia sellaisenaan. Opettajaleirikään ei ollut vain oppilaitos. Se oli sotilashallinnon alainen sotilasyksikkö ja osa koneistoa, jonka päämääränä oli Itä-Karjalan liittäminen Suomeen riippumatta siitä, mikä oli alueen asukkaiden mielipide asiasta. Opettajaleirin jokaisessa arkipäivässä oli piirteitä, jotka pitivät leirin sotilaallista puolta esillä, näkyvimpänä näistä miesopettajien univormut ja lottakomennuksella olleiden naisopettajien lottapuvut.¹⁰³ Valistusosaston käskykirje, jossa määriteltiin leirin toimintaa, korosti nimenomaan sitä, että ”sotilaalliseen järjestykseen kurseilla, niin oppitunneilla kuin niiden ulkopuolellakin, on kiinnitettävä erityistä huomiota.”¹⁰⁴

Vaikka opettajaleirin opiskelijat olivat opettajaleirin ideologioiden silmissä heimosukulaisia, he olivat myös vihollismaan kansalaisia. Tämän takia opettajaleirin perustaminen oli herättänyt myös kovaa kritiikkiä. Suunnitelmaa vastustavat henkilöt olivat vakuuttuneita siitä, ettei kommunistisen kasvatuksen saaneista neuvosto-opettajista voisi tulla kunnollisia suomalaisia opettajia, eikä heidän sijoittamisensa Suomeen olisi turval-

¹⁰² Kivimäki 2006, 72.

¹⁰³ Normaalisti sotilasorganisaatiosta opettajaleiri poikkesi siinä suhteessa, että leirin opettajien asemaan vaikutti enemmän heidän siviilipätevyytensä kuin sotilasarvonsa. Niinpä leiri alkuaikoina sen johtaja oli sotilasvirkamies, kasvatuspäällikkö luutnantti ja harjoituskoulun johtaja kapteeni. Sama sotilasorganisaatiossa epätavallinen tilanne oli osittain vallalla koko Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnassa. Laine 1982, 87; Jussila&Kansanen 1983.

¹⁰⁴ Hölsä 2000, 37.

lista. Mannerheim piti ensin itäkarjalaisia opettajia epäluotettavina, ja valtiollisen poliisin päällikkö Arno Anthoni vastusti jyrkästi opettajaleirin perustamista Suomen puolelle. Hän ilmoitti, ettei hänen päällikkyytensä aikana Suomeen saa tuoda tällaista kommunistijoukkoa. Itä-Karjalan sotilashallinnon komentaja everstiluutnantti V. A. Kotilainen sai neuvoteltua luvan sisäministeri Horellilta, mutta sotilashallinnon valvontatoimisto esti yhdeksän opettajaleirille valitun opettajan pääsyn leirille.¹⁰⁵

Ongelmien välttämiseksi leiriläisiä ja leirin toimintaa valvottiin aluksi tiukasti. Opettajaleirin sijoittaminen Mieslahteen johtui osittain siitä, että sen syrjäisen sijainnin ajateltiin helpottavan opiskelijoiden valvontaa. Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valistusosasto edellytti, että leiriltä lähetettiin joka kuukausi toimintaselostus, hyväksytyä opetussuunnitelmaa oli noudatettava ja kaikki muutokset ilmoitettava. Oppilaista oli pidettävä havaintokirjaa ja heitä ei saanut päästää ilman valvontaa opistoalueen ulkopuolelle. Opiston lähellä sijaitsevaan kauppaan saattoi päästä käymään luvan saatuaan. Opettajaleirin henkilökuntaan kuului myös historiaa opettanut päämajan tarkkailija, joka muun muassa tarkasti ja sensuroi lähtevät kirjeet. Kevään 1942 aikana leiriläisten keskuudessa negatiivisesti vaikuttaneiden opiskelijoiden valtaa pyrittiin rajoittamaan uudella huonejärjestelyllä, jossa joka huoneessa olisi joku luotettavaksi katsottu. Leiriläisiä, joiden opiskelun jatkamisen tarkoituksenmukaisuutta epäiltiin, seurattiin tehostetusti, niin että jokainen opettaja osalleen korkeintaan kaksi seurattavaa. Juuri liikkumavapauden rajoitukset ja sanan ”leiri” huono kaiku opiskelijoiden keskuudessa aiheuttivat epäilyksiä siitä, että opettajaleiri onkin oikeastaan vankileiri, jossa ei ole tarkoitus antaa koulutusta, vaan pitää itäkarjalaiset opettajat valvotuissa olosuhteissa poissa kotiseuduiltaan.¹⁰⁶ Tietyissä mielessä opiskelijat olivatkin näissä epäilyksissään oikeassa. Yhtenä opettajaleirin tarkoituksistahan oli juuri se, etteivät vaikutusvaltaisessa asemassa yhteisössään olevat opettajat aiheuttaisi hankaluuksia kotiseuduillaan.

Sergej Verigin kiinnittää huomiota siihen, että suomalainen Itä-Karjala oli yleensäkin tiukka poliisivaltio, jossa valvonta oli jopa tehokkaampaa kuin Saksan miehittämällä Neuvostoliiton alueilla. Suuri osa alueen venäläissyntyisestä väestöstä oli suljettuna keskitysleireihin ja loppujenkin liikkumista rajoitettiin. Alueen asukkaiden liikkumista kyettiin valvomaan tehokkaasti, koska kaikille oli annettu henkilöpaperit ja heidät oli kirjattu asukkaiksi tiettyihin taloihin. Esimerkiksi Petroskoissa talojen asukasluettelot ja asukkaiden henkilöllisyyspapereiden vastaavuus niihin tarkastettiin säännöllisesti. Tiu-

¹⁰⁵ Hyytiä 2008, 116 – 117; Hölsä 2000, 27.

¹⁰⁶ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomukset 1. – 15.1.1942 ja 15.4. – 30.4.1942, LA, kotelo 3, KA; Hölsä 2000, 32, 37.

kat turvatoimet oli suunniteltu ennen kaikkea partisaanivaaraa vastaan ja yhteistyöstä partisaanien kanssa rangaistiin ankarasti. Tehokas valvonta ja taistelukykyisten ikäryhmien puuttuminen saikin aikaan sen, että partisaanit joutuivat toimimaan lähinnä rintaman takaa. Itä-Karjalaan ei miehityksen aikana muodostunut samanlaista pysyvää paikallisiin asukkaisiin tukeutunutta vastarintaliikettä kuin muilla Neuvostoliiton miehityillä alueilla.¹⁰⁷

Itä-Karjala oli tarkoitus liittää Suomeen, mutta niin kauan kuin sota jatkui, sitä hallittiin valloitetuna alueena. Sotilashallinnossa puhuttiin mielellään vapauttamisesta, mutta niin pitkälle vapaus ei ulottunut, että itäkarjalaiset olisi itse otettu mukaan miettimään sitä, millainen Itä-Karjalan tulevaisuus olisi. Itäkarjalaisia sotilashallinnossa edusti neuvottelukunta, jonka jäsenet olivat itäkarjalan vapausliikkeen jäseniä, siis itäkarjalan pakolaisia. Useimmat heistä olivat olleet poissa Itä-Karjalasta melkein kaksikymmentä vuotta. Neuvottelukunnankin mahdollisuus vaikuttaa asioihin oli hyvin rajattu, koska sillä ei ollut minkäänlaista päätösvaltaa. Se ajoi tuloksettomasti esimerkiksi Itä-Karjalan kaupan avaamista itäkarjalaissyntyisille liikemiehille ja suomalaisten ja itäkarjalaisen välisen palkkauseron poistamista. Neuvottelukunta kritisoi sotilashallinnon suhtautumista ortodoksiseen kirkkoon ja joidenkin sen työntekijöiden epäasiallista suhtautumista itäkarjalaisiin. Helmikuussa 1944 neuvottelukunta lakkautettiin ja sen tilalle piti perustaa paikallisen väestön edustajisto. Mitään uutta edustajistoa ei enää ennen sodan päättymistä kuitenkaan valittu.¹⁰⁸

Opettajaleirin asema miehityshallinnon osana toi sen kurinpitoon välineen, joka tuo selvästi esille sen eron tavallisen oppilaitoksen kanssa. Kun tavallisessa oppilaitoksessa ankarin rangaistuskeino on erottaminen, opettajaleirillä se oli joutuminen keskitysleirille. Tämän koki leirin toiminta-aikana ainakin yksitoista henkilöä.¹⁰⁹ Keskitysleirille joutumiseen ei vaadittu tuomiota tietystä rikoksesta, vaan niihin voitiin siirtää henkilöitä, joiden ”vapaana oloa ei pidetty suotavana”. Myöskään leirillä olon kestoa ei määriteltä etukäteen.¹¹⁰ Tilanne muuttui, jos henkilöä syytettiin jostakin tietystä teosta, eikä vain väärästä ajatusmaailmasta. Niinpä opettajaleiriltä Leninin päivän mielenosoituksen jälkeisten tutkimusten seurauksena poistettu Soja L sai tarkkailukirjan merkinnän

¹⁰⁷ Verigin 2009, 301 – 302; Hyytiä 2008, 296 – 297.

¹⁰⁸ Hölsä 2006, 99 – 107.

¹⁰⁹ Yhteenveto leiriltä poistetuista, LA, kotelo 6, KA; luettelo leiriltä poistetuista opiskelijoista, päivitetty elokuussa 1980, LA, kotelo 1, KA. Leirin opiskelijaluettelossa on luetteloitu myös poistetut opiskelijat ja poiston syy. Poistettujen kohtalosta ei luettelossa kuitenkaan ole merkintää. Mainitut yksitoista henkilöä ovat sellaisia, joiden kohdalla lukee poiston syynä ”poliittinen” ja joiden päätyminen keskitysleirille mainitaan muualla leirin arkistossa. Muutamien nimien kohdalla mainintaa kohtalosta leirin jälkeen ei löytynyt, joten luku ei välttämättä ole tarkka.

¹¹⁰ Hyytiä 2008, 64.

mukaan lentolehtisten levittämisestä vuoden kuritushuonerangaistuksen.¹¹¹

Keskitysleirituomio tarkoitti opettajaleirin opiskelijoille yleensä Miehikkälän tai Kolvasjärven keskitysleiriä. Kolvasjärven leirillä oli jonkin aikaa ainakin seitsemän opettajaleirin opiskelijaa. Se oli tarkoitettu vain suomensukuisille vangeille, joita pidettiin epäluotettavina yleensä kommunistisessa puolueessa toimimisen takia. Enimmillään leirillä oli hieman yli sata henkilöä. Suomalaisen miehityshallinnon kaksijakoisuus näkyi myös keskitysleireillä. Kolvasjärvellä ei tyydytty pelkästään vankien säilyttämiseen tai pakkotyön teettämiseen, kuten ”epäkansallisille” tarkoitetuilla leireillä vaan leirille suljettuja yritettiin kasvattaa suomalaiskansalliseen ajatusmaailmaan.¹¹²

Kasvatustyö onnistui ainakin siinä määrin, että opettajaleirin arkistossa on säilynyt joitakin keskitysleireiltä lähetettyjä kirjeitä, joissa todetaan nöyrästi aiemman toiminnan virheellisyys ja esitetään Suur-Suomea tukevia mielipiteitä. Opettajaleiriltä Kolvasjärvelle 9.4.1942 lähetetty Maikki K kirjoitti neljä kuukautta myöhemmin: ”Jouduttuani joukostanne pois, heti huomasin, että olen lähtenyt väärää tietä kulkemaan, mutta toivomustani en hävittänyt, sillä tulevaisuuteni vielä kerran valkenee Suur-Suomessa.”¹¹³ Jos kääntymys katsottiin todelliseksi, keskitysleiriltä pääsi myös pois. Leirin arkistosta löytyy hieman erilaisia lukuja antavia luetteloita, mutta kaksi leirin keskitysleirille lähetetyistä entisistä opiskelijoista vapautettiin ennen sodan loppua, kolme tai neljä palasi opettajaleirille. Itä-Karjalan kansallinen sivistyneistö oli melko vähälukuinen ja ehkä siksi näille opiskelijoille haluttiin antaa uusi mahdollisuus. Vastalahjaksi haluttiin kuitenkin sitoutumista leirin arvoihin. Kaksi keskitysleiriltä palanneista opiskelijoista ei edelleenkään tähän suostunut ja heidät lähetettiin keskitysleirille takaisin.¹¹⁴

Kaikki toiminta leirillä oli alisteista tavoitteelle Itä-Karjalan suomalaistamisesta. Itäkarjalaiset haluttiin tähän työhön yhteistyökumppaneiksi, mutta suomalaisten asettamalla ehdoilla. Tämä tehtiin myös selväksi opettajaleirin opiskelijoille. Leninin kuolinpäivän iltana Hela puhui opiskelijoille ja toimintakertomuksen mukaan hän totesi opiskelijoille, että ”heitä oli aiottu Itä-Karjalan sivistyselämän johtajiksi Kanta-Suomesta

¹¹¹ Opiskelijoiden tarkkailukirja 1942, Soja L, LA, kotelo 5, KA.

¹¹² Laine 1982, 120.

¹¹³ Maikki K:n kirje Koskenniemelle 4.8.1942, LA, kotelo 7, KA. Samantapaisia myös Anni G:n ja Liisa D:n kirje Koskenniemelle 27.7.1943; Alarik Sotakajärven kirje Koskenniemelle 4.8.1942, LA, kotelo 7, KA ja Sandra Z:n kirje Koskenniemelle 3.8.1942, LA, kotelo 9, KA.

¹¹⁴ Yhteenveto opettajaleiriltä poistetuista, LA, kotelo 6, KA; ItäKar.SE:n opettajaleirin opiskelijaluettelo, laadittu 1980, LA, kotelo 1, KA. Leirin arkistosta löytyy Matti Koskenniemen leirin tulevaa tutkimista helpottaakseen kokoamia tilastoja ja yhteenvetoja leirin opiskelijoista. Niiden lisäksi näitä tietoja löytyy hajallaan eri alkuperäislähteistä. Eri yhteydestä poimitut luvut saattavat erota toisistaan, mutta yleensä kyse on melko pienistä ja toiminnan ymmärtämisen kannalta merkityksettömistä eroista.

tulleiden rinnalle, mutta jos heistä ei ole siihen, työnnämme heidät syrjään ja käytämme muita voimia Itä-Karjalan johtajina”.¹¹⁵ Seuraavana syksynä Koskenniemi puhui opettajaleirille siitä, kuinka itäkarjalaiset haluttiin ottaa mukaan suomalaisen Itä-Karjalan rakentamiseen: ”Edellytyksenä luonnollisesti on, että Itä-Karjalan rahvas ja erityisesti sen entinen sivistyneistö lojaalisesti ryhtyvät tähän työhön ja näkevät siinä a i n o a n t i e n synnyinseutunsa elämän jatkumiseksi.”¹¹⁶

Helan ja Koskenniemen jyrkkien sanojen mukaan itäkarjalaisilta vaadittiin ehdotonta lojaalisuutta ja suomalaiseen Itä-Karjalaan sitoutumista. Arvostelu ja suomalaisten arvojen kyseenalaistaminen oli opettajaleirillä sallittua, mutta vain niin kauan, kun sen katsottiin olevan rakentavaa. Rakentavuuden asteen määritteli opettajakunta. Leninin päivän mielenosoituksen jälkeen kirjoitetussa toimintakertomuksessa Hela kuvasi keskustelun henkeä: ”Mihinkään väittelyihin ei ole ryhdytty, ja jos jotain sen henkistä olisi keskusteluissa ilmennyt, oli määräys jyrkästi lopettaa koko keskustelu. Tiedonhaluisiin kysymyksiin aroistakin asioista on sen sijaan mielellään vastattu ja annettu selvityksiä.”¹¹⁷ Kysellä siis sai, mutta ei haastaa.

Ensimmäisen lukuvuoden päättäjaisjuhlassa toukokuussa vuonna 1942 Koskenniemi vakuutti opiskelijoille, että näiden omien mielipiteiden ilmaisu oli sallittua: ”vain se mikä vahingoittaa sotaa käyvää isänmaatamme on kielletty.” Puheen jatko kuvaa hyvin sotatilanteessa korostunutta ristiriitaa leirin arvomaailmassa. Koskenniemen mukaan länsimainen sivistys edellytti omakohtaista, ei ulkoapäin tyrkytettyä vakaumusta. Puheesta käy kuitenkin selväksi, että ainoa hyväksytty vaihtoehto opettajaleirillä oli suomalaiskansallisen hengen omaksuminen: ”[suursuomalaisella kansakoulunopettajalla] täytyy olla vilpittömän halu palvella omaa heimoa ja sen uutta tulevaisuutta, ja vain sitä, vain sitä kääntymättä taaksepäin ja ajattelematta muita mahdollisuuksia.”¹¹⁸

Opetustapahtuman voi katsoa aina olevan jollain tasolla vallankäyttöä, kun opettaja auktoriteettiasemansa nojalla määrittelee sen, mitä opetettavan tulee aiheesta tietää. Opettajaleirillä tämä asetelma oli sotatilanteesta johtuen erityisen korostunut. Itäkarjalaisen opettajien edellytettiin opettajan aseman säilyttääkseen omaksuvan uusi ajatusmaailma ja jättävän taakseen siihen asti oppimansa. Helan Leninin kuolinpäivän iltana pitämässä puheessa näkyy hyvin kaksi tärkeintä asiaa, jotka opiskelijoiden tuli jättää: ”Tein selkoa omasta kuolemaan asti vastaisesta suhtautumisestamme venäläisyyteen ja

¹¹⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15.1. – 31.1.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹¹⁶ Koskenniemen ohjekäskey 3/42 opettajaleirille 18.9.1942, LA, kotelo 12, KA. Harvennukset alkuperäistekstissä.

¹¹⁷ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15.1. – 31.1.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹¹⁸ Koskenniemen puhe lukuvuoden päättäjaisissa 22.5.1942, LA, kotelo 6, KA. Alleviivaus alkuperäistekstissä.

sen pahimpaan muotoon kommunismiin”.¹¹⁹ Lainauksesta välittyvään venäläisvihaan palataan luvussa 3.4., mutta Leninin kuolinpäivän mielenilmauksen ja sitä seuranneiden selvittelyjen kautta opettajaleirin opettajat joutuivat huomaamaan, ettei kommunismin jättäminen ollutkaan opiskelijoille aivan niin yksinkertaista, kuin he olivat ehkä toivoneet.

Opettajaleirin toimintakertomuksessa tammikuulta 1942 todetaan, että yhtenä syynä opiskelijoiden kommunistimielisyyteen tai ainakin Neuvostoliiton voittoa mahdollisena pitävään mielialaan saattaa olla ”jonkinmoinen alemmuudentunne ja sen aiheuttama kompensatio... ei kaikki nyt sentään niin huonosti ollut, kuin täällä luullaan.”¹²⁰ Lainaus on kuvaava esitellessään sekä opiskelijoiden menneisyyden käsittelyyn liittyvän ongelman että suhtautumistavan siihen. Opettajaleirin opettajilla oli hyvin synkkä kuva kommunistisesta järjestelmästä, mutta he huomasivat pian, ettei Neuvostoliiton olojen liiallinen mustamaalaaminen palvellut tarkoitustaan, vaan sai opiskelijat vain puolustamaan kotimaataan. Se, että opiskelijoiden mielestä Neuvostoliiton oloissa oli hyvääkin, esitettiin tässä toimintakertomuksessa kuitenkin nimenomaan vastustusreaktiona tai alemmuuskompleksina. Sitä vaihtoehtoa ei tunnuttu ottavan huomioon, että se perustuisi opiskelijoiden todelliseen kokemukseen. Kommunismi ei ollut leirin opettajille yhteiskuntamuoto, vaan ”painajaisuni, joka herätessä häipyä kuin tukehduuttava usva”¹²¹ tai sairaus, jota käsitellyt terveysopin tunti kääntyi ”henkiseksi terveysopiksi”.¹²² Opiskelijoiden kommunismin kannattaminen oli ”sokeaa”.¹²³

Kommunistinen järjestelmä ei opettajaleirin opettajien mielestä tuottanut mitään hyvää ja leirillä päädyttiin pian myös siihen, että opiskelijoiden koulutus oli aloitettava melkein alusta. Suurin syy tähän oli se, että opiskelijoiden pätevyys ei vastannut suomalaisen opettajaseminaarin vaatimuksia. Joitakin aineita kuten uskontoa, musiikkia ja käsitöitä ei Itä-Karjalan kansakouluissa ollut opetettu ollenkaan ja joissain aineissa opiskelijoiden tiedot huomattiin riittämättömiksi. Monissa aineissa, kuten historiassa oppisällöt olivat olleet aivan erilaisia ja mikä tärkeintä, perustuneet ”väärään” ideologiaan. Lähinnä matematiikka oli sellainen aine, jossa itäkarjalaisten opiskelijoiden taidot katsottiin suomalaista vastaavaksi.¹²⁴ Kansakoulunopettajan pätevyyden Itä-Karjalassa saavuttaneet opettajat eivät itse katsoneet tarvitsevansa näin laajaa lisäkoulutusta ja leirin opettajien oli taas vaikea ymmärtää, miten he eivät itse tajunneet tietojensa vajavuutta.

¹¹⁹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 31.1.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹²⁰ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 31.1.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹²¹ Haavion avoin kirje opiskelijoille keväällä 1943. Haavio 1976, 123.

¹²² ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 31.1.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹²³ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹²⁴ Hölsä 2000, 46.

Opettajaleirin toimintakertomuksen mukaan ”kesti kuitenkin kuukausia, ennen kuin opiskelijoista enimmät huomasivat, miten vaillinaisia ja nurinkurisia heidän tietonsa olivat olleet.”¹²⁵

Ensimmäisen lukuvuoden suomen kielen opintoja kuvatessaan todennäköisesti Antero Valtasaari kirjoitti siitä, kuinka opiskelijat olivat tulleet leirille tietoisena oman kulttuurinsa hyvydestä ja pätevyystään alalleen, ”mutta saivat yhä uudelleen kokea, miten nöyryyttävän alusta heidän oli opittava alkeellisimmatkin tavat ja miten monessa kohdassa heidän tietonsa pettivät.”¹²⁶ Suomalaiseksi kansakoulunopettajaksi tuleminen ei vaatinut vain tietyn tietomäärän hallitsemista vaan myös suomalaisten tapojen omaksumista. Niitä opiskeltiin erityisesti kotitalouden tunneilla, mistä viteleläinen opiskelija kertoi kirjeessään kotiväelleen: ”opetetaan kaikki yksinkertaisimmatkin asiat, miten on pestävä vaatteet, miten on puhdistettava kengät, miten katettava pöytä, ruokaa keittämään, pesemään astioita j.n.e. [...] Se on oikein mukava asia, että [...] opin oikeitten ihmisten ja emäntien tapoihin.” Yksinkertaista kaiken uuden oppiminen ja uuteen järjestykseen tottuminen ei selvästikään ollut: ”10 vuotta opeteltiin yhdellä tavalla ja nyt toisella tavalla, tulee aivan vinigretti lopulla, en ymmärrä mitään, mitkä ja kutka ovat oikeassa?”¹²⁷

Leirin tavoitteena oli opiskelijoiden ajatusmaailman muuttaminen, mutta myös opettajaleirin opettajat oppivat jatkuvasti ymmärtämään enemmän itäkarjalaisia opiskelijoitaan. Hyödyllinen tässä suhteessa oli esimerkiksi yhdentoista opettajan saattomatka Itä-Karjalaan kesäloman 1942 aikana. Leirin uskonnonopettaja Armas Antila vieraili Kotkatjärvellä ja tapasi siellä leirin kotkatjärveläisten opiskelijoiden entisiä opettajia. Hän kirjoitti kokemuksistaan näin: ”Myös neuvostokasvatuksen alla on saattanut syntyä ihanteita, joita [...] vastaan hyökkääminen ilman erittelyä on omantunnon raakaa jalkoihin tallaamista.”¹²⁸ Samanlaisia kokemuksia oli muillakin miehityshallinnon palveluksessa työskentelevillä. Esimerkiksi Itä-Karjalassa julkaistun *Vapaan Karjalan* toimittaja sai toiselta toimittajalta palautetta, jonka mukaan itäkarjalaisia loukkasi jatkuva entisten olojen vähättely. He olivat ”omalla tavallaan ylpeitä” kommunistisestakin sivistyksestä, jonka luomisessa he olivat olleet mukana.¹²⁹ Opettajaleirillä ei luovuttu missään vaiheessa käsityksestä kommunistisen yhteiskunnan turmiollisuudesta, mutta suhtautumisessa opiskelijoiden aikaisempaan elämään pyrittiin löytämään rakentavampia näkökulmia.

¹²⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹²⁶ Suomenkielen ja kirjallisuuden ensimmäisen lukuvuoden toimintakertomuskonsepti, LA, kotelo 4, KA.

¹²⁷ Kopio viteleläisen opiskelijan kirjeestä kotiväelleen, päiväämätön, LA, kotelo 6, KA.

¹²⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹²⁹ Hyytiä 2008, 139.

Syyslukukauden 1942 alussa Koskenniemi antoi leirin opettajille ohjekäskyn, jossa hän käsitteli niitä periaatteita, joiden mukaan leiriläisten entisiä oloja tuli leirillä käsitellä. Ensimmäisen lukuvuoden kokemukset olivat osoittaneet, että opettajaleirin onnistuneen työn edellytyksenä oli se, että:

Me kantasuomalaiset näemme Itä-Karjalan menneisyydessä, myös Neuvosto-Karjalassa huonon ja moitittavan ohella myös hyvää ja varteenotettavaa. Pelkästään maahanlyövällä ja sokealla arvostelulla ei pysyvää uutta Itä-Karjalaa rakenneta. [...] Opettajaleirin työssä ei saa esiintyä repivää arvostelua ja hedelmätöntä kritiikkiä. [...] Ankaruus ja johdonmukaisuus sellaisten käyttäytymistapojen vaatimisessa, jotka kuuluvat Suomessa asiaan, ovat – painostan sitä vakavasti – yhdistettävissä ja täytyy yhdistää karjalaisten kansan elämään ja myös sen sivistyneistön entisten kunnan työsuoritusten kunnioittamiseen.¹³⁰

2.4. Opiskelijoiden vastarinta

Opettajaleirillä esitetyt vaatimukset suomalaistumisesta asettivat itäkarjalaiset opiskelijat vaikean lojaalisuusongelman eteen. Aikaisempien käskyjen mukaan heidän olisi pitänyt ehdottomasti kieltäytyä yhteistyöstä suomalaisten kanssa. Stalin oli esiintynyt kolmas päivä heinäkuuta vuonna 1941 radiossa ja vaatinut vihollisen elämän tekemistä sietämättömäksi miehityksellä alueilla.¹³¹ Suomalaisesta näkökulmasta katsottuna saattaa unohtua helposti se, että sotilashallinto vaati käytännössä itäkarjalaisilta maanpetturuutta – sodan aikaista yhteistyötä vihollisvaltion kanssa. Suomalaisissa tutkimuksissa itäkarjalaisten suhtautumista suomalaisiin selitetään lähinnä sotatilanteella ja ruokahuollon tapaisten elintason liittyneiden asioiden onnistumisella. Kysymys lojaalisuudesta synnyinmaalle ei niissä nouse esiin.¹³² Venäläisessä tutkimuksessa kyseessä on monimutkaisempi asia.

Sergej Verigin toteaa, että perestroikaa edeltäneessä historian tutkimuksessa ”kollaboraation”¹³³ laajamittaista olemassaoloa ei edes haluttu myöntää. Niinpä hänen

¹³⁰ Koskenniemen ohjekäsky 3/42 opettajaleirille 18.9.1942, LA, kotelo 12.KA. Harvennukset alkuperäistekstissä.

¹³¹ Verigin, 2009, 277.

¹³² Ks. esim. Laine 1982, 302 - 319; Hyytiä 2008, 284 – 289.

¹³³ Venäläinen tai suomalainen sana ”yhteistyö” ei käännä sanan ”kollaboraatio” merkitystä. Verigin

aihetta käsittelevä lukunsa tutkimuksessa *Karjala sotakoettelemusten aikana* on ensimmäinen avaus aiheen tutkimiseksi Itä-Karjalassa. Aktiivisesti Suomen puolelle vaihtaneiden ihmisten taustoista Verigin on löytänyt aiempaa tyytymättömyyttä neuvostovaltaa kohtaan liittyen sisällissodan aikoihin tai terrorin kauteen. Itäkarjalaisten opettajien lähteminen koulutettavaksi Suomeen on Veriginin jaottelussa kulttuurista kollaboraatiota.¹³⁴

Opettajaleirin opettajat olivat aikaisemmassa koulutuksessaan sitoutuneet opettamaan kommunismiin perustuvia arvoja, nyt heiltä vaadittiin uutta uskollisuudenlupausta suomalaisille. Jotkut opiskelijat kertoivat saaneensa päätöksestään lähteä leirille ankaraa kritiikkiä kotiseutunsa väeltä. ”Fasistien” koulutettavaksi lähteminen oli rikos. Päätöksenteon hankaluutta lisäsi varmasti se, että useimmilla leirin opiskelijoista oli omaisia joko puna-armeijassa tai muuten toisella puolen rintamaa. Mieslahdelle tulleista opiskelijoista kolmellatoista oli aviomies puna-armeijassa.¹³⁵ Leninin päivän mielenosoitus ja sen jälkeiset tapahtumat paljastivat leirillä, että moni opiskelijoista oli päättänyt edelleen vastustaa suomalaisvaltaa, vaikka olikin päätenyt opettajaleirille.

Opettajaleirin arkistossa opiskelijoiden vastarinta näkyy vain vähän. Isoimpia tapauksia, kuten Leninin päivän mielenosoituksia käsiteltiin mutta näkökulma ei ollut vastarintaan osallistuneiden opiskelijoiden motiiveissa, vaan siinä, miten vastarinta vaikutti leirin toimintaan. Opettajaleirin toimintakertomukset olivat esimiehiä ja rahoittajaa varten laadittuja virallisia raportteja, mikä on tietysti vaikuttanut niiden kirjoittamisen tapaan. Toimintakertomusten kerronnan suurena linjana oli sen korostaminen, että työ jatkuvasti edistyi ja tavoitteet suomalaishenkisten opettajien kasvattamisesta olivat saavutettavissa. Toimintakertomusten sävy oli optimistinen. Vaikeuksistaikin kerrottiin, mutta samalla muistutettiin, että ne voitiin voittaa. Tarkoituksena oli vakuuttaa, että leirillä tehtiin tehokkaasti töitä ja sen toiminnan rahoittamisen jatkaminen kannattaisi. Opiskelijat olivat kiinnostavia tässä yhteydessä vain siinä suhteessa, miten kasvatustyö heihin tehoi.

Opettajaleirin arkisto sisältääkin mielenkiintoisen ristiriidan. Opiskelijat ovat lähteiden keskeinen, lähes ainoa sisältö ja kuitenkin heistä on vaikea löytää mitään tietoa. Tarkemmin sanottuna kyse on näkökulmaongelmasta. Arkisto sisältää kyllä runsaasti tietoja siitä, miten opettajaleirin henkilökunta opiskelijat näki, millainen oli heidän mielestään opiskelijoiden suhtautuminen opiskeluun, Suomeen, uskontoon ja niin edel-

käyttää sanaa vain toiseen maailmansotaan liittyvänä ja määrittelee sen tarkoittavan isänmaanpetturuutta ja yhteistoimintaa natsististen miehittäjien kanssa. Verigin 2009, 386.

¹³⁴ Verigin 2009, 386 – 394.

¹³⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

leen, mutta opiskelijoiden oma näkökulma on piilossa.

Ongelma on varsin yleinen historiantutkimuksessa. Erityisesti alisteisten ryhmien tutkijat ovat joutuneet pohtimaan sitä, kuinka tutkia sellaisten ihmisten historiaa, jotka näkyvät vain kohteina toisten tuottamissa lähteissä. Alf Lüdtke on tuonut ongelmaan yhdeksi ratkaisuksi käsitteensä ”arkipäivän politiikasta” ja ”omapäisyydestä”. Lüdtke on omissa töissään tutkinut teollisuustyöläisiä viime vuosisadan vaihteen Saksassa. Hänen käsitteensä arkipäivän politiikka kuvaa niitä vaikuttamistapoja ja -mahdollisuuksia, joiden kautta alisteisessa asemassa olevat ihmiset kuitenkin pystyvät vaikuttamaan arkiseen olemiseensa ja elämiseensä. Tähän liittyy kiinteästi hänen toinen käsitteensä ”eigensinn”, eli omapäisyys, jonka on määritelty olevan ”...teollisen järjestyksen väistämistä, kiertämistä ja etäisyyden ottamista sen pakkoihin, vaikka vain ohikiitäviksi hetkiksi”.¹³⁶

Lüdtke kirjoittaa tehdasympäristöstä, mutta hänen käsitteensä auttavat havaitsemaan näennäisesti hyvin tiukassa kontrollissa olevien ihmisten itselleen hankkimaa liikumatilaa muissakin olosuhteissa. Opettajaleirillä arkipäivän politiikan voisi ymmärtää opiskelijoiden keinoina kiertää ja muovata leirin tiukkoja sääntöjä. Lüdtken kirjoituksissa ”eigen-sinn” on hyvin konkreettinen ja fyysinen ilmiö, joka ilmenee esimerkiksi omien töiden tekemisenä työaikana, päiväunien ottamisena tai vaikka vain selän kääntämisenä muille.¹³⁷ Opettajaleirillä yksinkertaisin oman tilan ottamisen ja tahdon osoittamisen tapa oli pidättäytyminen tehokkaasta opiskelusta.

Avoimen vastarinnan osoittaminen johti opettajaleiriltä erottamiseen, joten suomalaisvaltaa vastustaneet opiskelijat valitsivat näennäisen myöntäväisyyden taktiikan. Kun vastustusta ei näytetty suoraan, oli opiskelijoilla vapaampi tila toimia opettajien selän takana. Suomalaista valtaa vastustanut ryhmä olikin ilmeisen vahvoilla opettajaleirin ensimmäisten kuukausien ajan. Tästä kertoo esimerkiksi se, että opiskelijoiden 8.1.1942 valitsemaan toverikunnan johtokuntaan tuli pääasiassa henkilöitä, jotka myöhemmin poistettiin leiriltä. Kuudesta johtokunnan jäsenestä kolme lähetettiin kevään aikana keskitysleirille, yksi todettiin kyvyttömäksi opettajan ammattiin, eikä häntä otettu enää Jämsään. Yksi taas jäi omasta pyynnöstään pois leiriltä kesäloman jälkeen. Kuudessakin johtokunnan jäsen joutui pois leiriltä, tosin sairauden takia.¹³⁸

Suomalaisvaltaa aktiivisesti vastustanut osa opiskelijoista sai siis toverikunnan haltuunsa ja kykeni leirin alkuaikoina jonkinlaiseen kontrolloituun vastarintatoimintaan.

¹³⁶ Lüdtke 1993, Teräs 2001, 27.

¹³⁷ Lüdtke 1993.

¹³⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 1 8.1.1942, LA, kotelo 1, KA; Yhteenveto leiriltä poistetuista opiskelijoista, LA, kotelo 1, KA.

Tämä tuli esille esimerkiksi niin, että opiskelijoita oli vaikea saada keskustelemaan oloista Neuvostoliiton aikana. Etenkin jos joku oli aikeissa arvostella Neuvostoliittoa, hänet hiljennettiin varoittavilla merkeillä.¹³⁹ Vepsäläisopiskelijat saivat myös huonon suomen kielen taitonsa takia luvan kuunnella Suomen radion venäjänkielisiä lähetyksiä. Tätä mahdollisuutta he käyttivät venäläisen ja myös englantilaisen lähetyksen kuuntelemaan.¹⁴⁰ Opettajaleirin arkistossa ei ole tietoja siitä, että kukaan leirin opettajista olisi osannut venäjää. Siitä sen sijaan löytyy merkintöjä, että opiskelijat puhuivat sitä joskus keskenään.¹⁴¹ Tämä on tarjonnut varsin yksinkertaisen keinon vaihtaa ajatuksia arkaluontoisista asioista ilman pelkoa siitä, että kukaan henkilökunnasta sitä ymmärtäisi.

Leninin kuolinpäivän mielenilmaus oli tämän toimintastrategian huippunäytös. Todennäköisesti sen tarkoituksena ei ollut tulla huomatuksi, vaan olla opiskelijoiden keskeinen solidaarisuuden ja voiman osoitus. Kun mielenosoitus kuitenkin paljastui, pyrittiin kielteiset seuraukset minimoimaan. Nopean ja nöyrän anteeksipyyntönsä tarkoituksena oli rauhoittaa opettajat ja toisaalta pitää piilossa todellinen suunnittelija, Alarik Sotkajärvi. Tämä olisikin ehkä onnistunut, jos Sotkajärven paljastuminen olisi ollut vain opettajien huomiokyvyn varassa, mutta hänet ja hänen ympärilleen kerääntyneiden toisten opiskelijoiden toimintatavat paljasti opettajille yksi opiskelijoista.

Vastarinnan keskiössä ollut Alarik Sotkajärvi oli syntynyt jo vuonna 1906. Hän oli siis leirille tullessaan 35-vuotias, viitisentoista vuotta useimpia muita opiskelijoita vanhempi. Ennen suomalaismiehitystä hän oli ollut vajaakeskikoulun rehtorina.¹⁴² Arkistolähteet eivät anna selitystä sille, miksi tämän ikäinen ja tällaisessa asemassa ollut mies ei ollut rintamalla tai evakuoitu. Yksi mahdollisuus on jopa se, että hänet oli tarkoituksellisesti jätetty rintaman taakse tiedustelu- ja vastarintatehtäviin. Ainakin hän oli opettajaleirillä valmis tällaiseen toimintaan.

Sotkajärveä koskevat merkinnät opettajaleirin arkistossa kertovat havainnollisesti hänen harjoittamastaan näennäisen myöntöväisyyden taktiikasta. Toimintakertomusten mukaan hän paljastui yksiselitteisesti vastarinnan organisaattoriksi ja hänet lähetettiin maaliskuun kolmas päivä vuonna 1942 Kolvasjärven keskitysleirille.¹⁴³ Tätä ennen kaikki häntä koskevat merkinnät olivat kuitenkin hyvin positiivisia. Sotkajärvi oli valittu toverikunnan puheenjohtajaksi ja tässä ominaisuudessa hän esiintyi leirin tavoitteita myötäilevästi. Kun leirillä vieraili kuoro vastasi Sotkajärvi heidän edustajansa terveh-

¹³⁹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹⁴⁰ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 31.1.1942. LA, kotelo 3, KA.

¹⁴¹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹⁴² Hyykky 2000, 42.

¹⁴³ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

dyspuheeseen ”ilahduttavan lämminhenkisellä puheella”. Hän pääsi leirin adjutanttin ja historianopettajan Eero Hietakarin mukana vierailulle Helsinkiin ja Oulun vierailulla piti vierailun isännille puheen, jossa hän ”puhui Suur-Suomesta lausuen m.m. että suomalaisuus asuu heidänkin itäkarjalaisten vierailijain sydämissä ja se on tärkeintä”.¹⁴⁴ Eräässä puheessaan hän oli sanonut, että ”me Itä-Karjalan opettajat alamme herätä horroksesta”.¹⁴⁵ Kaikki nämä merkinnät ovat Leninin kuolinpäivän mielenosoituksen jälkeiseltä ajalta, kun asian tutkinta oli jo käynnissä. Sotkajärveä itseäänkin kuulusteltiin ensimmäistä kertaa jo helmikuun kuudentena päivänä.¹⁴⁶

Opettajaleirin arkiston viimeinen merkintä Sotkajärvestä on Matti Koskenniemielle Kolvasjärven keskitysleiriltä kirjoitettu kirje elokuulta 1942. Sotkajärvi pohti siinä bolševismista eroon pääsemisen vaikeutta ja toivoi voivansa vielä joskus palata opettajan ammattiinsa, mahdollisesti opettajaleirillekin. Hän kirjoitti kuitenkin kaiken hyvin ja suurella sydämellä tehdyn työn olevan työtä ”suuren Suomen hyväksi.” Kirjeen lopettavassa kappaleessa Sotkajärvi osoitti tiedostavansa sanojensa luotettavuuteen kohdistuvan epäilyn: ”Toivomukseni olisi, että näkisitte minun vilpittömät ajatukseni, ettekä umpikujaan joutuneen ulospääsykeinon.”¹⁴⁷ Oliko Kolvasjärvi todella muuttanut Sotkajärven ajatukset, vai oliko kyseessä yritys toimia vielä kerran aiemman hyväksi koetun taktiikan mukaisesti, sitä arkistolähteet eivät kerro. Ainakaan opettajaleirillä Sotkajärven vilpittömyyteen ei uskottu niin paljoa, että hänet olisi otettu takaisin opettajaleirille.

Sotkajärven toiminnan paljastuttua opiskelijoiden vastarinnalle jäi entistä vähemmän mahdollisuuksia ja ehkä myös halua. Siitä kertoo sekin, että uusi toverikunnan johtokunta valittiin huhtikuussa ja silloin valituksi tuli leirin johdon ottaneen Matti Koskenniemen mukaan joukon ”positiivisimpia” opiskelijoita. Leninin päivän mielenilmausta seuranneet tapahtumat olivat nähtävästi avanneet opettajiston silmiä näkemään sen, että tavoite opiskelijoiden kääntymisestä suomalaismielisiksi oli vielä kaukana. Koskenniemi totesi vaalien jälkeen, ettei tulos tarkoittanut välttämättä oppilasjoukon mielialan täydellistä kääntymistä, mutta nyt he ainakin tiesivät ”mikä leirillä sopii, mikä ei.”¹⁴⁸

Opettajaleirillä ei haluttu korostaa valta-asemaa suhteessa itäkarjalaisiin. Suomihan oli vapaa maa ja Itä-Karjalaan oli hyökätty vapauttajina. Kun leirin tavoitteiden to-

¹⁴⁴ ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 1, 8.2, 15.2 ja 28.2.1942, LA, kotelo 1, KA.

¹⁴⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.2. – 15.2.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹⁴⁶ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 28.2. – 15.3.1942, LA, kotelo 3, KA; ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 1 6.2.1942 ja 8.2. 1942, LA, kotelo 1, KA.

¹⁴⁷ ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 1 30.3.1942, LA, kotelo 1, KA; Alarik Sotkajärven kirje Matti Koskenniemielle 4.8.1942, LA, kotelo 9, KA.

¹⁴⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15.4. – 30.4.1942. LA, kotelo 3, KA.

teutuminen sitä vaati, sotilashallinnon antamaa mahdollisuutta jyrkkiin toimenpiteisiin kuitenkin käytettiin. Jos opiskelijat halusivat jäädä opettajaleirille, heidän piti toimia sen mukaan, ”mikä leirillä sopii”. Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, ettei leirin opiskelijoille olisi jäänyt yhtään tilaa oman tahdon mukaan toimimiseen. Osa leirin opiskelijoista vastusti opettajaleirin tavoitteita julkisesti ja joutui sen takia keskitysleirille, osa taas oli julkisesti leirin tavoitteiden puolella. Iso osa leirin opiskelijoista onnistui kuitenkin välttämään julkista puolen valintaa. He näyttivät valinneen eräänlaisen passiivisen osallistumisen strategian.

Nämä opiskelijat opiskelivat leirillä niin hyvin, että saivat jatkaa sen oppilaina ja osallistuivat opettajien järjestämään kansallishenkiseenkin toimintaan, mutta eivät omasta aloitteestaan järjestäneet sellaista eivätkä sitoneet itseään liian tiukasti Suur-Suomi -ajatukseen, jonka toteutuminen oli vielä vaakalaudalla. Haavio merkitsi päiväkirjaansa, kuinka Jämsän aikana tärkeäksi osaksi leirin elämää tulleet opiskelijoiden itse järjestämät iltamat olivat ohjelmaltaan hyvin kevyitä: ”Tanhuja ja 'humoreskeja' vuoroteli. Ei mitään vakavampaa, isänmaallisuudesta puhumattakaan.” Historianopettaja Leena Ranta taas kiinnitti huomiota siihen, että juhlat olivat opettajien järjestämiä, opiskelijat eivät itse tarjoutuneet auttamaan niiden järjestämisessä, vaikka tekivätkin sen, mitä pyydettiin.¹⁴⁹ Valtasaari näki leiriläisten hiljaisuuden takana lausumattomia mielipiteitä. Hän oli ensimmäisen lukuvuoden jälkeen varma siitä, ettei Venäjän ihailu ollut vielä hälvennyt, mutta opiskelijat olivat oppineet varomaan sen ilmaisuja.¹⁵⁰ Opettajien mahdollisuudet kontrolloida opiskelijoiden todellisia ajatuksia olivat rajoitetut ja niinpä mahdollisuuksia oman tilan ottamiseen löytyi henkisellä puolella. Opiskelun arki oli täynnä sellaisia valintakohtia, joissa opiskelijat ottivat tietoisesti tai tiedostamattaan kantaa siihen, mihin asti he halusivat myötäillä miehittäjän näkemyksiä.

¹⁴⁹ Haavion päiväkirja 5.2. ja 20.2.1943, Haavio 1976, 152, 156; Leena Rannan kertomus kokemuksistaan opettajaleiriltä, päivämätön, todennäköisesti syksyiltä 1944, LA, kotelo 5, KA.

¹⁵⁰ Suomenkielen ja kirjallisuuden toimintakertomuksen konsepti, LA, kotelo 4, KA.

3. ”EI VAIN JOTAIN PUUTEELLISIA JA VIKAPERÄISIÄ SUOMALAISIA” – ITÄKARJALAISUUS SUOMALAISMIEHITTÄJIEN SILMIN

3.1. *Heräävän elämän maan ilmestyminen kuohuttaa*

Opettajaleirin Mieslahden kausi päättyi 31 päivä toukokuuta 1942. Tämän jälkeen opiskelijat pääsivät lomalle kotiseuduilleen, kunnes kesäkuun 21 päivänä opettajaleiri muutti Jämsän kristilliselle kansanopistolle. Siellä pidettiin ensin syyskuun alkuun asti kesäkurssia ja heti sen perään alkoi lukuvuosi 1942 – 1943. Olosuhteet Jämsässä olivat Mieslahtea paremmat, opistorakennus ajanmukainen ja sijaitsi keskellä vaurasta maalaiskylää. Tätä pidettiin tärkeänä mielialan takia. Oppilaiden piti nähdä omin silmin, että suomalainen elintaso oli korkeampi kuin Neuvostoliitossa.¹⁵¹ Kun Koskenniemi purki opettajaleirin ensimmäisen lukuvuoden kokemuksia, hän joutui toteamaan, että leirin opiskelijat olivat suhtautuneet hyvin varautuneesti suomalaisten tuloon Itä-Karjalaan. Heillä oli opettajina ollut arvostettu asema ja suhteellisen hyvä toimeentulo. He eivät juuri uskoneet suomalaisten kykyyn pitää Itä-Karjalaa hallussaan ja ”missään tapauksessa he eivät tunteneet itseään 'vapautetuiksi', sitäkin vähemmän, kun he eivät olleet mielestään kuuluneet 'ryssien sortamaan heimoon’”.¹⁵²

Itä-Karjalan liittäminen Suomeen ei siis ollutkaan opettajaleirin opiskelijoille itsestään selvästi positiivinen asia, vaan sen hyötyjä piti perustella. Pelkästään sanojen voimaan ei luotettu, vaan opiskelijoiden piti itse nähdä, että asiat olivat Suomen puolella paremmin kuin Neuvosto-Karjalassa. Mieslahden kansanopisto ei ollut ollut paras paikka Suomen paremman elintason osoittamiseen. Melko vanhassa puurakennuksessa ei ollut sähköjä ja se oli suunniteltu huomattavasti pienempää väkimäärää varten kuin opettajaleirillä oli opiskelijoita. Sähkön puutteen hankaluutta vielä korosti se, että myös lamppuihin tarvittavasta paljoöljystä oli pulaa. Myös ruokatilanne oli talvella 1941 – 1942 vaikea. Opettajaleirin opiskelijoille oli myönnetty aluksi vain työtä tekemättömän sotavangin ruoka-annos ja vaikka leirin opettajat jakoivat opiskelijoiden kanssa omat paremmat annoksensa, oli leirin ruoka ensimmäisten kuukausien ajan riittämätöntä.¹⁵³

Jämsään muutto näytti opiskelijoille vauraampaa suomalaista ympäristöä ja jo Mieslahdella opettajaleiri oli tehnyt samassa tarkoituksessa vierailuja Kajaaniin ja Ouluun. Ensimmäinen vierailu tehtiin 22.1.1942 Kajaaniin, jossa katsottiin nähtävyyksiä ja käytiin elokuvissa. Helmikuussa opettajaleiri pääsi vierailulle Ouluun ja lukuvuosi huipentui retkeen Lapualle ja Helsinkiin. Tavanomaisten nähtävyyksien lisäksi opiskelijat

¹⁵¹ Hölsä 2000, 66 – 69, 76, 87.

¹⁵² ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹⁵³ Hölsä 2000, 32 – 33. 50.

vierailivat erilaisissa tehtaissa ja laitoksissa ja sekä Helsingissä että Oulussa suomalaisten opettajien kodeissa. Myös Jämsän aikana vierailuja jatkettiin. Opettajaleiri kävi esimerkiksi Jyväskylässä.¹⁵⁴ Kohteet valittiin niin, että opiskelijat saivat mahdollisimman hyvän käsityksen suomalaisten ja etenkin suomalaisten työläisten ja opettajien elintasosta.

Mieslahden leiri oli ollut karsinta- ja tutkimusleiri, jossa tärkeimpänä oli opiskelijoiden asenteellisen kelpoisuuden selvittäminen. Jämsään tultaessa kriittisimmin suomalaisvaltaan suhtautuvat oli lähetetty keskitysleireille ja lahjattomaksi katsotut ohjattu muihin opiskelupaikkoihin. Jämsään valittiin Mieslahden 83 oppilaasta 60. Sairauden takia poistettuja oli viisi, loput saivat lähteä, koska heitä ei katsottu kykeneviksi opettajan töihin. Heistä suurin osa siirrettiin toisen alan koulutukseen, esimerkiksi Lepaan puutarhaopistoon.¹⁵⁵ Jämsässä leirin ryhmäjakoja tarkistettiin ja oppilaat jaettiin edistymisen mukaan kolmeen osastoon. Syyslukukauden alussa muodostettiin vielä neljäs osasto, kun opettajaleirille otettiin 25 uutta oppilasta. Heistä vain kymmenellä oli aiempaa opettajakokemusta, muilla opinnot olivat vielä kesken. Näiden miehitetyltä alueelta tulleiden opiskelijoiden lisäksi leirille lähetettiin lukuvuoden 1942 – 1943 aikana kuusi opiskelijaa sotavankileireiltä.¹⁵⁶

Uutena leirille otetut opiskelijat oli ehditty valikoida Mieslahdelle tulleita tarkemmin, joten tästä lähtien leirin painopistettä pystyttiin siirtämään enemmän varsinaiseen opiskeluun. Opetuksen sisältöä pyrittiin saamaan mahdollisimman paljon seminaareja vastaavaksi. Tärkeä tekijä siinä oli ensimmäisen osaston varsinaisen opetusharjoittelun käynnistäminen. Mieslahdellakin opettajaleirillä oli ollut pieni harjoituskoulu, jossa opiskelijat olivat seuranneet muutaman viikon sen opettajien työskentelyä, mutta Jämsässä harjoituskoulua päästiin hyödyntämään täysmääräisesti. Koskenniemi totesi marraskuussa 1942, että Mieslahden aikana opettajaleiri oli ollut ”melkein keskitysleiri”, mutta Jämsässä siitä oli tullut todellinen seminaari.¹⁵⁷ Opiskelijat saivat Jämsässä myös liikkua vapaa-ajallaan vapaammin, käydä esimerkiksi elokuvissa tai vierailla lähiseudun perheissä. He tekivät myös töitä lähiseudun taloissa sekä ryhminä että omasta aloitteestaan ja saivat näin hankittua lisäystä ruoka-annoksiinsa.¹⁵⁸ Vaikka opiskelijoiden elämä oli nyt vapaampaa, ei heidän valvontaansa ja ideologista kasvatustaan toki Jäm-

¹⁵⁴ ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 1 22.1, 28.2. – 3.3 ja 24 – 31.5.1942, LA, kotelo 1, KA; Hölsä 2000, 83.

¹⁵⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.5. – 7.6.1942. LA, kotelo 3, KA; Yhteenveto opettajaleiriltä eri aikoina poistetuista opettajista. LA, kotelo 6, KA.

¹⁵⁶ Hölsä 2000 79, 92.

¹⁵⁷ Koskenniemen puhe leirin opettajille 7.11.1942, LA, kotelo 6, KA; Hölsä 2000. 94.

¹⁵⁸ Hölsä 2000, 87.

sässäkään unohdettu.

Jämsään muuttaminen tarkoitti suurta muutosta opettajaleirin henkilökunnassa. Mieslahden aikana opettajaleirillä oli ollut 23 eri opettajaa. Heistä moni oli mukana vielä Jämsän kesäleirillä, mutta syyslukukaudelle 1942 näistä jatkoi vain seitsemän. Pois jäivät nyt esimerkiksi kajaanilaiset henkilökunnan jäsenet, joiden komennus opettajaleirille oli liittynyt lähinnä heidän asuinpaikkaansa. Jämsään siirtyneistä kuudesta miesopettajasta viisi oli Akateemisen Karjala-Seuran jäseniä. Kun heidän joukossaan olivat Matti Koskenniemi, Antero Valtasaari ja Eero Hietakari, voi sanoa, että Jämsään siirtyi opettajistosta ydinryhmä, jolla oli tärkein merkitys leirin ideologisen kasvatuksen kannalta.¹⁵⁹ Jämsään opettajaleirille tuli kesäkuun alusta alkaen 21 uutta opettajaa, joista suurin osa saapui kesäkurssin tai syyslukukauden alkaessa, mutta joitain opettajamuutoksia tapahtui vielä keväällä 1943. Siirto opettajaleirille ei ollut kaikille opettajille positiivinen uutinen. Jaakko Haavio sai kuulla uutisen mahdollisesta siirrostaan opettajaleirille ensin vaimoltaan Kaisalta. Hän vastasi vaimonsa kirjeeseen: ”Olisin perin pahoillani, jos minut täältä siirrettäisiin Jämsän kommunistiakatemiaan. [...] Tapasin erään sen akatemian oppilaan, joka oli tyhmyyden takia pantu kesken pois – ja kyllä se ainakin oli pimeä tyyppi, niin suomalaissyntyinen kuin olikin.”¹⁶⁰

Haavion käsitys opettajaleirin opiskelijoista muuttui hänen saavuttuaan opettajaleirille, mutta hänen ennakkokäsityksensä leiristä sopii hyvin johdattamaan tämän päätöksen aiheeseen – itäkarjalaisten heimosukulaisten näkemiseen vieraina ja erilaisina.

Jämsän kesäleirin 1942 aikana ilmestyi Otavan julkaisemana Onttoni Miihkalin, toiselta nimeltään Mikko Karvosen romaani *Heräävän elämän maa. Kertomus vapautuvasta Itä-Karjalasta*. Toimintakertomuksen mukaan romaani herätti opettajaleirillä ”mielipahaa, suuttumusta, jopa herkemmissä oppilaissa epätoivoa mahdollisuudesta joskus toimia tasavertaisena toverina suomalaisten opettajien rinnalla”.¹⁶¹ Romaanin herättämä reaktio oli hyvin voimakas, minkä ymmärtää sen lukemisen jälkeen hyvin. Romaanin päähenkilö on nimittäin nuori itäkarjalainen naisopettaja, joka suomalaisten hyökkäyksen seurauksena joutuu miettimään elämänarvojaan uudelleen. Opettajaleiriläiset saattoivat lukea kirjan kuvauksena itsestään, eikä kirjan antama kuva ollut erityisen mairitteleva.

Opettajaleirin toimintakertomuksesta käy ilmi, että opettajaleiriltä lähetettiin kirjan aiheuttamista reaktioista raportti Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan tiedotustoi-

¹⁵⁹ Hölsä 2000, 88 – 89; Aitola&Kuusi 1991.

¹⁶⁰ Jaakko Haavion kirje vaimolleen Kaisalle 18.9.1942, Haavio 1976, 116.

¹⁶¹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15.8. – 5.9.1942. LA, kotelo 6, KA.

mistolle.¹⁶² Raportin konseptia ei olla liitetty opettajaleirin kansioon, eikä raporttia löytynyt myöskään tiedotustoimiston saapuneiden kirjeiden kansioista. Siksi aiheutuneen mielipahan syyt pitää päätellä kirjan lukemisen ja muun aineiston perusteella. Tämä asettaa romaanin lähteenä mielenkiintoiseen asemaan. Opettajaleirin arkistosta löytyvät lyhyet maininnat sen vastaanotosta toimivat ikään kuin lukuohjeena kirjalle, ohjaavat etsimään siitä tiettyjä asioita. Täyteen varmuuteen siitä, että romaanista nousevat esille juuri ne asiat, jotka loukkasivat leirin opiskelijoita, on mahdoton päästä, mutta toisaalta romaanin propagandistinen luonne ja siitä johtuva suora tyyli auttavat. Asioita ei juuri tarvitse etsiä rivien välistä. Tässä luvussa nostan esiin sellaisia Mikko Karvosen kirjasta esiin nousevia asioita, jotka todennäköisesti olivat syynä leirin opiskelijoiden reaktioon. Käsittelen samalla opettajaleirillä ja koko miehityksessä Itä-Karjalassa keskeistä kysymystä suhteesta kansallisuuteen: venäläisyyteen, karjalaisuuteen ja suomalaisuuteen.

Mikko Karvonen eli alun perin Onttoni Miihkali (1.2.1903 – 2.12.1979) oli opettaja, lehtimies ja kirjailija, joka julkaisi useita erityisesti Itä-Karjalan historiaan liittyneitä romaaneja. Hän oli syntynyt Vienan Karjalan Kiestingissä, mutta paennut perheensä mukana Suomeen vuonna 1918. Suomessa hän otti käyttöön nimen Mikko Karvonen. Hän osallistui vielä Suomesta käsin niin sanottuihin heimosotaretkiin, muun muassa Uhtuan kansannousuun. Suomessa Karvonen opiskeli kansakoulunopettajaksi sekä toimi aktiivisesti heimoaatetta ajavissa järjestöissä ja myös suojeluskunnassa. Kirjailijana hänet teki tunnetuksi erityisesti talvisodan tapahtumista kertonut päiväkirjaromaani *Suomussalmen seutuvilla*, joka julkaistiin talvisodan vielä kestäessä.¹⁶³

Itä-Karjalan miehityksen alettua Mikko Karvonen oli Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan palveluksessa, muun muassa Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan varakomentaja everstiluutnantti Ragdar Nordstörmin adjutanttina, kunnes hänet kotiutettiin terveydellistä syistä syksyllä 1942. Hän kuului myös itäkarjalaisten neuvottelukuntaan ja Vuokkiniemellä pidetyssä ”itäkarjalaisten kansankokouksessa”¹⁶⁴ 20.7.1941 juuri hän julisti Itä-Karjalan liitetyksi Suomeen. Jatkosodan päätyttyä Mikko Karvonen koki asemansa Suomessa uhanalaiseksi ja muutti Ruotsiin, jossa hän eli lopun elämänsä käyttäen nimeä Mikael Karresand.¹⁶⁵

Opettajaleirin sotapäiväkirjan mukaan Mikko Karvonen vieraili leirillä maalisis-

¹⁶² ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15.8. – 5.9.42. LA, kotelo 6, KA.

¹⁶³ Marttinen 2007, 289 – 302.

¹⁶⁴ Vuokkiniemen ”itäkarjalaisten kansankokouksessa” 20.7.1941 itäkarjalaisia edustivat Suomeen aiemmin paenneet Itä-Karjalan pakolaiset, jotka järjestäytyivät kokouksessa Karjalan vapausliikkeeksi ja esittivät toiveen Itä-Karjalan vapauttamisesta. Hyttiä 2008, 27.

¹⁶⁵ Marttinen 2007, 289 – 302.

kuun 12. – 16. päivä vuonna 1942 ja oppilaiden arvostelukirjan, tosin kysymysmerkillä varustetun arvion, mukaan hän oli erään leiriläisen pikkuserkku.¹⁶⁶ Tämä saattaa osaltaan selittää romaanin aiheuttaman reaktion voimakkuutta. Karvonen oli tosin saanut kirjan valmiiksi jo ennen vierailuaan leirillä, mutta leiriläiset saattoivat silti järkyttyä siitä, että heitä ”väärin” kuvanneen romaanin oli kirjoittanut tuttu henkilö, joka vielä oli itse syntyjään itäkarjalainen.¹⁶⁷

3.2. Moraalisesti rappeutunut Neuvostoliitto

Jämsän kesäleirin päätösjuhlan puheessa Matti Koskenniemi muisteli Mikko Karvosen romaanin aiheuttamaa reaktiota: ”Te olette – syystä kyllä – katsoneet, että teidän mainettanne entisinä neuvosto-opettajina on pahasti loukattu, että kirjailija ei ole tahtonut nähdä sitä hyvää ja ihanteellista, mitä Neuvosto-Karjalan opettajistossa ilmeisesti on ollut vallalla.”¹⁶⁸ Mikko Karvosen romaanissaan antama kuva Neuvostoliitosta ja erityisesti sen sivistyneistöstä onkin pikimusta. Teoksessa näyttäytyy yhteiskunta, jossa tavallinen kansa raatoi viimeisillä voimanrippeillään kolhooseissa ja elätti työllään suurta henkisen työn tekijöiden joukkoa, joka keskittyi työn tekemisen sijaan oman etuoikeutetun asemansa varmistamiseen. Suomalaisten lähestyessä johtohenkilöt olivat valmiita hylkäämään kansan pelastautuakseen itse. Kommunismiin sivistyneistö ei uskonut, vaan aate oli keino tavallisen kansan pettämiseen ja kurjan todellisuuden peittelyyn. Omilla aivoillaan ajattelevat ja rohkeat ihmiset oli Stalinin vainoissa hävitetty.¹⁶⁹

Kirjan päähenkilön, itäkarjalaisen opettajan Ninan, Karvonen kuvasi älykkääksi, mutta kylmän laskelmoivaksi. Ninan isä oli tuomittu Stalinin vainoissa kulakkina vankileirille ja koko perhe joutunut sen takia niin huonoihin olosuhteisiin, että osa lapsista kuoli nälkään. Älykkyytensä ansiosta Nina pääsi kuitenkin kouluttautumaan opettajaksi ja kärsimystensä kovettamana hän oli päättänyt olla järjestelmässä tästä lähtien voittajien puolella. Suomalaisten hyökättyä Nina toimi tarmokkaasti maansa puolustamiseksi, mutta ei siksi, että välittäisi isänmaastaan, vaan turvatakseen omat helpon leivän päivänsä.¹⁷⁰

Aivan kirjan viimeisillä sivuilla kun Nina päättyy suomalaisten miehittämälle

¹⁶⁶ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 28.2. – 15.3.1942, LA, kotelo 3, KA; Opettajaleirin SPK 1 16.3.1942 LA, kotelo 1, KA; Opiskelijoiden arvostelukirja 1942, Martta P, LA, kotelo 5, KA.

¹⁶⁷ Pilke 2009, 267.

¹⁶⁸ Koskenniemen puhe opiskelijoille Jämsän kesäleirin päättäjaisissä 3.9.1942. LA, kotelo 6, KA.

¹⁶⁹ Onttoni 1942, erit. 9, 39, 50 – 61, 71 – 73, 100.

¹⁷⁰ Onttoni 1942, esim. 39, 76.

alueelle, Karvosen hänestä antama kuva muuttuu hieman positiivisemmaksi. Kokonaisuudessaan romaanin luoma kuva itäkarjalaisesta opettajasta on kuitenkin niin negatiivinen, että opiskelijoiden voimakasta reagointia on helppo ymmärtää. Karvosen romaanissa läpikäyvänä ajatuksena on kuvaus Neuvostoliiton oletetusta moraalisesta rappioutilasta erityisesti sukupuoli- ja perhemoraalin alueella. Tämä puoli kirjasta on myös todennäköisesti se, mikä opettajaleirin opiskelijoita eniten loukkasi.

Heräävän elämän maa on perusrakenteeltaan rakkaustarina. Nina kohtasi Suomen hyökkäyksen alla ensirakkautensa Antonin, joka oli suhteen päättymisen jälkeen ehtinyt mennä naimisiin toisen kanssa. Uudelleen heräävä rakkaus vie kirjan juonta eteenpäin ja samalla Mikko Karvonen on saanut tilaisuuden esitellä käsityksiään sukupuolimoraalista Neuvostoliitossa. Tämä käsitys oli jyrkässä ristiriidassa niiden arvojen kanssa, joita opettajaleirillä kunnioitettiin. Kirjan päähenkilö Ninalle oli opetettu, ettei rakkautta romanttisessa mielessä ole, vaan kyse oli vain fyysisistä tarpeista: ”rakasteleminen on yhtä välttämätöntä kuin ruoka ja juoma”. Romaaniin on kirjoitettu Ninan pohdintoja siitä, kuka kotikylän miehistä voisi mahdollisesti tyydyttää hänen seksuaaliset tarpeensa ja myös kohtausta, jossa Nina joutui ensin Antonin torjumaksi, ja mietti pettynäänä: ”Oikea kommunisti käy heti käsiksi, ottaa sen mitä tarjotaan..., ottaa, vaikkei annettaisikaan...” Kirjan viimeisillä sivuilla kun kuva Ninasta alkaa muuttua hieman positiivisemmaksi, hän jo huomasi, ettei kaivannutkaan enää Antonia ruumiillisella, vaan henkisellä tasolla.¹⁷¹

Karvosen antama kuva Ninan saamasta opetuksesta vaikuttaisi heijastukselta radikaalin venäläisen kirjailijan ja poliitikon, Aleksandra Kollontain, ajatuksista. Kollontain mielestä naisten aseman parantaminen vaati koti- ja hoivatyön siirtämistä yhteiskunnan hoidettavaksi ja naisten piti vapautua myös tunteidensa orjuudesta. Uusi sosialistinen aika vaati myös sukupuolten välisten suhteiden uudistamista vapaan rakkauden pohjalta. Kollontain radikaalit ajatukset tuomittiin Neuvostoliitossa jo 1920-luvulla.¹⁷² Neuvostovastaisessa kirjallisuudessa niitä kuitenkin esitettiin esimerkkeinä Neuvostoliiton virallisesta politiikasta. Karvonen oli saattanut tutustua Kollontain ajatuksiin hänen vuonna 1926 suomennetusta artikkelikokoelmastaan *Uusi Moraali*. Melko todennäköisesti tämä työväenliikkeen julkaisema kirja ei kuitenkaan kuulunut Karvosen lukemistoon, vaan hän sai käsityksensä sen ajatuksista kirjaa kritisoivasta kirjallisuudesta. *Heräävän elämän maassa* esitelty sukupuolimoraali on joka tapauksessa karikatyyri Kollontain ajatuksista. Vuoden 1942 Suomessa tällainen ajatusmaailma, erityisesti opetta-

¹⁷¹ Onttoni 1942, 21 – 23, 163.

¹⁷² Katainen 2002, 115, 127, 123.

jalla, olisi ollut täysin mahdoton.

Karvosen kirjan ajatukset olivat myös kaukana opettajaleirin opiskelijoiden omaksumista arvoista. Heidän seksuaalimoraalinsa taso oli yksi niistä harvoista asioista, joista leirin arkistoista löytyy vain kiittäviä arvioita. Karvosen kirjan mukaisia epäilyksiä oli ollut, mutta opettajaleirillä todettiin jo varhaisessa vaiheessa, että puheet Itä-Karjalan ”seksuaalisesta rappioutilasta” olivat osoittautuneet perättömiksi. Koskenniemen huomioiden mukaan erityisesti naisopiskelijat käyttäytyivät esimerkillisen häveliäästi.¹⁷³ Itseasiassa ainoat negatiiviset maininnat moraalien tasosta Itä-Karjalassa löytyvät niistä vaikutuksista, joita suomalaisten sotilaiden oleskelu itäkarjalaisten siviilien keskuudessa aiheutti. Haavio kirjoitti päiväkirjaansa opiskelijoiden nähneen kotilomillaan paljon pahaa: ”Suomalaisten sotilaiden elämä Aunuksessa on ollut heitä haavoittavaa”.¹⁷⁴ Sama asiaan viittasi eräs naisopiskelija kesäkuussa 1944. Hän kirjoitti karjalaisten siiveyden olleen heidän ylpeytensä, mutta jos sota jatkuisi vielä pitkään, siitä ei jäisi enää mitään jäljelle.¹⁷⁵

Epäilyt itäkarjalaisten matalasta seksuaalimoraalin tasosta opettajaleirillä unohdettiin nopeasti, mutta sen sijaan opiskelijoiden perhesuhteisiin kiinnitettiin paljon huomiota. Sekä Karvosen romaanissa että opettajaleirillä epäiltiin, että kommunistinen kasvatusta pyrki vieroittamaan lapset perheistään, kun heidän kasvatustaan siirrettiin enemmän yhteiskunnan vastuulle. Romaanissa ajatus viedään niin pitkälle, että Nina häpesi lämpimiä tunteitaan äitiään kohtaan ja kun linnoitustöissä oleva nainen halusi tehdä vaivalloisen matkan kyetäkseen imettämään lastaan, Nina ei antanut siihen lupaa ja halveksii äidin eläimellistä rakkautta lapseensa: ”Hän rakastaa lastaan järjettömästi kuin peto pentuaan. Sosialistisen yhteiskunnan jäsenen, varsinkin jos hän kuuluu etuoikeutettuun luokkaan, on tukahdutettava tuontapaiset alkuperäiset, kehittymättömät tunteet.”¹⁷⁶ Opettajaleirin ideologiassa taas korostui ajatus perheestä yhteiskunnan perussoluna. Kuten Martti Hela kirjoitti suomalaisten järjestämän koululaitoksen tavoitteista keväällä 1942: ”Erityisesti koti, jonka tilalla oli neuvostoaikaisissa lukukirjoissa ja opetuksessa kolhoosi, saatetaan taas arvoasemaansa yhteiskunnan sydämenä ja sosiaalisten tunteiden lähtökohtana.”¹⁷⁷

Leirin toisessa toimintakertomuksessa kerrottiin positiivisena asiana, että opiskelijoilla oli lämpimät suhteet kotiinsa ja he pitivät huolta kotiväestään ”toisin kuin on jos-

¹⁷³ Koskenniemen artikkeli ”Piirteitä Itä-Karjalan opettajistosta”, LA, kotelo 12, KA.; Hölsä 2000, 27.

¹⁷⁴ Haavion päiväkirja 7.1.1943, Haavio 1976, 143.

¹⁷⁵ Senja G:n kirje Antero Valtasaarelle 5.6.1944, LA, kotelo 7, KA.

¹⁷⁶ Onttoni 1942, 19 – 20, 73 – 75.

¹⁷⁷ Itä-Karjalan kasvatuksen suunta ennen ja nyt. Vapaa Karjala, kevät 1942, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 11 – 12, KA

kus väitetty.”¹⁷⁸ Täysin tyytyväisiä opiskelijoiden ja heidän vanhempiansa suhteisiin ei kuitenkaan oltu. Kun leiriläiset pääsivät kesällä 1942 lomalle kotiseuduilleen, heitä seurasi yksitoista opettajaleirin opettajaa. Heidän tehtävänään oli sekä saattaa opiskelijat perille että tehdä havaintoja heidän kotioloistaan. Tarkkailijat kiinnittivät huomiota siihen, että opiskelijoiden suhteet kotiväkeensä olivat kyllä lämpimät, mutta suurin osa heistä ei auttanut kotitöissä, vaan vietti lomansa leväten. Opettajaleirillä pidettiin huolestuttavana sitä, että käsitys opettajista ”intelligentsijan” jäsenenä näytti erkaannuttavan leirin opiskelijat koti- ja maatoista. Suomalaisen kansakoulunopettajan tuli erityisesti maaseudulla olla esimerkkinä ja opettajana myös taloudenhoidossa. Tämä oli erityisen tärkeää sota-ajan olosuhteissa. Itä-Karjalassa suomalaiset opettajat esimerkiksi organisoivat keväällä 1942 koulukasvitarhoja, joista saatiin kipeästi kaivattua lisää niukkaan ruokavalioon. Opettajaleirin opiskelijat olivat tottuneet erilaiseen työnjakoon ja heidän oli esimerkiksi vaikea ymmärtää, miksi heidän pitäisi vaivautua kutomaan sukkia, kun valmiita sai ostettua kaupasta.¹⁷⁹

Suomalaisten perhearvojen levittäminen oli tärkeä osa Itä-Karjalassa tehtyä valistustyötä. Kasvatus kohdistui etenkin nuoriin naisiin ja tyttöihin, koska miehiä oli alueella niin vähän. Tytöille opetettiin hyvän avioliiton perusteita ja käytännön taitoja kuten käsitöitä, jotka valmensivat perinteiseen äidin ja vaimon rooliin. Neuvostoihanne oli esittänyt naiset ennen kaikkea työläisinä, suomalaisen kuvaston ihannenainen toimi kodin piirissä ja kannatti uskonnollisia arvoja. Naisten asemaa Itä-Karjalan miehityksen aikana tutkinut Andrej Golubev kiinnittää huomiota siihen, että suomalaiset propagoivat Itä-Karjalassa jopa konservatiivisempaa perhemallia, kuin mikä oli todellisuutta saman ajan Suomessa. Golubev selittää ilmiötä sillä, että sotilashallinnon työntekijöissä konservatiiveilla oli yliedustus. Toisaalta koko miehityshallintoa leimasi se, että Itä-Karjala nähtiin ja haluttiin säilyttää ennen kaikkea vanhan suomalaisen kulttuurin alueena. Siksi siellä ei ollut tilaa minkäänlaisille sosiaalisille kokeiluille.¹⁸⁰

¹⁷⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.1. – 15.1.1941, LA, kotelo 3, KA.

¹⁷⁹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 4, KA; Hölsä 2006, 85 – 86.

¹⁸⁰ Golubev 2009, 288 – 291.

3.3. ”Tehtäväne on liittyä kirkkokuntiin”

Epäily itäkarjalaisten moraalien tasosta liittyi todennäköisesti viralliseen ateismiin Neuvostoliitossa. Vahvasti kristillisiin arvoihin nojanneessa Suomessa oli vaikea uskoa, että ateismin pohjalta voisi syntyä kestäviä ja kunnioitettavia arvoja. Uskonto olikin sekä Mikko Karvosen kirjassa, Itä-Karjalan miehitetyllä alueella että opettajaleirin arjessa tärkeä kysymys. *Heräävän elämän maan* kantavana teemana on sen kuvaaminen, miten päähenkilö Ninan kommunistinen maailmankuva vähitellen hajoaa. Viimeisenä ja ratkaisevana etappina hän hylkäsi ateismin. Tästä kertovassa kohtauksessa Nina muisteli sitä, kuinka hän lapsena opettajan johdolla pilkkasi rukoilevaa kyläläisnaista, tanssi kirkossa ja poltti ikoneita. Vanhojen ennustamaa taivaan rangaistusta ei silloin tullut, mutta nyt tilanne näytti toiselta: ”Eikö rangaistusta? Entäpä tämä hirvittävä sota, nämä savuaivat rauniot ja yksinäiset itkevät naiset? Entäpä tämä hävitys ja maanpako, kuolema ja kauhistus? Jospa se olikin sitä, jospa Jumala olikin olemassa, kuritti ja rankaisi heitä jumalattomia ja syntisiä?”¹⁸¹ Nina murtui ja nöyrytyi hyväksymään Jumalan olemassaolon ja kirjan loppu antaa ymmärtää, että tämän jälkeen hän vähitellen muuttui myös yhä suomalaismielisemmäksi. Kirjan sanoma on selvä: sota oli Jumalan rangaistus kommunisteille ja todellinen muutos parempaan mahdollinen vain uskonnollisen heräämisen kautta. Uskonto oli tärkeä, koska sen katsottiin olevan ratkaisevassa roolissa taistelussa kommunismia vastaan.¹⁸²

Mikko Karvosen romaanissa näkyy sotapropagandassakin esiintynyt ajatus siitä, että suomalaisten hyökkäyksellä oli taivaallinen suojelus ja oikeutus. Tämän ajatuksen mukaan suomalaiset eivät sotineet pelkästään maallista vihollista vastaan, vaan Neuvostoliitto oli myös hengellinen vihollinen, koska valtio oli virallisesti ateistinen ja vainosi uskontoja. Propagandassa käytettiin usein vertauskuvaa ristiretkestä bolševismia vastaan.¹⁸³ Samanlaisen ajatusrakennelman voi löytää jo Suomen sisällissodan tulkinnoista. Myös sisällissota oli nähty moraalisenä kysymyksenä. Taisteluun oli jouduttu, koska osa kansasta oli valitsemalla kommunismin hylännyt Jumalan ja taistelua käytiin pohjimmiltaan henkisellä tasolla.¹⁸⁴ Tällainen ajatusmalli oli omiaan jyrkentämään suhtautumista kaikkeen Neuvostoliittoon liittyvään. Kyse ei ollut vain erilaisista tavoista ratkaista yhteiskuntajärjestys vaan hyvästä ja pahasta, oikeasta ja väärästä. Niinpä Martti Hela kuvasikin opiskelijoiden sopeutumista opettajaleirin ajatusmaailmaan kirjoittamalla hel-

¹⁸¹ Onttoni 1942, 151 – 153.

¹⁸² Laine 1982, 182.

¹⁸³ Laine 1982, 207.

¹⁸⁴ Alapuro 1973, 46; Luostarinen 1986, 141 – 142.

mikuussa 1942, että ”ei osata vielä erottaa oikeaa väärästä”.¹⁸⁵ Ja Koskenniemi iloitsi muutamaa kuukautta myöhemmin että osa opiskelijoista oli jo hyväksynyt uuden suomalaisen tulevaisuuden, he olivat ”nähteen ja uskaltaneet oikein”.¹⁸⁶

Heräävän elämän maassa ratkaiseva jakolinja kulkee ateismin ja uskonnon välillä, mutta Itä-Karjalan miehitysaikaisessa todellisuudessa merkittävä jakolinja kulki myös kahden kristillisen kirkkokunnan, luterilaisuuden ja ortodoksisuuden, välillä. Neuvostohallinto oli saanut hävitettyä lähes kokonaan julkisen uskonnonharjoituksen ja suomalaisten saapuessa Itä-Karjalaan suurin osa sen asukkaista ei tunnustanut mitään uskontoa. Sotilashallinnon kannalta Itä-Karjalan tilanne merkitsi tarvetta kirkollisen toiminnan elvyttämiseen. Ongelmaksi muodostui kuitenkin kysymys siitä, kenelle tähän työhön annettaisiin oikeus.

Molemmat kirkkokunnat ottivat kantaa asiaan hyvissä ajoin. Ensimmäinen suunnitelma ortodoksisesta lähetystyöstä Itä-Karjalassa valmistui jo ennen Suomen hyökkäystä. Ortodoksinen kirkko vetosi siihen tosiasiaan, että ennen vallankumousta Itä-Karjala oli ollut lähes puhtaasti ortodoksista aluetta. Tämän takia se halusi vastuun uskonnollisten olojen järjestämisestä itselleen ja totesi luterilaista pappia tarvittavan vain Petroskoissa, jonka ympäristössä oli jonkin verran luterilaisia. Luterilainen kirkko ei halunnut hyväksyä tätä ajatusta ja vetosi siihen, että useimmat Itä-Karjalan asukkaat olivat ateismin kauden takia käytännössä pakanoita, eivät ortodokseja. Esimerkiksi luterilaisien piispojen kokouksessa elokuussa 1941 todettiin, että ortodoksinen kirkko voisi huolehtia lähinnä vanhemmista ihmisistä, kun luterilainen kirkko parempine resursseineen keskittyisi nuorison opettamiseen. Päämääränä tuli kenttäpiispa Björklundin mukaan olla mahdollisimman luterilainen Itä-Karjala.¹⁸⁷

Näin erilaiset tavoitteet johtivat nopeasti ristiriitoihin Itä-Karjalassa. Ortodokseja häiritsi erityisesti se, että varsinaisten sotilashallinnon pappien lisäksi myös luterilaiset armeijan sotilaspastorit toimivat siviilien keskuudessa ja kastoivat ihmisiä. Ongelmaa yritettiin ratkaista antamalla 10.9.1941 Itä-Karjalaan kaste- ja tunnustuksellisen julistamisen kielto siihen asti, kunnes alueen uskonnollinen tilanne oli selvitetty. Kastekielto purettiin jo lokakuun viimeisenä päivänä, mutta senkään jälkeen kasta ei saanut tiettyyn kirkkokuntaan vaan yleensä kristityiksi. Huhtikuussa 1942 annettiin viimein käsky Itä-Karjalan uskonnollisten olojen järjestelystä. Siinä sallittiin jälleen tunnustuksellinen julistus ja annettiin ohjeet, joiden mukaan itäkarjalaiset saattoivat liittyä jommankum-

¹⁸⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1. – 15.2.1942, LA, kotelo 3, KA.

¹⁸⁶ Koskenniemen puhe lukuvuoden päättäjaisissä 22.5.1941, LA, kotelo 6, KA. Harvennus alkuperäisessä tekstissä.

¹⁸⁷ Hyytiä 2008, 162 – 165.

man kirkon jäseniksi. Kaikenlainen propaganda ja painostus uskontokuntaan liittymisen puolesta kiellettiin edelleen.¹⁸⁸ Ortodoksisen kirkon vahva asema Itä-Karjalassa tunnustettiin, ja kesäkuussa 1942 luterilaisten pappien vakanssien määrä Itä-Karjalassa rajoitettiin kahteen. Tosin loput yhdeksän siirrettiin valistusupseereiksi ja luterilainen kirkko jatkoi edelleen nuorisotyötä suuressa mittakaavassa. Samoin koulujen uskonnonopetus oli yleensä luterilaisen tunnustuksen mukaista. Ortodoksisen perinteen kantavuus Itä-Karjalassa näkyy siinä, että kun Itä-Karjalassa liittyi miehitysaikana kirkkoon 32 835 henkilöä, niin heistä 30 632 liittyi ortodoksisen kirkkoon.¹⁸⁹

Antti Laine korostaa sitä, että uskontokuntien välinen riita oli sidoksissa kansallisuuskysymykseen. Monien Itä-Karjalaa luterilaistamista ajaneiden argumenttina esiintyi epäily ortodoksisen ”ryssänkirkon” oikeanlaisesta kansallisuushenkisyydestä. Kirkon tärkeänä tehtävänä nähtiin ”koti, uskonto, isänmaa” -arvomaailman levittäminen ja kyseenalaistettiin ortodoksisen kirkon selviytyminen tästä työstä. Vastustajien mielestä ortodoksinen kirkko oli liian kiinni itäisessä, venäläisessä kulttuuriperinnössä. Ortodoksinen kirkko puolustautui korostamalla karjalaisen kulttuurin sidonnaisuutta ortodoksisen uskoon ja vakuuttamalla isänmaallisuuttaan. Luterilaisille piti osoittaa, ettei ortodoksisuus ollut sama kuin ”ryssäläisyys”.¹⁹⁰

Akateemisen Karjala-Seuran vuonna 1934 julkaisemasta tietokirjasta *Itä-Karjala* löytää esimerkin niistä suuntaviivoista, joiden mukaan monet luterilaiset papit näkivät Itä-Karjalan uskonnollisen tilanteen. Kirjassa karjalaisten käännyttäminen ortodoksisuuteen esitetään yhtenä novgorodilaisten ekspansiivisuuden osoituksena ja luostarit venäläistämisen keskuksina. Karjalaisten uskon ennen vallankumousta kuvataan olevan kyllä syvää, mutta opin pinnallista ja pakanallisen uskon eläneen myöhään sen rinnalla.¹⁹¹ Pelkästään kansallisuuteen liittyvistä ennakkoluuloista ei tosin ollut kysymys. Kirkkokuntien väliset opilliset erot käsitettiin ennen ekumenian aikoja syviksi ja ratkaiseviksi. Kun molemmat kirkkokunnat kokivat julistavansa ”oikeaa” uskoa, ne luonnollisesti halusivat toimia mahdollisimman tehokkaasti Itä-Karjalassa.

Opettajaleirillä uskonnon opetus koettiin alusta asti tärkeäksi. Toisaalta se oli yksi niistä oppiaineista, joissa itäkarjalaisten opettajien taustatiedot olivat lähes olemattomia. Aineen opetukseen tuli kiinnittää erityistä huomiota, jotta opettajanpätevyyden vaatima taso saavutettaisiin. Toisaalta toivottiin opiskelijoiden uskonnollista heräämistä, koska se katsottiin tärkeäksi askeleeksi myös heidän suomalaistumisessaan. Opettajina

¹⁸⁸ Laine 1982, 205 – 218.

¹⁸⁹ Hyytiä 2008, 168 – 172.

¹⁹⁰ Laine 1982, 206, 211 – 218.

¹⁹¹ Akateeminen Karjala-Seura 1934, 59, 140.

he olisivat myös avainasemassa kristinuskon juurruttamisessa Itä-Karjalan lapsiin. Tämä kiteytyy hyvin avoimessa kirjeessä, jonka Jaakko Haavio kirjoitti opiskelijoille lähtiessään leiriltä keväällä 1943: ”Teistä oli määrä tulla opettajia Suomen uusimpaan maakuntaan, kylvömiehiä sinne, missä bolšhevismmin halla on tehnyt tuhojaan [...] olette pian valmiit ottamaan paikkanne laajentuneen maamme itärajoilla, tulette toimimaan Jumalan soihdunkantajina Karjalan saloilla”.¹⁹²

Mieslahdella uskonnon opetus oli järjestetty niin, että ortodoksinen ja luterilainen sotilaspastori opettivat vuoroviikoin. Periaatteessa opetus oli sotilashallinnon käsikyn mukaista tunnustuksetonta perehtymistä molempien uskontojen periaatteisiin. Käännyttäminen jompaankumpaan uskontokuntaan oli kielletty.¹⁹³ Toisaalta uskonnon harjoitus oli otettu säännölliseksi osaksi leirin elämää. Leirin lukujärjestykseen kuuluivat säännölliset ilta- ja aamuhartaudet sekä ruokarukoukset ja leirin juhlissa laulettiin luterilaisen virsikirjan virsiä.¹⁹⁴ Ortodoksinen uskonnon opettajalla oli omat hartausvuoronsa, mutta yleensä leirin päivittäiset hartaushetket sujuivat luterilaisen kaavan mukaan. Esimerkiksi Mieslahdella opettajaleirin harjoituskouluna toimineessa kansakoulussa jokainen päivä aloitettiin aamuhartaudella, virrellä, tervehdyksellä rintamalle, lupauksella ja lippulaululla.¹⁹⁵

Opiskelijoiden uskonnollinen kasvatusta ja kirkkokuntiin kuulumisen oli erityisesti esillä lukuvuotena 1942 – 1943. Opettajaleirille komennettiin Jämsään uudet uskonnonopettajat. Luterilaisen uskonnon opettajaksi tuli syyskuussa 1942 Jaakko Haavio ja ortodoksinen uskonnon opettajaksi lokakuussa pappismunkki Paavali, eli Yrjö Olmari. Olmarin saapumista leirille edelsi uskontokuntien välisen suhteen hankaluutta hyvin kuvaava kirjeenvaihto Koskenniemen ja sotilashallintoesikunnan välillä. Syyskuussa 1942 Koskenniemi sai kirjeen kreikkalaiskatolisen kirkollistoimiston toimistoupseeri luutnantti P. Kärköselältä. Kirjeen pääosa käsitteli ortodoksien asemaa Suomessa yleensä ja erityisesti suhteessa Itä-Karjalan tilanteeseen. Kirjeen alussa Kärkönen torjui epäoikeudenmukaisina kaikki epäilyt ortodoksien isänmaallisuutta kohtaan ja korosti, että ”kreikkalaiskatolinen kansanosaa pitää lujasti kiinni oikeudestaan suomalaisen isänmaahan”. Tätä isänmaallisuuden vakuuttelua seurasi pyyntö: Kärkönen toivoi Koskenniemen käyttävän vaikutusvaltaansa, jotta itäkarjalaista nuorisoa ei suomalaisissa kristillisissä kansanopistoissa luterilaistettaisi. Kirjeen lopuksi Kärkönen ilmoitti suositelleensa Yrjö Olmaria leirin ortodoksinen uskonnon opettajaksi. Tärkeänä Olmarin valintaa puol-

¹⁹² Haavion avoin kirje opiskelijoille keväällä 1943. Haavio 1976, 123.

¹⁹³ Hölsä 2000, 101.

¹⁹⁴ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 16.12.1941 – 7.6.1942. LA, kotelo 3, KA.

¹⁹⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 28.2.1942, LA, kotelo 3, KA.

tavana tekijänä nousee esille se, että Olmarin ”isänmaallinen vakaumus on epäilysten yläpuolella”.¹⁹⁶ Kärkönen pyrki siis vakuuttamaan Koskenniemelle, että ortodoksisuus ei sulkenut pois isänmaallisuutta, eikä leirin tavoitteiden toteutuminen vaatinut sitä, että opiskelijat liittyisivät luterilaiseen kirkkoon.

Kaksi viikkoa Kärkösen kirjeen jälkeen Koskenniemi sai kirjeen kirkollistoimiston päällikkö Jussi Kuoppalalta. Siitä käy ilmi, että Koskenniemi oli pyytänyt sotilashallintoesikunnalta neuvoa sellaisen tilanteen varalta, että Yrjö Olmari alkaisi harjoittaa kiellettyä propagandaa. Kuoppala vastasi lyhyesti, että Olmarille oli tähdennetty propagandakieltoa ja että hänet voisi lähettää leiriltä pois, jos hän rikkoisi sääntöjä. Hän ilmoitti myös itse vastustaneensa Olmarin lähettämistä opettajaleirille.¹⁹⁷ Olmarin saapuminen opettajaleirille herätti levottomuutta, koska hän oli joutunut miehityksen ensimmäisinä kuukausina törmäyskurssille sotilashallintoesikunnan kanssa. Olmari oli komennettu sotilaspastoriksi Itä-Karjalan siviiliväestön pariin. Hänen toiminta-aikansa oli vielä ”tunnustuksettoman” opetuksen aikaa, mutta Olmari ei katsonut voivansa muuttaa esimerkiksi kastekaavaa niin, että siitä jäisi pois kohta, joka liittyy kastettavan ortodoksisen kirkkoon, etenkin kun hän koki myös luterilaisten pappien toimivan sääntöjen vastaisesti. Tammikuussa 1942 hänet komennettiin pois Itä-Karjalasta syytettynä määräysten vastaisesta toiminnasta ja siirrettiin sotavankien papiksi.¹⁹⁸

Toukokuussa 1942 Koskenniemi oli keskustellut henkilökohtaisesti jokaisen opettajaleirin opiskelijan kanssa heidän suhteestaan uskontoon ja esitti mielipiteensä, ettei heillä ollut vielä tarvittavaa tietopohjaa uskontokunnan valitsemiseen ja siksi asia jätettäisiin odottamaan syksyä.¹⁹⁹ Kun Haavio ja Olmari saapuivat opettajaleirille, oli sotilashallinnon huhtikuinen päätös jo mahdollistanut itäkarjalaisten liittymisen kirkkoon. Ensimmäisenä askeleena tähän suuntaan leirin vanhoja opiskelijoita pyydettiin syyslukukauden 1942 aluksi valitsemaan, kumman uskonnonopettajan tunneilla he halusivat käydä. Leirin 82 oppilaasta 35 halusi seurata pelkästään luterilaista uskonnonopetusta. Kaikki uutena leirille tulleet 25 opiskelijaa kävivät molemmilla oppitunneilla samoin seitsemän aiemmin tullutta opiskelijaa. Myös vepsäläiset opiskelijat halusivat ensin seurata sekä luterilaista että ortodoksista uskontoa, mutta heiltä asiaa kysyttiin vielä uudelleen ja lopulta he valitsivat luterilaisen uskonnon.²⁰⁰ Olmari muisteli myöhemmin tätä

¹⁹⁶ ItäKar.SE:n kreikkalaiskatolisen kirkollistoimiston toimistoupseeri P. Kärkösen kirje Koskenniemelle 15.9.1942, LA, kotelo 10, KA.

¹⁹⁷ ItäKar.SE:n kirkollistoimiston johtajan Jussi Kuoppalan kirje Koskenniemelle 3.10.1942, LA, kotelo 10, KA.

¹⁹⁸ Piironen 1982, 16 – 18; Karjalainen 1973, 86 – 95.

¹⁹⁹ ItäKarj.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 30.5.1942. LA, kotelo 3, KA.

²⁰⁰ Hölsä 2000, 101 – 102; Haavion päiväkirja 15.10.1942. Haavio 1976, 130.

uutta valintaa näin: ”Koskenniemi kertoi, että suurin osa oppilaista oli ilmoittanut haluvansa seurata luterilaista opetusta. Hän lisäsi, että kysely pitäisi kuitenkin suorittaa uudelleen vepsäläisten osalta, koska he olivat olleet niin lapsellisia, että olivat kaikki ilmoittautuneet seuraamaan ortodoksista opetusta.”²⁰¹

Seuraavaksi kysymys uskontokuntien suhteista nousi opettajaleirillä voimakkaammin esille tammikuussa 1943, jolloin syksyllä leirille saapuneiden opiskelijoiden piti valita kumpaa opetusta he seuraavat. Valinnan herkkyydestä kertoo se, että leirin johtaja Koskenniemi järjesti varmuuden vuoksi kyselyn ajaksi molemmat uskonnonopettajat pois leiriltä Tampereen kirkkopäiville.²⁰² Suuri enemmistö valitsi jälleen luterilaisen uskonnon seuraamisen. Muutama opiskelija jatkoi edelleen molempien uskonnotuntien kuuntelua, mutta pääasiassa ratkaisut oli nyt tehty. Haavion päiväkirjamerkinnoistä näkyy helpotus siitä, että hänen ei enää tarvinnut opettaa samoja opiskelijoita Olmarin kanssa ja vastata kysymyksiin uskontokuntien eroista. Luonnollisesti hän oli myös tyytyväinen, koska niin suuri enemmistö valitsi luterilaisen uskonnon. Hänen kannaltaan tulos oli ”evangeliumin voitto”.²⁰³ Koskenniemen muistelmien mukaan Olmari oli tuloksesta katkera, koska monet opiskelijoista oli kastettu lapsina ortodoksiseen uskoon, jolloin heidän olisi pitänyt myös pysyä siinä.²⁰⁴

Seurattavan uskonnonopetuksen valinta ei vielä merkinnyt kirkkoon liittymistä, mutta opettajaleirillä haluttiin, että opiskelijat ottaisivat myös tämän ratkaisevan askeleen. Se että sotilashallintoesikunta oli kieltänyt propagandan jompaankumpaan uskontokuntaan liittymisen puolesta, ei estänyt Koskenniemeä puhumasta kesälukukauden päättäjaisissä 30.5.1943 seuraavasti:

Teidän ensimmäinen tehtävänne kotiseudulle saavuttuanne on alue- tai paikallisesikunnassa liittyä kirkkokuntaan. Tämä voi tuntua painostukselta, mutta sitä se ei itseasiassa ole. Itä-Karjala on niin kauan saanut olla ilman uskonnonopetusta ja niin kauan uskonnonvastaisen opettajiston hoivissa, että Sotilashallinnolla ei yksinkertaisesti ole varaa lähettää sinne yhtään opettajaa, joka ei tahdo uskonnolle myönteisesti opetustehtävänsä suorittaa.

Kirkkokunnan valintaan Koskenniemi ei puuttunut vaan korosti oppilaiden vapautta valita ja vakuutti ettei valinta tule vaikuttamaan heidän tuleviin mahdollisuuksiinsa saada opettajanpaikkoja.²⁰⁵ Vuotta aiemmin vastaavassa puheessa Koskenniemi kehotti opis-

²⁰¹ Karjalainen 1973, 97.

²⁰² Haavion päiväkirja 21.1.1943. Haavio 1976, 147; Jussila&Kansanen 1983, 37 – 38.

²⁰³ Haavion päiväkirja 21.1.1943. Haavio 1976, 147 – 148.

²⁰⁴ Jussila&Kansanen, 38.

²⁰⁵ Koskenniemen puhe opettajaleirin kevätlukukauden päättäjaisissä 30.5.1943, LA, kotelo 6, KA.

kelijoita pysymään uskollisina omalle vakaumukselleen: ”Vain itse voi määritellä mikä on asianomaisen suhde korkeimpiin voimiin.” Koskenniemen puheesta tulee kuitenkin selväksi, että suhde voi perustua vain kristinuskon pohjalle. Vakaumuksellinen ateismi ei ollut opettajalle hyväksyttävä vaihtoehto.²⁰⁶

Kesäkurssin 1943 aikana opettajaleirillä pidettiin luterilaista rippikoulua ja ortodoksista kristinoppikoulua. Vapaaehtoisin kouluihin osallistuivat kaikki opiskelijat, jotka eivät olleet niitä aiemmin käyneet: luterilaiseen 54 ja ortodoksiseen 17 opiskelijaa. Rippikoululaisista konfirmoitiin heinäkuussa ne 31 opiskelijaa, jotka olivat aiemmin liittyneet kirkkoon. Kristinoppikoulun konfirmaatio oli elokuussa Itä-Karjalassa.²⁰⁷ Valinta kirkkokuntien välillä oli selvästi aiheuttanut leirillä kitkaa ihmisten välillä, koska 23.7.1943 Koskenniemi katsoi tarpeelliseksi pitää leirille puhuttelun. Puhuttelu on kirjoitettu hyvin tiukkaan sävyyn. Koskenniemi korosti siinä uskonnonvapautta ja kielsi leirin opiskelijoita ja opettajia edes ilmeillään kritisoimasta toisten tekemää valintaa, vaikka se tuntuisi kuinka väärältä. Sellaista vaihtoehtoa tässäkin puheessa ei käsitelty, että leiriläiset eivät liittyisi kumpaankaan kirkkokuntaan.²⁰⁸

Koskenniemi piti puheissaan kiinni valinnanvapaudesta. Opettajaleirin yleinen ilmapiiri oli kuitenkin omiaan kannustamaan opiskelijoita luterilaisen kirkon puoleen ja luterilaiseen kirkkoon liittyminen oli myös käytännöllinen ratkaisu. Yrjö Olmari tulkitsti tilanteen muistelmissaan niin, että opiskelijoihin pyrittiin vaikuttamaan selittämällä kuinka vähän ortodoksisen uskonnon opettajan paikkoja Suomessa oli, vaikka Itä-Karjalassa ortodoksia opiskelijoita olisi ollut yllin kyllin. Opettajaleirin ensimmäinen osasto oli kuitenkin lähdössä lukuvuodeksi 1943 – 1944 opetusharjoitteluun ympäri Suomea. Harjoittelussa heidän piti opettaa myös uskontoa, ja koululain mukaan luterilaisille lapsille sai opettaa uskontoa vain luterilaiseen kirkkoon kuuluva henkilö. Opettajaleirillä käynyt tarkastaja Matias Saarialho oli huomauttanut jo maaliskuussa 1943 siitä, että kirkkoon kuulumattomat opiskelijat pitivät leirin harjoituskoulussa uskonnontunteja.²⁰⁹

Uskontokysymys liittyi opettajaleirillä myös kansallisuuskysymykseen. Yhtenä Koskenniemen perusteluna kirkkoon liittymiselle oli se, että itäkarjalaisia kohtaan tunnettiin Suomessa epäluuloja, joita siviilirekisteriin kuuluminen olisi voinut entisestään lisätä.²¹⁰ Koskenniemen puuttui puhuttelussaan myös siihen, että leirillä ortodoksisen uskonnon kannattajat olivat syyttäneet toisia ”epä-karjalaisuudesta” ja luterilaisuuden

²⁰⁶ Koskenniemen puhe opettajaleirin kesälukukauden päättäjaisissä 3.9.1942, LA, kotelo 6, KA.

²⁰⁷ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.6. – 31.8.1943, LA, kotelo 3, KA.

²⁰⁸ Koskenniemen puhuttelu opettajaleirille 23.7.1943, LA, kotelo 6, KA.

²⁰⁹ Karjalainen 1973, 97 – 98; Haavion päiväkirja 5.3.1943. Haavio 1976, 160 – 161.

²¹⁰ Holsä 2000, 103.

kannattajat taas ortodokseja ”ryssänkirkkoon kuulumisesta”.²¹¹ Hölsä siteeraa erään opettajaleiriläisen kirjoitusta, jossa tämä pohti sitä, että jos kerran uskonto on niin tärkeä, niin silloinhan Itä-Karjala oli ortodoksisena lähempänä Venäjää kuin Suomea: ”Siis vaikka Karjala olisikin Suomen heimoon kuuluva, ei heillä ole samat käsitykset ja tavat, joten he eivät kuulukaan yhteen.”²¹² Nämä olivat leirin tavoitteiden kannalta vaarallisia ajatuksia, mutta epäily suomalaisten ja karjalaisten yhteenkuuluvuudesta oli leirillä jatkuvasti läsnä.

3.4. Vieraat sukulaiset

Heräävän elämän maassa päähenkilö Ninan rakastettu Anton edustaa positiivista kuvaa itäkarjalaisista. Hän oli älykäs ja rohkea ja ennen kaikkea tajunnut kommunistisen järjestelmän kehnouden ja piti itseään suomalaisena. Hänelle Karvonen kirjoitti vuorosanoja siitä, että ”on kirottua, että me [...] olemme joutuneet palvelemaan vierasta kansallisuutta”.²¹³ Kun Anton jäi haavoittuneena suomalaisten puolelle ja Nina kielsi suomalaisille sotilaille, ettei Anton ole ryssä eikä suomalainen, vaan karjalainen hän totesi: ”Kuinka tyhmä sinä oletkaan, Nina! Karjalainen, sehän on sama kuin suomalainen.”²¹⁴

Juuri kysymys karjalaisten ja suomalaisten samuudesta tai erilaisuudesta oli se ydin, jonka ympärille kietoutuivat myös kysymykset itäkarjalaisten moraalista ja uskonnosta. Itä-Karjalan valtausta perusteltiin sillä, että suomalaiset ja karjalaiset olivat yhtä. Yhteiselon kokemukset tuntuivat kuitenkin näyttävän, että sukulaiset olivat siltäkin vieraita. Opettajaleirin ensimmäisen lukuvuoden kokemukset koonneessa toimintakertomuksessa Matti Koskenniemi kirjoitti:

Suurin ja yleisin erehdys opettajien työtä alkuun pantaessa oli se, että oppilaita koitettiin arvostaa suomalaisena s.o. länsimaisen standardin mukaan. Opettajisto oli tietoinen siitä, että uusien oppilaiden henkisessä tasossa oli aukkoja ja puutteita, samoin kuin heidän vaatepartensa oli huono. Sen sijaan ei heti huomattu, että nämä oppilaat bolshevistisen kulttuurin tyypillisinä tuotteina eivät eronneet nuoresta länsimaisesta sivistyneistöstä pelkästään henkisen tasonsa korkeuden perusteella, vaan että heidän ko

²¹¹ Koskenniemen puhuttelu opettajaleirille 23.7.1943, LA, kotelo 6, KA.

²¹² Hölsä 2000, 103.

²¹³ Onttoni 1942, 84.

²¹⁴ Onttoni 1942, 121.

ko henk i n e n o l e m u k s e n s a o l i e r i l a i n e n . T i e d o t e i v ä t o l l e e t v a i n p u u t t e e l l i s i a , v a a n n e p e r u s t u i v a t e r i l a i s e e n t i e t ä m y s t a p a a n . T a v a t e i v ä t o l l e e t v a i n k e h i t t y m ä t t ö m i ä , v a a n n e o l i v a t m y ö s e r i l a i s e n k u l t t u u r i n m e r k k e j ä .²¹⁵

Lainauksesta välittyvän ajatuksen voisi ajatella kumonneen kaiken mahdollisuuden opettajaleirin työlle. Jos itäkarjalaiset nuoret olivat näin erilaisia ja heidän henkinen tasonsa näin alhainen, heidän opettamisensa oli turhaa. Tähän johtopäätökseen ei kuitenkaan tultu, koska katsottiin, että ongelmat eivät olleet itäkarjalaisissa itsessään vaan ne johtuivat venäläisestä kulttuurista ja bolševismista, jotka olivat pilanneet alkuperäistä karjalaisuutta. Itä-Karjala oli ollut liian pitkään slaavilaisen kulttuuripiirin vaikutuksen alaisena, mutta suomalaisten vaikutteiden myötä ”mikä on ryssänperua häviää vähitellen.”²¹⁶

”Ryssänperu”, siis venäläisten ja venäläisyyden vaikutus Itä-Karjalassa, oli opettajaleirin aatemaailmassa synonyymi kaikelle sille negatiiviselle, jota itäkarjalaisissa opettajissa nähtiin. Venäläisvastaisuus, ryssäviha, olikin tärkeä osa leirin ideologiaa, kuin välttämätön vastapari kansallisuustunteelle. Tässäkään asiassa opettajaleiri ei ollut irrallinen muusta aikansa todellisuudesta. Leirillä esitetyissä argumenteissa näkyvät ne venäläisvastaiset mielipiteet, joita Suomessa oli lietsottu erityisesti itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen.²¹⁷

Jyrkimmillään tämä ryssäviha näkyi Akateemisen Karjala-Seuran 1920-luvun alun toiminnassa. Se julkaisi vuonna 1922 lehtisen *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren*. Siinä esitettiin ohjelmallinen vaatimus ”oppia ja opettaa muita vihaamaan venäläistä”. Venäjä oli aina ollut Suomen vihollinen, sen pelkkä olemassaolo oli uhka Suomelle. Ja koska kaikki johtui venäläisten kansallisuusteesta, olisi ainoa ratkaisu ongelmaan Venäjän (Neuvostoliiton) ja venäläisten häviäminen kokonaan. Vuotta myöhemmin julkaistu *Suur-Suomi on yhtä kuin isänmaa* esitteli Simojoen tekstin kautta ajatuksen pyhästä vihasta²¹⁸, jota suomalaisten tulisi tuntea venäläisiä kohtaan. Oleellista näissä ajatuksissa on se, että venäläisten huonot ominaisuudet liitettiin nimenomaan heidän rotuominaisuuksiinsa. Venäläinen ei voinut muuttua ja siksi myös suhteen venäläisiin

²¹⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA. Harvennus alkuperäistekstissä.

²¹⁶ Koskenniemen puhe heimojuhlassa 23.8.1942, LA, kotelo 6, KA.

²¹⁷ Ryssävihan mahdollisesta olemassaolosta ja juurista ennen 1900-lukua on käyty mielenkiintoista keskustelua. Ks. esim. Klinge 1983, 57 – 112; Luostarinen 1986, 91 – 113, 138 – 148.

²¹⁸ Pyhän vihan ajatus ei ollut vain Suomen ja Neuvostoliiton suhteisiin liittyvää, vaan Vihavaisen mukaan ”aikansa intellektuaalista muotia”. Mielenkiintoisella tavalla Otto-Ville Kuusisen teksteistä löytyy sama pyhän vihan ajatus, kuin Simojolta. Vihavainen 1998, 69 – 70.

tuli olla muuttumattoman vihamielinen.²¹⁹

Miksi Akateemisen Karjala-Seuran ja sen pienen sisäpiirin salaseuran Vihan Veljien tavoitteena sitten oli herättää venäläisvihaa? Seurojen perustajat olivat jääkäreitä ja heimotaistelijoita, joille Venäjä oli jo pitkään ollut vihollinen ensin autonomian ajan sortajana, sitten heimokansojen vapauden esteenä ja vaarallisena kommunismin levittäjänä. Vihan herättäminen nähtiin myös tarkoituksenmukaiseksi. Vihan antama voima olisi tarpeellista suuren ja pelottavan itänaapurin mahdollista uhkaa vastaan. Vihan kohdistamisesta ulkoista vihollista kohtaan toivottiin myös yhdistävää tekijää sisällissodan jakamalle kansalle.²²⁰ Vihan Veljien aktiivinen ryssäviha ei edustanut koko kansan suhtautumista Neuvostoliittoon ja venäläisiin, mutta esimerkiksi Neuvostoliittoa koskeneessa kirjallisuudessa negatiivinen suhtautuminen dominoi koko maailmansotien välisen ajan.²²¹

Sota teki Neuvostoliitosta vihollisen muillekin kuin Vihan Veljille. Sodan aikana venäläisvastaisuus otettiin propagandan käyttöön ja sitä haluttiin herättää myös Itä-Karjalassa. Valistusupseerien tuli levittää ajatusta siitä, että Venäjä oli suomalaisten ja karjalaisten perivihollinen, jonka ikeen alta suomalaiset olivat päässeet vain aktiivisen ryssävihan voimalla. Toisaalta korostettiin karjalaisten ja suomalaista rodullista ylemmyyttä suhteessa venäläisiin.²²² Näiden argumenttien toivottiin saavan itäkarjalaiset myönteisemmiksi suomalaiselle vallalle. Ryssävihasta oli toivottu Suomen punaisten ja valkoisten yhdistäjää ja samalla tavoin sen toivottiin liittävän itäkarjalaisia suomalaisiin. Tämä oli välttämätöntä tulevaisuudessa odottavan Suur-Suomen rakentamiseksi, ja sodan aikana se helpottaisi Itä-Karjalan hallintaa ja valvontaa. Mitä vähemmän itäkarjalaiset pitivät venäläisistä ja neuvostovallasta, sitä epätodennäköisemmin he auttoivat puna-armeijan partisaaneja.

Vastoin opettajien odotuksia opettajaleirin opiskelijat eivät kokeneet olleensa venäläisten sortamia, eikä venäläisvihakaan saanut heissä siksi helposti kaikupohjaa. Opettajaleirin arkiston perusteella saa sen käsityksen, että kansanryhmien väliset suhteet olivat olleet hyvät Itä-Karjalassa. Leirin opiskelijoiden aiempi kasvatus oli pyrkinyt kiinnittämään heidän isänmaallisuutensa koko Neuvostoliittoon, ei omaan kansanryhmäänsä. Nationalismi oli neuvostoideologian mukaan este, joka vääristi työläisten tie-

²¹⁹ Klinge 1983, 60 – 66.

²²⁰ Klinge 1983, 69 – 70.

²²¹ Immonen 1987, 429 – 432.

²²² Laine 1982, 159 – 163. Kummallista kyllä Hyytiä ei huomioi ollenkaan valistustyön venäläisvastaista puolta käsitellessään ItäKar.SE:n valistustoimintaa. Hyytiä 2008, 125 – 156. Samoin hän ei kiinnitä huomiota uskontojen välisen kilpailun kansallisuuteen liittyvään puoleen vaikka selostaakin kilpailun perinpohjaisesti. Hyytiä 2008, 162 – 172.

toisuutta, esti heidän luokkatietoisuutensa syntymistä liittämällä heidät väärään viiteryhmään.²²³ Juuri ”porvarillisen nationalismin” takia oli syrjäytetty Itä-Karjalan suomalainen johtokin 1930-luvun puolivälissä. Koskenniemi kirjoitti syksyllä 1942 ensimmäisen lukuvuoden ja kesäkurssin kokemusten pohjalta, kuinka neuvostovalta oli onnistunut hävittämään itäkarjalaisessa nuorisossa tunteen karjalaisten ja venäläisten erilaisuudesta. Koko Neuvostoliiton menestys oli tullut tärkeäksi, oman kansan ja rodun säilyttämisen merkitys hävinnyt jopa siinä määrin, että ”heistä [leirin opiskelijoista] ei liioin ollut minkäänlaista tunne-eroa sillä, kohtasiko tuntemattoman karjalaisen, suomalaisen vai ryssän.”²²⁴

Leirin opettajien mielestä tämän tunne-eron löytyminen oli tärkeää ja sen kasvatamiseen pyrittiin liittämällä kansallisuuskasvatus kaikkiin oppiaineisiin. Niinpä esimerkiksi historian oppitunneilla oli ”kaikissa soveltuvisissa kohdin [...] tuotu esiin slaavilaisuuden ekspansiopyrkimykset sekä idän ja lännen välinen kulttuuriero”.²²⁵ Samanlaisessa kasvatustarkoituksessa luettiin leiriläisille ääneen Koskenniemen saama kirje leirin entisiltä opiskelijoilta, jotka oli lähetetty keskitysleirille. He ilmaisivat tehneensä suunnanmuutoksen ja oltuaan Kinnasvaaran keskitysleirillä tekemisissä venäläisten kanssa päässeensä tekemään vertailua venäläisten karjalaisten ja suomalaisten välillä ja tajusivat nyt kuuluvansa Suomen heimoon. ”Ja meillä karjalaisilla on rinta rinnatusten suomalaisten kanssa taisteltava ryssiä ja bolshevismia vastaan.”²²⁶

Opiskelijoiden suhdetta venäläisiin seurattiin ja huomiot negatiivisista mielipiteistä kirjattiin tyytyväisinä ylös. Tärkeänä signaalina pidettiin esimerkiksi sitä, jos leirin opiskelijat käyttivät sanaa ryssä. Koskenniemen leirin harjoituskoulun tunneilla pitämässä arvosteluvihossa on opetustaitoon liittyvien merkintöjen joukossa: ”puhuu kuin puhuukin vihatusta ryssästä.”²²⁷ Syksyllä 1942 opettajaleirille tulleet uudet oppilaat koettiin tässä suhteessa lupaaviksi. Toimintakertomuksen tietojen mukaan he olivat jo junassa Mieslahdelle tullessaan arvostelleet entistä hallintoa ja tässä yhteydessä käyttäneet ”aivan avoimesti” sanaa ryssä. Tätä huomiota pidettiin niin tärkeänä, että toimintakertomukseen on kirjattu myös tässä suhteessa edukseen esiintyneiden opiskelijoiden nimet. Sitä vastoin uusien tulokkaiden vastaanottojuhlassa ”voitiin vanhojen oppilaiden joukosta havaita ainakin kaksi sellaista, joita sana 'ryssä' näytti puistattavan”, kun uusien oppilaiden edustaja käytti sitä puheessa.²²⁸

²²³ Kangaspuro 2000a, 9.

²²⁴ Koskenniemen artikkeli ”Piirteitä Itä-Karjalan opettajistosta”, LA, kotelo 12, KA.

²²⁵ ItäKar.SE:n toimintakertomus 18.12.1941 – 30.5.1942. LA, kotelo 3, KA.

²²⁶ Nadja G:n ja Liisan kirje Koskennimelle 27.7.1943, LA, kotelo 7, KA. KA.

²²⁷ Opiskelijoiden arvostelukirja 1942 – 1943, Katri P, LA, kotelo 5, KA.

²²⁸ ItäKar.SE:n toimintakertomus 6. – 30.9.1942. LA, kotelo 3, KA.

Opiskelijoiden suhteesta venäläisvastaisuuteen kertoo paljon esimerkiksi se, että eräs opiskelija sai lähes hysterisen itkukohtauksen kun hänelle selitettiin, miksi leirin sotasaalishevoselle oli annettu nimi Molotov. Lopulta Koskenniemi pitikin positiivisena merkkinä edes sitä, että syksyllä 1942 opiskelijat sentään tiesivät suomalaisten ryssävihan ja saattoivat ymmärtää sitä, vaikka loukkaantuivatkin edelleen, jos venäläisiä pilkattiin.²²⁹ Koskenniemen huomautus kertoo paljon leirillä viljellystä asenteesta venäläisiä kohtaan. Ryssäviha oli sen mukaan jotain itsestään selvää ja suomalaisuuteen oleellisesti kuuluvaa, samanlainen leiriläisille opetettava asia kuin vaikka se, että Suomen pääkaupunki on Helsinki. Opettajaleirin arkistosta löytyy esimerkkejä suoraan ilmaistusta venäläisvihasta, mutta negatiivinen käsitys venäläisistä näkyy myös epäsuorasti – eksplikoituina tai piiloon jäävinä syinä itäkarjalaisten opiskelijoiden huonoihin ominaisuuksiin, ”ryssänperuna”. Ei voine olla sattumaa, että leiriläisiä kritisoitiin juuri niistä ominaisuuksista, joita venäläisvastainen kirjallisuus oli esitellyt jo vuosisatoja.

Yksi tällainen kielteinen piirre oli se, että monien läntisten arvostelijoiden mukaan venäläisiin oli lyönyt leimansa orjuus ja vapauden puuttumisen takia heiltä puuttui myös velvollisuuden- ja vastuuntunto.²³⁰ Ryssävihan ääriäitää edustavassa pamfletissa *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren* oli artikkeli *Suomen itsenäisyyden peruskivi*, jossa nimimerkki V.R.V. kirjoitti, että venäläisiltä puuttui edesvastuuntunne, jota ilman ihminen on eläin. Siksi he eivät olleet edes itse luoneet valtiotaan, vaan sen olivat tehneet ulkopuolelta tulleet viikingeistä juutalaisiin.²³¹ Sodanaikaisissa suomalaisissa oikeistolehdistä viljeltiin samaa ajatusta venäläisten orjanluonteesta.²³²

Vastuuntunto oli leirin opettajien mielestä lähes yhtä tärkeä ominaisuus kuin isänmaallisuus. Heidän käsityksensä mukaan kommunistinen systeemi loi laumaihmissä, jotka tarvitsivat käskyjä toimiakseen, kun taas suomalaisen tulisi olla itsenäinen ja omaaloitteinen. Ensimmäisen lukuvuoden jälkeen Koskenniemi arvioi leiriläisiä: ”Oppilaiden suurimpia vikoja oli yllättävän suuri velvollisuudentunnon puute. [...] Useimmat oppilaat olivat kykenemättömiä itsenäiseen velvollisuudentuntoiseen työhön.”²³³ Opettajaleirin opetuksessa vastuuntunnon kasvatukseen kiinnitettiin erityistä huomiota ja kesäleirin päättäjäispuheessa syyskuussa 1942 Koskenniemi kiitti opiskelijoista positiivisesta muutoksesta. He eivät olleet enää ”joukkoihmissä” vaan kykenivät tekemään itsenäisiä päätöksiä, ja Koskenniemi toivoi heidän kehittyvän edelleen tähän suuntaan: ”En-

²²⁹ ItäKar.SE:n toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942 LA, kotelo 3, KA.

²³⁰ Immonen 1987, 49.

²³¹ Akateeminen Karjala-Seura 1922, 14.

²³² Luostarinen 1986, 332 – 333.

²³³ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

nenkuin te pääsette kehityksessänne vauhtiin, teidän täytyy oppia itsenäisiksi ihmisiksi.”²³⁴ *Heräävän elämän maassakin* vastuuntunto on tärkeä motiivi. Itse asiassa kirja alkaa ja loppuu sen käsittelyyn. Romaanin ensimmäisillä sivuilla on kuvaus päähenkilö Ninan rappeutuneesta kotikylästä, ja viimeisillä sivuilla kylän kattoja täplittävät uudet paikat. Kirjan Itä-Karjalassa ihmiset heräsivät suomalaisten tulon myötä apatiasta toimeliaisuuteen ja vastuuseen omasta ympäristöstään.²³⁵ Itä-Karjalan kansakoulujen opetussuunnitelmissakin oli tavoitteena lasten kasvattaminen vapaiksi ja itsenäisiksi ajatteleviksi kansalaisiksi.²³⁶

Opettajaleirin opiskelijat olivat opettajien mielestä vastuuntunottomia ja myös lapsellisia ja primitiivistä. Koskenniemen arvion mukaan opiskelijat olivat kommunistisen kasvatuksen tuotteina ”aikuisia lapsia”, Haavion mukaan ”luonnonlapsia”. Lapsellisuutta pidettiin sekä myönteisenä että kielteisenä piirteenä. Se teki leirin opettajien mielestä itäkarjalaisista välittömiä. Heihin oli helppo saada kontakti. Opiskelijoita pidettiin kuitenkin myös pinnallisina. Heidän ajatustensa pysyvyyteen ei luotettu, eivätkä he Koskenniemen mukaan kyenneet sinnikkääseen työntekoon, vaan luovuttivat helposti. Kestämättömyys oli myös ruumiillista: ”Oppilaat valittelivat sellaisiakin kipuja ja vammoja, joista meillä kansakoululaiset eivät kehtaisi kertoa.”²³⁷

Opiskelijoita pidettiin ”luonnonlapsina” ja sellaisina myös primitiivisinä: ”Primitiiviselle ihmiselle on ominaista sellaisten estojen puuttuminen, jotka kuvastuvat kehittyneemmän ihmisen tavoista.” Tällainen oli esimerkiksi itsehillintä, puutteita nähtiin myös opiskelijoiden kohteliaisuudessa ja erityisesti siisteydessä. Likaisuus on jälleen eräs venäläisyyteen liittyvistä stereotyyppioista, opettajaleirillä hyvät käytöstavat ja siisteys pyrittiin liittämään suomalaisuuteen. Tämä näkyy esimerkiksi leirin Ouluun tekemän matkan kuvauksessa. Junamatkalla oppilaita kutsuttiin ryssiksi ja toimintakertomuksen havainnon mukaan ”...oppilaat itsestään alkoivat harrastaa suomalaisia käytöstapoja. Siisteydessä oli selvää parannusta havaittavissa retken jälkeen.”²³⁸ Opettajien ja opiskelijoiden siisteysstandardit eivät vastanneet toisiaan. Leirin historianopettaja Leena Ranta oli Raumalla naisopiskelijoiden asuntolan valvoja. Hän kirjoitti leirin loppumisen jälkeen joutuneensa usein huomauttamaan siisteydestä ja järjestyksestä. Hänen mielestään siinä kävi ilmi opiskelijoiden ”kauneusaistin kehittymättömyys”. Hän kirjoitti:

²³⁴ Koskenniemen puhe kesäleirin päättäjaisissä 3.9.1942, LA, kotelo 6, KA; ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.1. – 15.1.1942, LA, kotelo 3, KA; Koskenniemen pitämän ilthartauden konsepti 24.2.1942, LA, kotelo 6, KA.

²³⁵ Onttoni 1942, 5, 165 – 166.

²³⁶ Laine 1982, 178.

²³⁷ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA; Jaakko Haavion päiväkirja 28.9.1942 ja 29.9.1942, Haavio 1976, 121.

²³⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 30.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

”Bolshevikeille ilmeisesti koko käsite 'kaunis' on merkityksetön. Rakkaus koreihin, kirkkaisiin väreihin oli heille, niinkuin yleensäkin kehittymättömän maun omaaville, ominaista.”²³⁹

Itäkarjalaisissa nähtiin opettajaleirillä siis paljon huonoja ominaisuuksia, mutta Koskenniemi tuli kuitenkin siihen tulokseen, että ”kommunistinen kulttuuri ei ole tyystin voinut peittää hyviä suomalaisia piirteitä”.²⁴⁰ Tärkein merkitsevä tekijä oli veroperintö. Opettajaleirin arkistosta ei löydy minkäänlaisia suoria viittauksia saksalaisiin rotuteorioihin tai edes Saksaan. Ajatuksen rotujen eriarvoisuudesta leirin opettajat olivat kuitenkin sisäistäneet. Sama asetelmaa näkyi koko Itä-Karjalan miehityshallinnossa. Rodun merkityksen korostuminen näkyy hyvin esimerkiksi siinä, kuinka Äänisniemen asukkaita tutkittiin syksyllä 1942. Väestönkirjauksessa alueen 18 639 asukkaasta vain 385 ilmoitti olevansa suomensukuisia. Miehityshallinnossa kiinnitettiin kuitenkin huomiota siihen, että alueen ja ihmisten nimistö oli osittain karjalaista ja niemen asukkaista monet näyttivät suomalaisilta. Asian selvittämiseksi lääkintämajuri Niilo Pesoselle ja maisteri Reino Peltolalle annettiin tehtäväksi tutkia Äänisniemen asukkaiden etnistä alkuperää. Pesonen tutki asiaa antropologian, Peltola kansatieteen avulla. Molemmat tulivat siihen tulokseen, että alueen asukkaat olivat kielellisesti venäläistyneitä karjalaisia, jotka voitiin Pesosen mukaan liittää ”kansalliseen” väestään tuomatta siihen vieraita rotuaineksia.²⁴¹ Koska rotu katsottiin merkittävämmäksi kuin kulttuuri, jopa itse itseään venäläisinä pitäneistä Äänisniemen asukkaista ajateltiin voitavan kasvattaa hyviä suomalaisia, kunhan he pääsisivät eroon venäläisyyden painolastista.

Opettajaleirille oli valittu opiskelijoita, jotka puhuivat äidinkielenään suomea tai jotain karjalan kielistä. Heidänkin puheessaan nähtiin silti ikävää venäjän kielen vaikutusta, josta tuli päästä eroon. Miehitetyn Itä-Karjalan yleiskieleksi oli valittu suomi, jota opiskelijat piti saada puhumaan ja kirjoittamaan puhtaasti. Inkeriläisten opiskelijoiden kohdalla erityisiä ongelmia ei ollut, mutta muuten opiskelijoiden ”suomen kielen käytössä tekevät haittaa useat ääntämisessä esiintyvät virheellisyydet sekä eräät kirjoitusvaikeudet, jotka osaksi johtuvat ryssäläisestä vaikutuksesta”.²⁴² Itäkarjalaisten äidinkieli ei sopinut suomalaisen opettajan kieleksi, koska opettajan tuli puhua ja opettaa huoliteltua yleiskieltä ja erityisesti siksi, että karjalan kielissä nähtiin kontaminaatiota venäjältä: ”Oma ja venäläinen on heidän sanavarastossa ikävästi sekaisin.”²⁴³ Oma lukunsa olivat

²³⁹ Leena Rannan kertomus kokemuksistaan opettajaleiriltä, päiväämätön, todennäköisesti syksyltä 1944, LA, kotelo 5, KA.

²⁴⁰ Koskenniemen esitelmäkonsepti kansakouluntarkastajien kokouksessa 13.4.1943, LA, kotelo 6, KA.

²⁴¹ Laine 1982, 109 – 115.

²⁴² Koskenniemen artikkeli ”piirteitä Itä-Karjalan opettajistosta”, LA, kotelo 12, KA.

²⁴³ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 18.12.1941 – 31.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

vepsänkieliset opiskelijat, joiden suomen opiskelu alkoi lähes nollassa. Opettajaleirin alkuaikoina heidän opettamisessaan piti käyttää tulkkina toisia opiskelijoita. Tästä huolimatta heille suomea Mieslahdella opettanut Kerttu Antila kirjoitti vepsän kielestä murteena, joka toki oli ”etäisempi” suomesta kuin muut karjalan murteet.²⁴⁴

Hyvä suomen kielen taito oli välttämätön suomalaiselle kansakoulunopettajalle, mutta kieli on myös vahvasti identiteettiä rakentava asia. Suomen kielen ja kirjallisuuden toimintakertomuksessa kesäkuussa 1943 todennäköisesti Valtasaari kirjoitti huolestuneena siitä, että opiskelijat yhä puhuivat keskenään ”karjalaa tai ryssä”. Hänen mielestään se kertoi kiintymyksestä venäläiseen kulttuuriin ja todisti, että opiskelijat eivät vielä kokeneet kuuluvansa yhteen muun Suomen kanssa: ”Suuren Venäjän tilalle on nyt saatava kielenkin alalla yhtenäinen Suur-Suomi.”²⁴⁵

Toinen asia, jossa venäläinen kulttuurivaikutus nähtiin haitallisena oli Itä-Karjalan venäjänkielinen nimistö. Tämä koski sekä paikkakuntien että ihmisten nimiä. Niinpä karjalaisten maantieteellisten nimien kirjoitusasuja muutettiin paremmin suomen kirjoitusasua vastaaviksi ja venäjänkieliset nimet korvattiin kokonaan uusilla. Petroskoista tuli Äänislinna jo lokakuussa 1941 ja sen uudet kadunnimet vahvistettiin joulukuussa 1942.²⁴⁶ Henkilönnimien suomalaistamisesta Itä-Karjalassa puhuttiin jo miehityksen alusta alkaen. Vienan Karjalassa etu- ja sukunimet olivat pääasiassa karjalaisia, mutta Aunuksessa, jossa suurin osa Itä-Karjalaan jääneestä väestöstä asui, lähes täysin venäläisiä. Papit saivat ohjeen vaikuttaa kastettaessa mahdollisuuksien mukaan vanhempiin niin, että lapsille ei annettaisi venäläisiä nimiä. Ohjeet virallisen nimenmuutoksen tekemiseen annettiin syksyllä 1942. Sukunimen muuttamisesta oli tehtävä anomus sotilashallintokomentajalle, etunimen muuttamiseen riitti pelkkä ilmoitus aluepäällikölle. Nimen valinnan tueksi Suomalaisuuden Liitto teki nimioppaan, jossa oli lähinnä karjalaisiin paikannimiin liittyviä sukunimiehdotuksia. Koko sotilashallinnon aikana sukunimensä suomalaisti virallisesti vain 2263 henkilöä.²⁴⁷

Opettajaleirin opiskelijoiden nimistö oli samanlainen kuin muuallakin Itä-Karjalassa. Opiskelijoista vain yksi tuli Vienasta ja niinpä opettajaleirille Mieslahdelle tulleiden nimiluettelossa on lähinnä venäjänkielisiä nimiä. Yhdeksästä suomalaisesta nimestä kolme oli inkeriläisillä ja loputkin liittyivät todennäköisesti suomalaiseen verenperintöön. Etunimissä suomalaisia nimiä oli enemmän, mutta pääosa etunimistäkin oli venä-

²⁴⁴ Vepsäläisten suomenkielenopettajana. Vapaa Karjala 8.5.1942, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 16, KA .

²⁴⁵ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.4. – 30.6.1943, LA, kotelo 3, KA.

²⁴⁶ Hyttiä 2008, 160.

²⁴⁷ Laine 1982, 222 – 224.

läisiä.²⁴⁸ Tähän tilanteeseen haluttiin muutos. Toimintakertomuksissa nimien suomalaistaminen tuli ensimmäistä kertaa esille huhtikuussa 1942. Siinä kerrottiin esimerkkinä vepsäläisoppilaiden hyvästä asenteesta heidän ottaneen itse esille ajatuksen nimien suomalaistamisesta.²⁴⁹

Oppilaat suhtautuivat nimien vaihtamiseen pitkään vastahakoisesti, mutta asiaa pidettiin esillä jatkuvasti ja kesä-heinäkuun toimintakertomuksessa voitiin jo todeta, että ”nimien suomalaistaminen, joka keväällä herätti suurta vastustusta, nyt on päässyt alkuun jopa innostuneesti”. Lopulta Jämsän kesäleirillä 1942 noin 60 prosenttia opiskelijoista otti käyttöön uuden suomalaisen sukunimen ”ilman suurempaa painostusta”.²⁵⁰ Opiskelijoiden innokkuutta nimen vaihtamiseen pyrittiin lisäämään korostamalla sitä, että suomalaisen tai karjalaisen nimen ottaminen oli paluuta omaan kansalliseen nimeen.²⁵¹ Osa oppilaista tiesikin tai sai selville omaisilta kyselemällä suvussa aiemmin käytössä olleen karjalaisen sukunimen. Muille sopivia nimiä etsittiin Suomalaisuuden Liiton nimioppaasta tai muunnettiin omaa nimeä suomalaisempaan muotoon jolloin Rusanovista tuli Rusanen, Lukajevasta Lukanen ja niin edelleen.²⁵²

Uudet nimet otettiin ensin käyttöön vain leirin sisällä, mutta sotilashallintoesikunnan annettua ohjeet nimenmuutoksesta niitä myös virallistettiin. Samassa kesäleirin 1943 päättäjäispuheessa, jossa Koskenniemi toivoi opiskelijoiden liittyvän kirkkokuntaan hän kehotti myös loppujakin heistä suomentamaan nimensä loman aikana. Hän perusteli tätä suomalaisten reaktioilla:

Suomi käy taistelua elämästä ja kuolemasta perivihollisensa Venäjänmaan kanssa. Tämä taistelu on maksanut monen kymmenentuhannen suomalaisen hengen ja suomalaisen kansan on oikeus suhtautua sodan aikana epäilyksellä ja vihamielisesti kaikkeen, mikä kantaa ryssän leimaa. Teidän oleskelunne Suomessa ja vielä enemmän tuleva harjoittelunne harjoituskoulussa ja kaikkein enimmänsä tuleva koevuotenne Suomen kansakouluissa tulee tuottamaan turhia vaikeuksia, jos te kannatte vierasta merkkiä nimessänne.²⁵³

Lukuvuoden 1943 – 1944 opiskelijaluettelot antavat hyvän kuvan siitä, kuinka nimien suomalaistamisessa onnistuttiin. Ensimmäisen osaston yhdeksästätoista opiskelijasta enää yhdellä oli luettelossa venäläinen sukunimi. Toisessa ja kolmannessa osastos-

²⁴⁸ ItäKar.SE:n opiskelijaluettelo, laadittu 1985, LA, kotelo 1, KA.

²⁴⁹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 15. – 30.4.1942. LA, kotelo 3, KA.

²⁵⁰ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomukset 8.6. – 15.7.1942 ja 18.12.1941 – 30.5.1942, LA, kotelo 3, KA.

²⁵¹ ItäKar:SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.10. – 31.12.1942, LA, kotelo 3, KA.

²⁵² Hölsä 2000, 99 – 100.

²⁵³ Koskenniemen puhe opettajaleirin kevätlukukauden päättäjäisissä 30.5.1943, LA, kotelo 6, KA.

sa suomalainen sukunimi oli hieman yli puolella opiskelijoista, ja Raumalle uusina opiskelijoina tulleista 24 neljännön osaston opiskelijoista kaikilla muilla paitsi kolmella oli venäläinen sukunimi.²⁵⁴ Osastojako perustui opiskelijoiden edistymiseen, ja sen tärkeänä mittarina pidettiin suomalaiskansallista ajattelumaailmaa. Opiskelijaluettelo näyttäisi todistavan siitä, että nimen vaihtaminen kertoi tietynlaisesta sitoutumisen asteesta suomalaishallintoon. Ensimmäisen osaston innokkuus nimen vaihtamiseen kertoo luultavasti myös siitä, että Koskenniemen varoitus suomalaisten huonosta suhtautumisesta venäläisiin nimiin oli otettu tosissaan, ja harjoitteluun haluttiin lähteä mahdollisimman suomalaisen oloisina.

3.5. Opettajaleiri propagandavälineenä

Mikko Karvosen romaanissa *Heräävän elämän maa* suomalaiset sotilaat uhraisivat mielellään henkensä vapauttaakseen sorretut heimoveljensä ja suurin osa itäkarjalaisista otti heidät iloiten vastaan. Todellisuudessa tilanne ei ollut aivan näin yksinkertainen. Itäkarjalaiset eivät olleet pyytäneet tulla vapautetuiksi ja monien suomalaisten oli taas vaikea ymmärtää sitä, miksi Itä-Karjalaan piti mennä. Tiedotustoiminnan kannalta tilanne oli hankala, erityisesti koska kysymys Itä-Karjalan sodanjälkeisestä kohtalosta oli poliittisesti arkaluontoinen.

Itä-Karjalan sotilashallintoesikunta valmisteli alueen myöhempää liittämistä Suomeen. Tätä varten oli tarvetta propagandaan, joka vakuuttaisi itäkarjalaiset suomalaisten hyvistä aikeista. Itäkarjalaiset piti saada uskomaan, että Suomi kykenisi pitämään Itä-Karjalan hallussaan, ja että alueen liittäminen Suomeen olisi heidän etujensa mukaista. Suomessa taas oli tarvetta perustella sitä, miksi armeija oli edennyt niin pitkälle Suomen vanhojen rajojen itäpuolelle. Tilannetta hankaloitti se, että virallisesti Suomi ei käynyt Suur-Suomen luomiseen tähtäävää hyökkäyssotaa, vaan puolustusotaa, johon jouduttiin Neuvostoliiton pommitusten seurauksena. Erityisesti ulkovaltojen suuntaan tästä väitteestä haluttiin pitää kiinni. Niinpä se, mitä Itä-Karjalasta ja itäkarjalaisista sai sodan eri vaiheessa sanoa, ei ollut aivan yksinkertainen asia. Jos edellisissä luvuissa on ollut kyse siitä, millaisina opettajaleirin opiskelijat ja muut itäkarjalaiset nähtiin, niin tässä luvussa käsittelen sitä, millaisina heidät haluttiin ja saatiin näyttää.

Rajat sille, mitä painetussa sanassa sai kirjoittaa, radiossa puhua ja elokuvissa esittää, määritteli sota-aikana sensuuri, joka tuli Suomessa voimaan talvisodan syttymi-

²⁵⁴ Hölsä 2000, 175 – 176.

sen jälkeen. Sensuuria varten oli omat yksiköt sekä armeija- että siviilipuolella. Jatkosodan ajan sotilassensuurista vastasi Päämajan sensuuritoimisto, siviilipuolen sensuuria varten perustettiin Valtion Tiedotuslaitos 22.6.1941. Sensuurilla oli mahdollisuus kieltää jo painettujen teosten tai artikkelien julkaisu, mutta pääasiassa tarkastus tapahtui etukäteen Päämajan sensuuritoimistossa ja Valtion Tiedotuslaitoksen 19 tarkastuslaitoksessa. Sanomalehdillä oli omat sensorinsa. Sensorien työtä ohjattiin käskyillä ja ohjeilla, joita muutettiin ja tarkennettiin aina sotatilanteen vaatimusten mukaan. Siviili- ja sotilassensuurin raja oli häilyvä, koska monet asiat kuuluivat molempien toiminta-alaan. Itä-Karjalaa koskevat kirjoitukset tarkistettiin jopa kolmeen kertaan, koska niiden piti saada hyväksyntä myös Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan alustusosastolta.²⁵⁵ Tällainen koski esimerkiksi Itä-Karjalaa koskevia kirjoja. Toisaalta, jos sanomalehti halusi kirjoittaa pääkirjoituksessaan Itä-Karjalasta, niin kirjoituksen tarkasti vain lehden oma sensori saamiensa ohjeiden mukaan.

Aivan jatkosodan alettua sallittiin lehdistössä melko vapaa kirjoittelu Suomen sodanpäämääristä ja etenkin oikeistolehdistössä kirjoitettiin myös Suur-Suomesta. Olihan Mannerheimkin antanut 11.7.1941 kuuluisan ”miekantuppi-päiväkäskynsä”, jossa hän toisti sisällissodan aikaisen lupauksensa, ettei laita miekkaansa tuppeen, ennen kuin Itä-Karjala on vapaa.²⁵⁶ Syksyllä 1941 ilmestyi myös Jalmari Jaakkolan kirja *Suomen idänkysymys*. Ilmeisesti ulkoministeriön ja presidentti Rytin tilaama teos perusteli historian ja kansatieteen avulla Itä-Karjalan ja Kuolan kuulumista Suomelle. Kirja ilmestyi ensin saksankielisenä, sitten suomen- englannin- ja ranskankielisinä painoksina.²⁵⁷

Ensimmäiset Itä-Karjalaan liittyneet sensuuriohjeet koskivatkin Mannerheimin päiväkäskyn ja Karjalan Vapausliikkeen Vuokkiniemessä 20.7.1941 antaman julistuksen arvostelun kieltämistä. Itä-Karjalasta sai kirjoittaa vain positiiviseen sävyyn.²⁵⁸ Jo elokuun lopussa linjaa alettiin kiristää, kun Valtion Tiedotuslaitos määräsi lopettamaan keskustelun Suomen rajoista ja syyskuun lopulla kiellettiin toistaiseksi pohtimasta yksityiskohtaisesti Itä-Karjalan hallinnon järjestelyä. Myös Itä-Karjalan luonnonrikkauksista puhuminen oli kiellettyjen aiheiden joukossa, koska ei haluttu antaa sitä vaikutelmaa, että Itä-Karjalaan olisi hyökätty niiden takia.²⁵⁹ Tämä ei kuitenkaan merkinnyt sitä, että kirjoittaminen Itä-Karjalasta olisi loppunut. Päämajan sensuuritoimiston ja Valtion Tiedotuslaitoksen kesällä ja syksyllä 1942 antamat ohjeet kyllä rajasivat sallitun kirjoitta-

²⁵⁵ Pilke 2009, 81 – 86, 252 – 253.

²⁵⁶ Rusi 1982, 140; Luostarinen 1986, 207 – 217.

²⁵⁷ Pilke 2009, 215.

²⁵⁸ Rusi 1982, 105 – 106, 127.

²⁵⁹ Rusi 1982, 130 – 131, 140.

misen piiristä esimerkiksi Itä-Karjalan olojen kuvailun neuvostoaikana. Samoin kiellettiin kirjoittaminen Itä-Karjalan liittämistä Suomeen. Alueen vapauttamisesta sai kuitenkin puhua ja korostaa suomalaisen Itä-Karjalan merkitystä maanpuolustukselle.²⁶⁰

Mikko Karvonen kirjoitti romaaninsa *Heräävän elämän maa* syksyllä 1941, ja sensuurissa sitä käsiteltiin helmikuussa 1942. Kirja julkaistiin kesällä 1942.²⁶¹ Teos on hyvä esimerkki siitä, että sensuuri oli tässä vaiheessa hyvin salliva Suur-Suomi -ajatuksia kohtaan. Ainoa myönnytys varovaisuuden suuntaan on se, ettei kirjassa suoraan kirjoiteta sitä, että Itä-Karjala tullaan liittämään Suomeen. Sodan päämäärä ei kuitenkaan jää epäselväksi esimerkiksi seuraavasta kohtauksesta:

Mutta vastakkaiseen suuntaan riensivät suomalaiset, harmaapukuisina ja voitonvarmoina, ystävällisesti hymyillen, mutta samalla tiukasti eteensä tähystäen. Mikään ei heitä saanut estää, ei vesi eikä tuli, ei myrsky eikä teräs. Kaltoin kasvatettu ja orjuudessa vaeltanut heimo oli vapautettava. Vihollinen täytyi lyödä, ja voitto oli pakko saavuttaa, sillä häviö merkitsi kuolema, ei ainoastaan heille yksilöinä, vaan koko kansalle...²⁶²

Sensuuri oli hyväksynyt Karvosen romaanin julkaistavaksi, mutta opettajaleiri ei ollut ainoa paikka, missä Karvosen tapa kuvata itäkarjalaisia herätti vastustusta. Karvonen valitsi kirjansa tehokeinoksi räikeän mustavalkoisuuden. Osittain kyse oli varmasti siitä, että hän Itä-Karjalasta aikoinaan paenneena todella näki Itä-Karjalan tilanteen juuri niin mustana. Toisaalta entisen kurjuuden korostamisen oli tarkoitus tuoda tehokkaasti esiin suomalaisen vallan hyvät puolet. Ensimmäisestä käsikirjoitusversiosta Karvonen sai kirjan kustantaneelta Otavaltakin palautetta, jonka mukaan sen yleissävy oli liian synkkä ja sen antama kuva karjalaisista liian negatiivinen. Tämä voisi ”harkitsemattoman ja vähemmän valistuneen lukijan johtaa vaarallisiin yleistyksiin, jotka [eivät] olisi Suur-Suomen rakennustyön kannalta suotavia.”²⁶³ Karvosta kehoitettiin olemaan yhteydessä Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan valistusosaston johtajaan Vilho Helaseen, joka osaisi auttaa oikean sävyn löytämisessä. Mikko Karvonen tekikin käsikirjoitukseen joitakin muutoksia. Kirjan loppu muuttui toiveikkaammaksi ja kirjan alkuperäinen nimi *Itkevien naisten maa* vaihtui. Varsinaisesta sensuurista kirja meni tämän jälkeen läpi vain hyvin pienillä muutoksilla.²⁶⁴

Korjauksista huolimatta romaanin yleissävy oli edelleen musta. Joko Karvonen

²⁶⁰ Rusi 1982, 228; Pilke 2009, 252.

²⁶¹ Pilke 2009, 267.

²⁶² Onttoni 1942, 149.

²⁶³ Otavan kirjekonsepti Mikko Karvoselle, Julkaistu Pilke 2009, 267.

²⁶⁴ Pilke 2009, 267 – 268.

ei ollut ollut yhteydessä Helaseen tai sitten noudattanut tämän neuvoja, koska Helanen ei kirjasta pitänyt. Syyskuun neljäntenä päivänä 1942 lähetettiin Itä-Karjalassa kauppamonopolia hoitaneelle Vako Oy:lle Helasen ja tiedotustoimiston päällikön Yrjö Vuorijoen allekirjoittama pyyntö vetää kirja pois Itä-Karjalan kaupoista, koska se kuvasi Itä-Karjalan elämää neuvostoaikana ja erityisesti entisten neuvosto-opettajien elämää tavalla, joka oli herättänyt näissä närkästystä eikä ”vastanne todellisuutta”. Viikon päästä tuli vastaus, että Vakon kauppojen myyjille oli annettu käsky lähettää kirjat takaisin kustantajalle. Mikko Karvonen valitti tästä päätöksestä ja ilmeisesti siksi Helanen ja Vuorijoki lähettivät 11.10.1942 päätöstä perusteleva kirjeen Itä-Karjalan sotilashallinto-esikunnan esikuntapäällikölle Joensuuhun. Kirjeestä käy ilmi, että opettajaleiriltä lähetetty muistio kirjan aiheuttamasta reaktiosta oli vaikuttanut myyntikiellon määräämiseen, vaikka romaani olikin jo ennen sen tuloa aiheuttanut valistusosastolla ”epämieluisaa hämmennystä”. Tässä kirjeessä todettiin jo varmemmin, että jokainen Itä-Karjalan asukas toteaisi kirjan sisältämät kuvaukset elämästä neuvostoaikana virheellisiksi. Sen lukeminen olisi omiaan heikentämään suomalaisten tekemän valistustyön tehoa, koska itäkarjalaiset saisivat kuvan, että suomalainen kirjallisuus vääristelee tahallaan vieraita oloja. Valistusosastolla ei ollut valtuuksia kieltää kirjan myyntiä Suomessa, mutta kirjeessä todettiin, että sen vaikutukset suomalaisten lukijoiden keskuudessakin olisivat haitallisia ja kirja tulisi lisäämään aiheettomia epäluuloja opettajaleiriä kohtaan.²⁶⁵

Itä-Karjalan sotilashallinto-esikunnan valistusosastolla Karvosen romaani todettiin käyttökelvottomaksi taistelussa itäkarjalaisten sydämistä ja oltiin huolissaan sen vaikutuksista kuvaan itäkarjalaisista. Edellisissä luvuissa on tullut ilmi, että itäkarjalaisissa nähtiin opettajaleirillä paljon negatiivisia piirteitä. Näistä huolimatta leirin opettajat myös pitivät opiskelijoista, arvostivat heitä, ja näkivät heissä suomalaisen Itä-Karjalan tulevaisuuden. Leirin ulkopuolella suhtautuminen itäkarjalaisiin saattoi olla hyvin negatiivista. Opettajaleirin maaliskuussa 1943 tekemällä retkellä Turkuun Koskenniemi piti puheen, jossa hän kärjistäen sanoi, että itäkarjalaisiin suhtautumisessa tuntui olevan vain kaksi tapaa. Toiset olivat kiinnostuneita heidän kielestään ja kulttuuristaan, toiset halusivat tuomita heidät pikaoikeuksissa.²⁶⁶

Suomalaisten mielipiteitä itäkarjalaisista ei jääty vain seuraamaan, vaan niihin haluttiin aktiivisesti vaikuttaa tekemällä opettajaleirin työtä tunnetuksi. Siitä millaisena sotilashallinto halusi opettajaleirin näyttää, antaa havainnollisen kuvan opettajaleirin lei-

²⁶⁵ Valistusosaston päällikön Vilho Helasen ja tiedotusosaston päällikön Yrjö Vuorijoen kirje Vako Oy:lle 4.9.1942; Vako Oy:n kirje valistusosastolle 12.9.1942; Helasen ja Vuorijoen kirje esikuntapäällikölle 11.10.1942, ItäKar:SE:n arkisto, tiedotusosasto, salaista ja yleistä kirjeistöä 1942, T 2877/26, KA.

²⁶⁶ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.4. – 30.6.1943, LA, kotelo 3, KA.

kekirja. Kirja sisältää 93 opettajaleiriä koskenutta sanomalehtiartikkelia, joista ensimmäinen on opettajaleirin arkipäivästä kertova artikkeli *Vapaassa Karjalassa* tammikuulta 1942 ja viimeinen leirin opiskelijan *Ristirahvas*-lehteen kirjoittama juttu keväältä 1944.²⁶⁷

Mitä opettajaleiristä sitten lehdissä kerrottiin, millaisena sitä haluttiin esitellä? Suurin osa leikekirjan artikkeleista on julkaistu Itä-Karjalassa julkaistuissa lehdissä *Vapaassa Karjalassa*, *Itä-Karjalassa* ja *Ristirahvaassa*.²⁶⁸ Nimimerkki A.V. eli Antero Valtaasaari kirjoitti Vapaaseen Karjalaan säännöllisesti kuvauksia leirin kuulumisista. Jutuisissa kerrottiin esimerkiksi leirillä pidetyistä hiihtokilpailuista ja retkistä leirin ulkopuolelle. Vastaavanlaisia juttuja kirjoittivat muutkin. Näiden lisäksi leirin opettajat ja myös opiskelijat avustivat lehtiä erilaisilla kirjoituksilla Suomen koulujärjestelmää selosta-neista artikkeleista hartauskirjoituksiin. Esimerkiksi 8.5.1942 *Itä-Karjalaan* oli koottu opiskelijoiden kirjoituksia yläotsikolla ”Suursuomalaista tulevaisuutta rakentamassa.” Otsikosta huolimatta vain yksi kirjoituksista otti erityisesti kantaa Suur-Suomi -kysymykseen, muut kertoivat kotiseudun luonnosta ja leirin tapahtumista. Opettajaleiriä koskevat artikkelit eivät aina olleetkaan Suur-Suomi -aatteen täyttämiä, mutta arkisemmatkin kuvaukset tarjosivat mahdollisuuden näyttää, että opettajaopiskelijoilla oli hyvät olosuhteet Suomessa ja sotilashallinnolla hyvät aikomukset heitä kohtaan. Artikkeleista löytyy vain muutama sellainen, joissa joku leirin opiskelijoista otti suoraan kantaa Suur-Suomen puolesta. Jo heidän esiintymisensä miehityshallinnon lehtien sivuilla oli kuitenkin merkki siitä, että aiemmin kommunismia opettaneet opettajat oli saatu mukaan suomalaisen Itä-Karjalan rakentamiseen.²⁶⁹

Suomalaisessa lehdistössä leiri oli esillä paljon vähemmän. Maaliskuussa 1942 julkaistiin *Kainuun Sanomissa*, *Uudessa Suomessa* ja *Helsingin Sanomissa* katkelmia opiskelijoiden omaisilleen lähettämistä kirjeistä. Opiskelijoiden taustoja ei näissä jutuisissa selitetty, vaan kirjeiden kerrottiin olevan ”Kanta-Suomessa opiskelevien ja sen oloihin tutustuneitten” itäkarjalaisten kirjoittamia.²⁷⁰ Kirjekatkelmien kautta opettajaleirin opiskelijat palvelivat anonyymisti tarvetta tuoda positiivista julkisuutta Itä-Karjalan

²⁶⁷ Opettajaleirin leikekirja, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, KA.

²⁶⁸ *Vapaa Karjala* oli sotilashallintoesikunnan kustantama lehti, joka ilmestyi vuotta 1944 lukuun ottamatta kerran viikossa. *Itä-Karjalan* takana oli Karjalan vapausliikkeen johto, jonka mielestä *Vapaassa Karjalassa* itäkarjalaisten oma rooli jäi liian pieneksi. Myös *Itä-Karjalan* rahoitus tuli sotilashallinnolta. *Ristirahvasta* julkaisi kirkollisasiantomisto Suomen evankelisluterilaisilta seurakunnilta saaduilla rahoilla. Hyytiä 2008, 135 – 136.

²⁶⁹ Opettajaleirin leikekirja, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, KA.

²⁷⁰ ”Meitä odottaa onnellinen ja vapaa elämä.” *Kainuun Sanomat* 5.3.1942, *Helsingin Sanomat* 6.3.1942; *Otteita Kanta-Suomssa opiskelevien ja sen oloihin tutustuneitten itäkarjalaisten kirjeistä omaisilleen*. *Uusi Suomi* 6.3.1942. ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 8 – 9, KA.

miehitykselle. Varsinaisesti leirin toimintaa esiteltiin suomalaiselle yleisölle vasta toukokuussa 1942, kun leiri teki retken Helsinkiin. *Kotimaa* ja *Helsingin Sanomat* julkaisivat saman lyhyen jutun, joka todennäköisesti oli peräisin jonkun leirin opettajan kynästä. Uudestaan leirin toiminnasta kerrottiin *Helsingin Sanomissa* kun leiri siirtyi Raumalle. Kiinnostavimpia opettajaleirin julkisuuskuvan kannalta ovat uutiset sen järjestämistä juhlista. Opettajaleiri järjesti Jämsässä, Jämsänkoskella ja Raumalla isot yleisölle tarkoitetut heimoillat ja lisäksi leirin opiskelijat ja opettajat esiintyivät myös lukuisissa muissa juhlissa. Juhlien ohjelmassa oli yleensä musiikkia ja puheita. Opiskelijat esittivät poikkeuksetta kansantansseja ja -lauluja yleensä kansallispukuihin pukeutuneina. Opettajaleirin juhlissa esitettiin useampaan kertaan myös Vilho Helasen näytelmää *Anni*, joka kertoi itäkarjalaisen partisaaninaisen ja suomalaisten sotilaiden kohtaamisesta Itä-Karjalassa, mutta muuten ohjelma painottui menneisyyteen. Opettajaleirin opiskelijoita esiteltiin ennen kaikkea vanhan kalevalaisen kulttuurin edustajina, ja myötätuntoa Itä-Karjalan asialle haettiin suomalaisten ja itäkarjalaisten yhteisistä juurista.²⁷¹

Opettajaleiriä haluttiin esitellä positiivisessa valossa. Se sai olla esimerkkinä siitä, että Itä-Karjalan suomalaistaminen edistyi. Tämän sai kokea Koskenniemi, joka yritti saada julkaistuksi syksyllä 1942 artikkeliaan *Piirteitä Itä-Karjalan opettajistosta*. Artikkelin oli paremmin julkaistavaan muotoon kirjoitettu versio Koskenniemen kirjoittamasta ensimmäisen lukuvuoden toimintakertomuksesta. Siitä puuttuivat toimintakertomuksen kuvaukset leirin tapahtumista ja näkökulma oli siinä, millainen pohja itäkarjalaisilla opettajilla oli aiemmasta koulutuksestaan ja millaisia opetettavia he olivat. Artikkelin kirjoittaessaan Koskenniemi on ilmeisesti ajatellut enemmän asemaansa tutkijana kuin sotilashallinnon palveluksessa työskentelevänä upseerina. Ainakaan hän ei kaunistellut käsityksiään itäkarjalaisista opettajista. Positiivisiakin asioita tulee esille, mutta lukijalle tulevat hyvin selväksi edellisissä luvuissa esitetyt käsitykset kommunismin haitallisista vaikutuksista Itä-Karjalassa.²⁷²

Opettajaleirin arkiston tiedoista ei käy ilmi, missä Koskenniemi halusi artikkelinsa julkaista, mutta hän oli lähettänyt sen tarkastettavaksi valistusosaston päällikkö Helaselle. Koskenniemi sai ensin syyskuussa 1942 Helaselta vastauksen, jonka mukaan opettajaleirin käsittely julkisuudessa pitäisi lykätä myöhempään aikaan.²⁷³ Kuukautta myöhemmin tuli lopullinen kielteinen päätös. Helasen mukaan leiristä oli jo valmiiksi olemassa negatiivisia käsityksiä, joita Koskenniemen artikkeli olisi omiaan vahvista-

²⁷¹ Opettajaleirin leikekirja, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, KA.

²⁷² Koskenniemen artikkeli ”Piirteitä Itä-Karjalan opettajistosta”, LA, kotelo 12, KA.

²⁷³ ItäKar.SE:n valistusosaston päällikkö Helasen kirje Koskenniemelle 1.9.1942, LA, kotelo 4, KA.

maan. Leirin oman toiminnan kannalta olisi parempi, jos artikkeli jätettäisiin julkaisematta.²⁷⁴

Helanen perusteli päätöstään artikkelin antamalla kielteisellä kuvalla itäkarjalaisista, mutta artikkelin julkaiseminen olisi myös ollut vastoin kesällä 1942 annettuja sensuurimääräyksiä. Niissä nimenomaan kiellettiin erikseen Itä-Karjalan neuvostoaikeisten kouluolojen käsittely julkisuudessa.²⁷⁵ Seuraavat sensuurin kiristykset tulivat voimaan vuoden 1943 aikana. Saksan häviö Stalingradissa selvisi vuoden 1943 alussa ja Päämajan tiedotusosasto kielsi muutama viikko tappion jälkeen pohdiskelun Itä-Karjalan tulevasta kohtalosta. Syyskuun 17. päivä annettiin tiukka kielto pohtia millään tavalla Itä-Karjalan liittämistä Suomeen.²⁷⁶

Pelkästään sensuurisäännöksiä lukemalla kuva sallitun kirjoittamisen rajoista näyttää tiukemmalta, mitä se oli todellisuudessa. Helmikuussa 1943 osa opettajaleirin opiskelijoista esiintyi Rajaseudun ystävien järjestämissä juhlissa 8.2. Helsingissä ja 9.2. Tampereella. Juhlien ohjelma oli eri paikkakunnilla erilainen, mutta molempien iltojen ohjelmaan kuului opettajaleirin opiskelijoiden laulua ja Itä-Karjalan sotilashallinnon valistusosaston päällikön Viljo Helasen puhe Itä-Karjalan asemasta. Juhlan, erityisesti Helasen puheen, uutisointi on mielenkiintoinen esimerkki siitä, miten sensuurisäännöksiä sovellettiin. *Helsingin Sanomien* ja *Uuden Suomen* lyhyet artikkelit raportoivat lähinnä juhlien taiteellisesta ohjelmasta, Helasen puheesta *Helsingin Sanomat* kertoi sen verran, että se oli ”juhlapuhe Itä-Karjalalle, joka tarvitsee tukea, mutta on jo osoittanut, että sitä kannattaa tukea.”²⁷⁷ *Uusi Suomi* kertoi Helasen käsitelleen Itä-Karjalan olojen järjestelyjä ja alueen mahdollisuuksia ja siteerasi Helasen puheesta kohtaa: ”Itä-Karjala on Suomen kohtalo”.²⁷⁸ *Aamulehdessä* Tampereen juhla sai muita lehtiä enemmän palstatilaa ja Helasen puhe oli nostettu jo jutun otsikkoon: ”Itä-Karjala ei ole enää vain unelmiemme maa, vaan kohtalomme.” Jutussa siteerattiin pitkästi Helasen puhetta, ja todettiin hänen puhuneen Suur-Suomen rakentamisesta.²⁷⁹

Jo *Aamulehden* juttu istuu huonosti sensuurimääräyksiin, joiden mukaan Itä-Karjalan liittamisestä Suomeen ei saanut puhua. Vielä vähemmän niiden mukaista oli se, että mahdollisesti *Kotimaassa* Helasen puhe julkaistiin kokonaan 12.2.1943. Helanen

²⁷⁴ ItäKar.SE:n valistusosaston päällikkö Helasen kirje Koskenniemelle 9.10.1942, LA, kotelo 12, KA.

²⁷⁵ Pilke 2009, 252.

²⁷⁶ Rusi 1982, 295.

²⁷⁷ Rajaseudun ystäväin juhlailta, HS 9.2.1943. ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 40, KA.

²⁷⁸ Rajaseutujuhla eilen kansallisteatterissa, Uusi Suomi 9.2.1943. ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 40, KA.

²⁷⁹ Itä-Karjala ei ole enää unelmien maa vaan kohtalomme, *Aamulehti* 10.2.1943. ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 41, KA.

aloitti puheensa kuvailemalla Itä-Karjalan kurjuutta suomalaisten sinne saapuessa, mutta totesi, että kehitystä oli jo tapahtunut: ”se on [...] rikas maa, joka hoitajalleen on moninkerroin palkitseva työt ja uhraukset.” *Aamulehden* artikkelissa käytettiin termiä Suur-Suomi, Helanen ei itse asiassa sitä maininnut, mutta hänen puheensa loppui näin: ”joko Suomi saavuttaa kansallisen kokonaisuutensa taikka pyyhitään pois kansojen ja valtakuntien joukosta.”²⁸⁰

Helasen puheen uutisointi näyttää sen, että sensuurisääntöjen tulkitseminen sanomalehdissä oli melko liberaalia. Viimeinen suomalaisessa lehdessä julkaistu Suur-Suomi -viittaus löytyy opettajaleirin leikekirjasta heinäkuulta 1943. Jyväskylän piirin lottien kesäkokous pidettiin Jämsässä 4.7.1943. Opettajaleiri osallistui juhlan ohjelmaan. Leirin suomen kielen opettaja Valtasaari piti siellä puheen, josta leikekirjassa nimeämättä jäänyt, mutta ilmeisesti lähiseudun lehti siteerasi kohtaa ”Itä-Karjalalla ei ole kansallista olemassaoloa ilman Suomea.”²⁸¹

Itä-Karjalassa julkaistut lehdet tarkasti ilmeisesti sotilashallintoesikunnan valistusosasto ja viime kädessä niistä vastasi Päämajan sensuuritoimisto. Tätä tutkimusta varten ei ollut mahdollista käydä läpi järjestelmällisesti lehtien vuosikertoja, mutta opettajaleirin leikekirjassa oleva satunnaisotanta tuntuisi vahvistavan sen, että niissä linja oli vielä huomattavasti vapaampi kuin Suomessa. Tämä olikin oikeastaan välttämätöntä, koska sotilashallinnon lehtien keskeisimpiä tehtäviä oli muokata mielialaa myönteiseksi ajatukselle Itä-Karjalan liittämistä Suomeen.²⁸² *Itä-Karjalassa* julkaistiin vielä samana syyskuun seitsemäntenätoista päivänä 1943, kun ehdoton kielto käsitellä Itä-Karjalan liittämistä Suomeen annettiin, opettajaleirin opiskelijan Väinö P:n Karjalan heimopäivillä pitämä puhe, joka loppui lauseeseen: ”Jumala suokoon meille voimaa ja intoa, että me kestäisimme loppuun asti ja että me emme koskaan poikkeaisi siltä tieltä, jonka ainoana päämääränämme on vapaan ja itsenäisen Suur-Suomen luominen ja Karjalan kottaminen.”²⁸³ Suomessa tällainen teksti olisi tuskin mennyt sensuurista läpi enää keväen 1942 jälkeen.

Senkään jälkeen, kun sensuuri kielsi kokonaan kirjoittamisen Itä-Karjalan liittämistä Suomeen, se ei rajoittanut millään lailla sitä, miten opettajaleirillä ja sen järjestämissä tilaisuuksissa aiheesta puhuttiin. Opettajaleirillä pidettiin alusta Neuvostoliiton

²⁸⁰ Vilho Helasen puhe Rajaseudun ystävien juhlassa, painettu todennäköisesti Kotimaa-lehdessä 12.2.1943, LA, kotelo 6, KA.

²⁸¹ Jyväskylän lottapiirin onnistunut kesäjuhla eilen Jämsässä. Lehtileike 5.7.1943, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 51, KA.

²⁸² Hyytiä 2008, 135 – 138.

²⁸³ Itäkarjalaisen V. Pahomovin puhe Itä-Karjalan heimojuhlilla 15.8.1943 Itä-Karjala, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 54, KA.

suurhyökkäykseen asti kiinni ajatuksesta, että Itä-Karjala tullaan liittämään Suomeen. Tätä tavoitetta myös pidettiin esillä leirin julkisissa esiintymisissä. Opettajaleiri järjesti heimojuhlan Raumalla marraskuussa 1943. Leikekirjassa on siitä kertova uutinen, jossa mainitaan Koskenniemen puhuneen juhlassa heimokysymyksestä.²⁸⁴ Puheen konsepti löytyy opettajaleirin arkistosta ja on selvää, ettei sen sisältöjä olisi voinut sensuurisääntöjä rikkomatta selostaa lehdessä. Koskenniemen puhe oli perustelua sille, miksi Itä-Karjalasta tuli pitää kiinni. Puheesta näkyy se, että sotatilanne oli jo Suur-Suomi ajatuksen kannalta huono. Koskenniemen mukaan Itä-Karjalan vapauttaminen ei ollut enää vain aatteellinen kysymys. Se oli suomalaisten moraalinen velvollisuus paljon kärsineitä heimoveljiä kohtaan, mutta ennen kaikkea se oli Suomen kohtalon kysymys: ”Itäkarjalaiset tarvitsevat meitä saavuttaakseen elämisenarvoisen elämän, mutta me tarvitsemme Itä-Karjalaa voidaksemme ylimalkaan elää.” Tärkein argumentti oli nyt kolmen kannaksen rajan antama turvallisuus, suomalainen Itä-Karjala olisi turvamuuri bolševismia vastaan.²⁸⁵

Suomalaisten ja itäkarjalaisten suhteet miehitysaikana eivät olleet yksinkertaisia. Mikko Karvosen romaanin *Heräävän elämän maa* ilmestyminen oli yksi esimerkki siitä, että Suomen ja Itä-Karjalan välillä oli suurempi ero kuin Suur-Suomi -idealistit olisivat halunneet myöntää. Opettajaleirillä myös opettajakunta tuomitsi Karvosen näemyksen Itä-Karjalasta. Koskenniemen mielestä kirja oli ”sepustus”, jonka vaikutus Itä-Karjalan rakennustyöhön olisi vahingollinen. Opettajaleirin järjestämässä heimojuhlassa elokuussa 1942 Koskenniemi korosti kuulijoilleen, että ”Itä-Karjalan kansa ei saa olla vallatun maan kansaa. Siihen ei saa katsoa alaspäin.”²⁸⁶ Muutamaa viikkoa myöhemmin hän antoi leirin opettajille käskyn siitä, kuinka opiskelijoihin tulisi suhtautua:

Opettajaleirin opettajiston ei ole lupa nähdä heissä vain joitakin puutteellisia ja vikaperäisiä suomalaisia, vaan meille monessa suhteessa vieraan maan edustajia, jotka meidän on osattava taitavasti, heitä ihmisinä loukkaamatta ja heidän olemuksessaan olevaa aito karjalaista ja positiivista turmelematta ohjata siihen, mikä kantasuomalaisessa kulttuurissa vakaumuksemme mukaan on hyvää ja parempaa.²⁸⁷

Lainaukset Koskenniemen puheista havainnollistavat hyvin sitä, kuinka itäkarjalaisiin opettajaleirillä suhtauduttiin. Koskenniemeä häiritsi monien suomalaisten alentu-

²⁸⁴ Heimojuhla Raumanlinnassa eilen illalla. Länsi-Suomi 31.11.1943, ItäKar.SE:n arkisto, valistusosasto, T17521/12 opettajaleirin leikekirja, 60, KA.

²⁸⁵ Koskenniemen puhe heimojuhlassa Raumanlinnassa 20.11.1943, LA, kotelo 6, KA. Harvennus alkuperäistekstissä.

²⁸⁶ Koskenniemen puhe Heimojuhlassa 23.8.1942 ja kesäleirin päättäjaisissä 3.9.1942 LA, kotelo 6, KA.

²⁸⁷ Koskenniemen ohjekäskey 3/42 opettajaleirille 18.9.1942. SA, LA12.

va ja negatiivinen suhtautuminen itäkarjalaisiin ja hän halusi puolustaa heitä. Edellisissä luvuissa on kuitenkin tullut ilmi, että itäkarjalaisissa opiskelijoissa nähtiin positiivisina vain se, mitä pidettiin heidän suomalaisina piirteinään. Suomalainen kulttuuri oli mitta-puu, jonka mukaan itäkarjalaisia arvioitiin. Niinpä Koskenniemikin saattoi samassa puheessa kieltää katsomasta itäkarjalaisia ”puutteellisina ja vikaperäisinä” suomalaisina ja tuoda hetken päästä esille sen, että opiskelijat tuli kuitenkin ohjata kohti ”hyvää ja parempaa” suomalaista kulttuuria.

4. ”KUINKA KUMMALLINEN ON TÄMÄ MAAILMA” – OPETTAJALEIRI SODAN PÄÄTTYMISEN JÄLKEEN

4.1. Vetäytyminen Itä-Karjalasta ja opettajaleirin lopettaminen

Opettajaleirin viimeinen lukuvuosi 1943 – 1944 oli monella tapaa erilainen kuin edeltäjänsä. Opettajaleiri muutti sen aluksi lokakuussa 1943 Rauman seminaarin yhteyteen. Leirin opetustyö alistettiin kouluhallituksen vastuulle, mutta sotilashallinto vastasi edelleen leirin taloudesta, kurssilaisten huollosta ja valvonnasta. Ensimmäinen osasto vietti tämän lukuvuoden opetusharjoittelussa ympäri Suomea, ja Raumalla aloittivat opiskelunsa neljännen osaston 24 uutta opiskelijaa.²⁸⁸ Itäkarjalaiset opiskelivat Raumalakin erillään suomalaista opiskelijoista omana hospitanttiluokkana²⁸⁹, jolla oli osittain omat opettajat. Itäkarjalaisten aseman erityisyyden takia heitä ei haluttu laittaa tavallisille seminaariluokille. Sijoitus seminaarin yhteydessä oli kuitenkin välttämätön, jotta opiskelijoille voitaisiin antaa pätevyystodistus, joka vastaisi täysin seminaarissa saatua.²⁹⁰

Suurin muutos aikaisempaan oli siinä, että Mieslahdella ja Jämsässä opettajaleiri oli ollut tiivis sisäoppilaitos. Raumalla opiskelijat ja opettajat asuivat hajautettuina ympäri kaupunkia ja kontaktit heidän välillään olivat vähempiä. Tämän todettiin vaikuttavan huolestuttavalla tavalla kasvatusmahdollisuuksiin. Samanlaisiin luottamuksellisiin suhteisiin kuin Jämsässä ei ollut mahdollista päästä, ja myös opiskelijoiden uskonnollinen kasvatus kärsi, kun koko leiri ei voinut kokoontua päivittäin hartaustilaisuuksiin yhdessä.²⁹¹ Opiskelijoiden asuntoloissa oli valvojat ja itäkarjalaiset opiskelijat olivat edelleen erityishuomion ja erityisvalvonnan kohteena, mutta opettajaleiri ei ollut enää samalla lailla suljettu laitos kuin aikaisempien lukuvuosien aikana.

Opettajaleirin opettajat ja opiskelijat eivät voineet opettajaleirin vaiheita myöhemmin tutkivan tavoin tietää, että Rauman lukuvuosi jäisi opettajaleirin viimeiseksi, mutta sotilaallisen tilanteen jatkuvan synkkenemisen Suur-Suomi -ajatuksen kannalta he huomasivat. Sensuuri rajoitti Suomen tilanteen pohtimista lehdissä, mutta liittoutuneiden jatkuvasta etenemisestä ne saivat kertoa. Toimintakertomuksia opettajaleirin Rauman ajalta kirjoitettiin vain kolme, niistä viimeinen, kun leirin toiminta oli jo päättynyt.

²⁸⁸ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.6. – 31.8.1943, LA, kotelo 3, KA.

²⁸⁹ Yleensä hospitantit olivat ylioppilaita, jotka saattoivat hankkia kansakoulun opettajan pätevyyden seuraamalla vuoden seminaariopetusta.

²⁹⁰ Muistio opettajaleirin sijoittamisesta jonkin seminaarin yhteyteen 29.5.1943, LA, kotelo 3, KA; Hölsä 2000, 120 – 121.

²⁹¹ ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.9. – 31.12.1943, LA, kotelo 3, KA; Hölsä 2000, 121 – 125.

Siksi mielialojen kehitystä ei voi seurata niin tarkasti kuin aiempien lukuvuosien kohdalla. Syyslukukauden toimintakertomuksessa Koskenniemi totesi, ettei politiikasta keskustella ja että mieliala oli ollut ”apeista poliittisista uutisista huolimatta reipas ja iloinen.” Viimeisessä toimintakertomuksessa Valtasaari totesi, etteivät kevään rauhanneuvottelut olleet vaikuttaneet erityisen häiritsevästi mielialaan.²⁹²

Toimintakertomuksessa mainittuja rauhanneuvotteluja käytiin maaliskuun alusta huhtikuun puoleenväliin 1944. Neuvostoliitto antoi neuvotteluissa vaatimansa rauhan ehdot julkisuuteen. Yksi näistä ehdoista oli paluu vuoden 1940 rajoihin, mikä tarkoitti myös Itä-Karjalan jättämistä.²⁹³ Toimintakertomusten maininnat siitä, ettei tämä tilanne olisi vaikuttanut opiskelijoiden mielialoihin tuntuvat perustuvan toiveajatteluun tai siten siihen, etteivät opettajat enää Raumalla olleet niin hyvin perillä opiskelijoiden mielialoista kuin aikaisemmin. Martti Hölsän haastattelema entinen opiskelija muistelee, että opiskelijoiden kesken keskusteluja käytiin.²⁹⁴

Opettajaleirin aineistosta löytyy myös viitteitä siitä, että jotkut opiskelijat varautuivat hyvissä ajoin Neuvostoliiton voittoon. Ainakin Koskenniemi tulkitsti jälkeenkäin, että joidenkin opiskelijoiden eronpyynnöt lukukaudella 1943 – 1944 olivat valmistautumista tulevaan.²⁹⁵ Tällaisesta asemien varmistelusta saattoi olla kyse esimerkiksi erään opiskelijan kohdalla, joka kirjoitti Koskenniemelle marraskuussa 1943 ja pyysi lupaa erota leiriltä. Hän vetosi siihen, ettei voisi horjuvan uskonsa takia olla hyvä opettaja Itä-Karjalan lapsille, mutta vielä tärkeämpää oli se, että hän halusi vielä nähdä perheensä. Hän tiesi äitinsä ja siskonsa olevan elossa ”nykyisen rajan tuolla puolen”, eikä halunnut olla kaukana heistä Raumalla. Juuri tämä maininta kaukana olemisesta antaa viitteitä siitä, että opiskelija oletti Itä-Karjalan palaavan pian Neuvostoliiton haltuun, eikä halunnut silloin olla Suomessa. Päätöksen vakaudesta kertoo se, että opiskelija ilmoitti tietävänsä, ettei opettajaleiriltä pääsemiseksi ole muuta vaihtoehtoa kuin mennä opettajaksi tai ”siihen toiseen kasvatuslaitokseen”, koska ”onhan luonnotonta uskoa näin vaaralliselle yksilölle kuin minä jotain työmahdollisuutta Karjalassa!! Tehkää mitä haluatte, pyydän vain että pääsisin pois tästä kadehdittavaksi tulleesta suosikin asemasta.”²⁹⁶ Keskitysleiri tuntui siis opettajaleiriä turvallisemmalta paikalta, kun Itä-Karjalan palautuminen Neuvostoliiton haltuun oli näköpiirissä.

Yleisesti ottaen työ opettajaleirillä kuitenkin jatkui normaalisti lukuvuoden lop-

²⁹² ItäKar.SE:n opettajaleirin toimintakertomus 1.9. – 31.12.1943 ja yleiskertomus toisesta vuosineljänneksestä, kirjoitettu 28.7.1944, LA, kotelo 3, KA.

²⁹³ Meinander 2009, 79 – 80.

²⁹⁴ Hölsä 2000, 128.

²⁹⁵ Koskenniemen muistiinpanoja Rauman ajasta, LA, kotelo 6, KA.

²⁹⁶ Valja G:n kirje Koskenniemelle 30.11.1943, LA, kotelo 7.

puun asti ja suunnitelmat jatkosta olivat valmiina. Ensimmäisen osaston opiskelijoille, joiden piti valmistua kesällä, etsittiin seuraavaksi lukuvuodeksi opettajanpaikkoja Itä-Karjalasta, ja syksyksi 1944 opettajaleirin yhteyteen suunniteltiin esiseminaariluokkaa.²⁹⁷ Myös Antti Laine on kiinnittänyt huomiota siihen, että vielä keväällä 1944 monet Itä-Karjalassa työskentelevät suomalaiset esittivät optimistisia arvioita siitä, että Itä-Karjala voitaisiin pitää. Osittain kyse oli siitä, että Itä-Karjala haluttiin pitää rauhallisena. Sen myöntäminen, ettei Suomi kykenisi tai edes haluaisi enää pitää Itä-Karjalaa hallussaan olisi voinut aiheuttaa levottomuuksia. Ensimmäiset evakuointisuunnitelmat valmistuivat marraskuussa 1943, mutta niistä tiesivät vain harvat ja kevään 1944 rauhanneuvotteluiden huolestuttamille kyselijöille valistusupseerit saivat ohjeet vastata, että Suomi tekee joka tapauksessa kaikkensa itäkarjalaisten hyväksi. Toisaalta osa aatteellisimmin asiaan suhtautuneista Itä-Karjalan miehityshallinnon työntekijöistä ei yksinkertaisesti halunnut ajatella sitä vaihtoehtoa, että Itä-Karjala jätettäisiin.²⁹⁸ Opettajaleirillä pidettiin viimeiseen asti kiinni siitä ajatuksesta, että Suur-Suomi toteutuu. Matti Koskenniemen seminaarin joulujuhlassa 1943 pitämässä puheessa tilanteen huolestuttavuus näkyy kaiken mahtipontisuuden häviämisenä. Nyt toive Suur-Suomesta oli läsnä rukouksen muodossa: ”On välttämätöntä, että me olemme ja pysymme yhdessä. Jumala sen meille suokoon.”²⁹⁹

Opettajaleirin päättäjaisjuhla pidettiin 4.6.1944, minkä jälkeen suurin osa leirin opiskelijoista lähti lomalle Itä-Karjalaan. Neuvostoliiton suurhyökkäys Kannaksella käynnistyi viisi päivää myöhemmin. Suomalaiset alkoivat nopeassa tahdissa vetäytyä Itä-Karjalasta; evakuointikäsky annettiin kesäkuun kuudentenatoista päivänä. Uudessa tilanteessa opettajaleirin toimintaa alettiin ajaa alas. Ensimmäisen osaston oppilaat saivat 1.7.1944 kelpoisuustodistukset kansakoulunopettajan virkoihin. Niille toisen osaston oppilaille, jotka olivat Suomessa ja joilla piti olla jäljellä kahdeksan viikon kesäkurssi, järjestettiin kahden viikon pikakurssi, jonka päätteeksi hekin saivat kelpoisuustodistukset. Opettajaleirin opettajat siirrettiin muihin tehtäviin ja opettajaleirin toiminta loppui 16.8.1944, jolloin viimeinenkin henkilökunnan jäsen siirrettiin pois leirin kirjoista.³⁰⁰

²⁹⁷ Hölsä 2000, 131. Antti Laine epäili, ettei opettajaleirin valmistuneita opiskelijoita olisi uskallettu päästää heti valmistumisensa jälkeen työhön Itä-Karjalaan, koska kansakoulujen työlle annettiin niin suuri merkitys ja suomalaisillekin opettajille asetettiin erityisiä sopivuusehtoja. Laine 1982, 199. Laineella ei ollut käytössään opettajaleirin arkistoa, josta käy ilmi, että paikkoja opiskelijoille todella jo etsittiin. Sinänsä Laineen epäily on relevantti. Jos syyslukukausi 1944 olisi ehtinyt alkaa suomalaisessa komennossa, olisivat opettajaleirin entiset opettajat olleet ensimmäisiä miehitetyn alueen asukkaita, joilla olisi ollut tärkeä asema miehityshallinnossa.

²⁹⁸ Laine 1982, 315 – 318; Hyytiä 2008, 308.

²⁹⁹ Koskenniemen puhe Rauman seminaarin joulujuhlassa 18.12.1943, LA, kotelo 6, KA.

³⁰⁰ ItäKar.SE:n opettajaleirin SPK 4 16.8.1944, LA, kotelo 1, KA; Hölsä 2000, 133.

Suomeen jääneistä opettajaleirin entisistä opiskelijoista huolehdittiin sen jälkeenkin, kun leirin virallinen toiminta päättyi. Suurin osa pätevyyden saaneista ensimmäisen ja toisen osaston opiskelijoista tarvitsi apua opettajanpaikan löytämiseen. Muille piti löytää mahdollisuus opettajanopintojen jatkamiseen. Sisäasiainministeriö myönsikin Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan esityksestä määrärahan hospitanttiluokan kustannuksiin Rauman seminaarissa. Raumalla aloitti marraskuussa 1944 opiskelun yhdeksän opettajaleirin entistä opiskelijaa, Kajaanin seminaarissa pienempi ryhmä. Kymmenen opettajaleirin entistä opiskelijaa valmistui tätä kautta kansakoulunopettajiksi. Kuusi heistä sai kelpoisuustodistuksen kesäkuussa 1945, yksi saman vuoden joulukuussa.³⁰¹

Opettajaleirillä oli lukuvuoden 1943 – 1944 päättyessä 89 opiskelijaa. Neuvostoliiton suurhyökkäys, leirin loppuminen ja viimeistään sodan päättyminen Moskovan välirauhansopimukseen 19.9.1944 tarkoittivat sitä, että heidän piti tehdä päätös siitä, halusivatko he asua Suomessa vai jäädä kotiseuduilleen ja Neuvostoliiton kansalaisiksi. Opettajaleirin arkistosta löytyy viimeisen kerran vuonna 1980 päivitetty opettajaleirin opiskelijaluettelo, johon on koottu myös tietoja opiskelijoiden kohtaloista sodan jälkeen. Sen tietojen mukaan Suomeen jäi pysyvästi asumaan 24 opettajaleirin opiskelijaa, kaksi opiskelijaa pakeni Ruotsiin. Itä-Karjalaan jäi tai palasi sodan jälkeen 72 opiskelijaa.³⁰²

Opiskelijoiden valinnassa oli osittain kyse siitä, mitä he itse halusivat, osittain siitä, millaisia mahdollisuuksia heillä oli itse vaikuttaa tilanteeseen. Suurin osa opettajaleirin opiskelijoista oli suurhyökkäyksen alkaessa lomalla Itä-Karjalassa. Ensimmäisiin Itä-Karjalan evakuoitus suunnitelmiin oli sisällytetty myös siviiliväestön evakuointi Suomeen. Lopulta päädyttiin kuitenkin siihen, että mukaan haluavien siviilien lähtöä ei esitetäisi, mutta ketään ei myöskään houkuteltaisi lähtemään. Ainakin Petroskoissa kuljetuksia järjestettiin vain alue-esikunnan työntekijöille, suomalaisten kanssa naimisissa tai kihloissa olleille sekä heimopataljoonassa olevien perheenjäsenille. Muiden olisi pitänyt lähteä matkaan omin neuvoin, hevosen puutteessa jalan. Suomalaisten joukkojen mukana siirtyi lopulta Suomeen sotilashallinnon selvityselimen antaman tarkan luvun mukaan 2799 henkilöä.³⁰³

Opettajaleirin opiskelijoita oli suurhyökkäyksen alkaessa Itä-Karjalassa 67. Vain kymmenen heistä palasi Suomeen. Toisaalta Suomessa hyökkäyksen alkaessa olleista 31 opettajasta 24 päätti olla palaamatta Neuvostoliittoon. Näiden lukujen perusteella vai-

³⁰¹ Hölsä 2000, 143 – 150, 167.

³⁰² ItäKar.SE:n opettajaleirin opiskelijaluettelo, päivitetty elokuussa 1980, LA, kotelo 1, KA. Tässä luettelossa ovat mukana ne opiskelijat, jotka olivat opettajaleirillä lukuvuoden 1943 – 1944 loppuun asti. Leiriltä poistettiin eri aikoina 43 opiskelijaa huonon edistymisen, poliittisten syiden, sairauden tai oman pyynnön perusteella. Ainakin kaksi näistäkin opiskelijoista jäi pysyvästi Suomeen.

³⁰³ Hyytiä 2008, 308 – 313; Kulomaa 1989, 233.

kuttaisi siltä, että suurin yksittäinen opiskelijoiden päätöksentekoon vaikuttanut tekijä oli sattuma. Opiskelijat antoivat tapahtumien päättää puolestaan ja jäivät sinne, missä tilanteen muuttuessa olivat. Kun katsoo tarkemmin sitä, ketkä jäivät Suomeen pysyvästi, tilanne ei näytä aivan näin yksinkertaiselta. Neuvostoliiton suurhyökkäyksen alettua Suomessa oli tai Suomeen saapui kaikkiaan 41 opiskelijaa. Heistä 17 oli ensimmäisen, 6 toisen, 13 kolmannen ja 5 neljännen osaston opiskelijoita. Ensimmäisen osaston opiskelijoista vain neljä palasi Neuvostoliittoon. Toisen osaston opiskelijoista puolet teki tämän ratkaisun. Kolmannen osaston opiskelijasta kuusi ja neljännen osaston opiskelijoista kaksi palasi Neuvostoliittoon.³⁰⁴

Ensimmäisen osaston opiskelijoita oli lukuvuonna 1943 – 1944 kaikkiaan 19. Heistä vain kolme oli suurhyökkäyksen alettua Itä-Karjalassa. Kaksi osaston opiskelijoista jäi sinne, mutta muut tekivät päätöksensä Suomesta käsin. Ensimmäisen osaston opiskelijoilla oli siis parhaat mahdollisuudet jäädä Suomeen, mutta tämä selittää eron vain suhteessa niihin, jotka olivat Itä-Karjalasta perääntymisen alkaessa kotiseuduillaan. Ensimmäisen osaston Suomessa olleista opiskelijoista 76 prosenttia jäi Suomeen, toisen osaston osalta tämä sama luku oli vain 50 prosenttia, kolmannella 53 ja neljännellä 60 prosenttia.³⁰⁵

Ensimmäisen osaston opiskelijoilla oli siis selvästi muita ryhmiä suurempi halu jäädä Suomeen. Tämä voi selittyä sillä, että heillä oli selvästi eniten sekä Suomeen houkuttelevia, että Neuvostoliitosta karkottavia tekijöitä. Nämä ensimmäisen osaston opiskelijat olivat jo vuoden opettaneet suomalaisissa kouluissa ja tiesivät siis, mitä työ tulisi olemaan. He saivat kesällä 1944 suomalaisen opettajanpätevyyden ja elokuuhun mennessä lähes kaikille oli löytynyt työpaikka.³⁰⁶ Edellisissä luvuissa on todettu, että ensimmäiseen osastoon oli valittu suomenmielisimpiä opiskelijoita. Tästä joukosta löytyivät useimmat niistä, jotka olivat avoimesti asettuneet suomalaisvallan puolelle ja tuominneet Neuvostoliiton. Heillä oli siis melko hyvä tilanne Suomessa, vastenmielisyyttä kommunistista järjestelmää kohtaan ja myös realistinen pelko siitä, miten heihin Neuvostoliitossa suhtauduttaisiin. Nadja M:n kirje Koskenniemelle on tästä hyvä esimerkki. Hän oli valinnut puolensa, eikä odottanut mitään hyvää, jos hänet pakotettaisiin palaamaan Neuvostoliittoon: ”Tällä hetkellä olen pelossa – pelkään sekä vapisen, kun vaan ei tulisi taas pitkä reisu eteen. Se reisu on surkeaa, sillä sen takana on selvä loppu. Mutta sanon etukäteen, ettei mitään tilintekoa ja ajatusten muutosta enää tule, vaan tällaise-

³⁰⁴ ItäKar.SE:n opettajaleirin opiskelijaluettelo, päivitetty elokuussa 1980, LA, kotelo 1, KA.

³⁰⁵ Kolmannen ja neljännen osaston prosenttilukuun sisältyy molempiin yksi opiskelija, joka siirtyi Ruotsiin.

³⁰⁶ Hölsä 2000, 143.

naan ne menee toiseen maailmaan.”³⁰⁷

Opettajaleirillä keskeisenä olleet kysymykset isänmaasta, kansallisuudesta ja ideologiasta vaikuttivat joidenkin leirin opiskelijoiden päätöksentekoon, mutta tärkeimmäksi yksittäiseksi ratkaisuja selittäväksi tekijäksi nousee kuitenkin se, etteivät opiskelijat halunneet jättää kotiseutujaan ja ennen kaikkea omaisiaan. Opiskelijoilla ei ollut mitään syytä uskoa, että raja olisi ollut sodan jälkeen yhtään sen avoimempi kuin ennen sotaa. Rajan toisella puolella olevia sukulaisia ei näkisi välttämättä enää koskaan, ja toisaalta osa opiskelijoista pelkäsi ikäviä seurauksia omaisilleen, jos he jäisivät Suomeen. Kirsti T kirjoitti Koskenniemelle lokakuussa 1944: ”pelkään niin kovin vanhempieni takia. He voivat joutua menettämään vapautensa siksi, että minä olen löytänyt isänmaan, jonne myös jään.”³⁰⁸

Julkaisemansa lukuvuoden 1941 – 1942 toimintakertomuksen jälkisanoina Koskenniemi analysoi sitä, miten Mieslahdelle tulleiden opiskelijoiden taustat vaikuttivat heidän päätöksiinsä maan valinnasta vuonna 1944. Koskenniemi totesi, että niiden opiskelijoiden joukossa, jotka jäivät Suomeen oli huomattavan suuri osa sellaisia, joilla ei ollut elossa olevia lähiomaisia Itä-Karjalassa, rintaman takana tai puna-armeijassa.³⁰⁹ Myös Kirsti T sopii tähän kategoriaan siinä mielessä, että hän sai vuonna 1946 selville, että hänen vanhempansa olivat kuolleet jo vuonna 1942. Vanhemmat ovat ilmeisesti olleet Itä-Karjalasta evakuoitujen joukossa ja vaikka Kirsti Suomeen jäädessään uskoi heidän olevan elossa, he olivat olleet jo useamman vuoden erossa, eivätkä vanhemmat olleet läsnä vaikuttamassa tyttärensä päätöksiin.³¹⁰

Koskenniemen laskuissa olivat mukana vain alusta asti leirillä olleet opiskelijat, mutta perhesiteiden tärkeä vaikutus näkyy myös muiden opiskelijoiden kohdalla. Esimerkiksi Karjalan heimopäivillä elokuussa 1943 voimakkaan puheen Suur-Suomen puolesta ja Neuvostoliittoa vastaan pitänyt Väinö P jäi kotiinsa Itä-Karjalaan vanhempiensa pyynnöstä.³¹¹ Itä-Karjalaan jääneen Maria K:n kirje toiselle opiskelijalle kertoo päätöksenteon hankaluudesta: ”Minä poloinen tyttö olen yhä kahden tulen välissä, mutta kai minun on jäätävä tänne, vaikka se on vastoin omaa tahtoani ja sanani ristiriidassa tekojeni kanssa. [...] Myöskään en voi jättää äitiäni kohtalon uhriksi, koska hänellä olen niin paljon velassa. [...] Mutta voimakkain este on – kotiseutuni. Täytyyhän jonkun jäädä maan suolaksi. [...] Minä en tiedä mikä odottaa minua, mutta olen silti iloinen, että

³⁰⁷ Nadja M:n kirje Koskenniemelle 18.9.1944, LA, kotelo 7, KA.

³⁰⁸ Kirsti T:n kirje Koskenniemelle 9.10.1944, LA, kotelo 9, KA.

³⁰⁹ Koskenniemi 1989.

³¹⁰ Kirsti T:n kirje Koskenniemelle 18.6.1946, LA, kotelo 9, KA.

³¹¹ Hölsä 2000, 142.

kuolen syntymämaassani. [...] Sanni kuinka kummallinen on tämä maailma etenkin tämä vuosi.”³¹²

Opettajaleirillä oli pidetty yllä ajatusta siitä, että Suomi ja Itä-Karjala ovat yhtä, mutta kuten edellisessä pääluvussa on todettu, koettiin itäkarjalaiset monessa suhteessa vieraisiksi. Opettajaleirin ulkopuolella opiskelijat saattoivat joutua kohtaamaan suoraan ilmaistuja ennakkoluuloja, kuten ryssittelyä. Vaikka esimerkiksi opettajaleirin opiskelijoiden harjoittelupaikat lukuvuonna 1943 – 1944 pyrittiin valitsemaan niin, että vastaanotto olisi mahdollisimman suopeaa ja opiskelijoiden harjoittelut sujuivatkin pääosin hyvin, niin useammat opiskelijat joutuivat kohtaamaan ympäristön ennakkoluuloja. Kokeemukset vaihtelivat siitä, että heistä kerrottiin epämääräisiä juttuja siihen, etteivät vanhemmat halunneet antaa lapsiaan heidän opetettavakseen tai opettajatoverit kohtelivat heitä itäkarjalaisuuden takia työkeästi.³¹³ Historianopettaja Leena Rannan mukaan naisopiskelijat, joiden asuntolan valvojana hän oli Raumalla, pysyttelivät iltaisin keskenään, koska he eivät tunteneet kuuluvansa yhteen suomalaisten kanssa. Heidät tunnistettiin heti itäkarjalaisiksi ”ja he tunsivat, että tuo leima painoi heidät suomalaisten alapuolelle”.³¹⁴ Ajatus asumisesta tällaisessa ympäristössä ilman lähiomaisten tukea ei varmasti houkuttellut jäämään Suomeen.

Ne opiskelijat, jotka jäivät kotiseuduilleen odottamaan alueen palauttamista takaisin Neuvostoliiton hallintaan, eivät enää rintamalinjan toiselle puolelle jäätyään voineet vaihtaa mielipidettään. Suomen puolella olleille pohdinta tulevasta asuinmaasta jatkui sen sijaan vielä pitkään. Kun välirauhansopimus allekirjoitettiin 19.9.1944 Suomessa oli vielä 38 opettajaleirin entistä opiskelijaa, mutta pysyvästi Suomeen jäi vain 24.³¹⁵ Itäkarjalaisten opettajien asema Suomessa oli rauhan tulon jälkeen epävarma, koska he olivat kaikki Neuvostoliiton kansalaisia. Ratkaiseva tekijä heidän kohdallaan oli se, miten heihin sovellettiin välirauhansopimuksen pykälää 10: ”Suomi sitoutuu viipymättä luovuttamaan Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmälle Sotilasjohdolle kaikki sen hallussa nykyään olevat neuvosto- ja liittolaissotavangit sekä myöskin ne Neuvostoliiton ja Liittoutuneiden Kansakuntien kansalaiset, jotka on internoitu ja tuotu väkisin Suomeen, palautettavaksi heidän kotimaahansa.”³¹⁶ Tämän artiklan ja koko välirauhansopimuksen toteuttamista valvomaan Suomeen tuli liittoutuneiden valvontakomissio

³¹² Kopio Maria K:n kirjeestä Sanni H:lle 24.6.1944, LA, kotelo 7, KA.

³¹³ Koskenniemen tarkastuskertomus ensimmäisen osaston opiskelijoiden sijoituspaikoissa lv 1943 – 1944 toimitetuista käynneistä. Esimerkiksi Ville A, Anni K, Anni L ja Maria P. LA, kotelo 12, KA.

³¹⁴ Leena Rannan kertomus kokemuksistaan opettajaleiriltä, päivämätön, todennäköisesti syksyltä 1944, LA, kotelo 5, KA.

³¹⁵ Hölsä 2000, 143 – 150.

³¹⁶ Välirauhansopimus 1944.

Ždanovin johdolla. Valvontakomissiolla oli 16 toimistoa ympäri maata. Se huolehti neuvostokansalaisten palautuksista Neuvostoliittoon, kunnes Pariisin rauhan tultua voimaan poistui maasta syyskuussa 1947.³¹⁷

Ilman mitään tulkintoja kymmenes artikla koski niitä opettajaleirin entisiä opiskelijoita, jotka oli tuotu opettajaleirille sotavankileireiltä. Tilannetta ei muuttanut se, että heidät oli vapautettu sotavankeudesta elokuussa 1944.³¹⁸ Kaikkiaan sotavankileiriltä tulleita opiskelijoita oli leirillä lukuvuoden 1943 – 1944 päättyessä yhdeksän. Heistä kaksi jäi lomaltaan Itä-Karjalaan, yksi palasi sinne ennen sodan päättymistä vapaaehtoisesti. Loput halusivat välttää palautuksen Neuvostoliittoon, mutta maaliskuun alussa 1945 heistä pidätettiin kaksi ja vielä vuonna 1947 yksi ja palautettiin Neuvostoliittoon. Hölsän haastatteluissa saamien tietojen mukaan ne kaksi heistä, jotka olivat upseereita, teloitettiin välittömästi rajan toisella puolella. Vapaaehtoisesti palannut Ville T sai kahdeksan vuoden karkotustuomion ja pääsi palaamaan Itä-Karjalaan vasta sen jälkeen. Yksi sotavankiopiskelijoista pakeni Ruotsiin, yksi onnistui jostain syystä välttämään valvontakomission ja Suomen viranomaisten seulan ja sai asua Suomessa ilman ongelmia. Yhdeksännen sotavankiopiskelijan kohtalo on hämärän peitossa. Hän jäi Suomeen ja toimi opettajana lukuvuonna 1944 – 1945, mutta katosi vuonna 1945 eikä ainakaan kukaan Koskenniemelle tietoja antanut henkilö kuullut hänestä mitään sen jälkeen.³¹⁹

Neuvostoliittoon opettajaleiriltä palautettujen sotavankien kohtalo oli murheellinen ja jotkut muutkin opiskelijat joutuivat kärsimään siitä, että tekivät yhteistyötä suomalaisten kanssa sodan aikana. Tässä suhteessa opettajaleirin arkiston tiedot ovat puutteellisia, mutta Hölsän tietojen mukaan kymmenkunta opettajaleirin entistä opiskelijaa sai vankeustuomion yhteistyöstä vihollisen kanssa. Heidän joukossaan oli vanhempiensa pyynnöstä Itä-Karjalaan jäänyt, vain 18-vuotias Väinö P, joka sai 10 vuoden karkotustuomion. Samanmittaisen tuomion sai myös ainakin kaksi leirillä ollutta naista, joista kumpikaan ei tosin joutunut kärsimään rangaistustaan täysimääräisenä. Muitakin opettajaleirin entisiä opiskelijoita kuulusteltiin, mutta suurimmalle osalle Hölsän haastattelusta opiskelijoista ei seurannut erityisiä vaikeuksia heidän toimistaan miehityshallinnon aikana. Itä-Karjalassa oli pulaa opettajista, joten useimmat saivat heti jatkaa opettajan tehtävissä.³²⁰

Muita opettajaleirin Suomeen jääneitä opiskelijoita kuin sotavankeja, artikla 10

³¹⁷ Meinander 2009, 288 – 290.

³¹⁸ Hölsä 2000, 144.

³¹⁹ ItäKar.SE:n opettajaleirin opiskelijaluettelo, päivitetty elokuussa 1980, LA, kotelo 1, KA; Hölsä 2000, 147.

³²⁰ Hölsä 2000, 142 – 143.

ei periaatteessa koskenut, koska siinä puhuttiin väkisin Suomeen tuoduista henkilöistä. Tähän sanaan perustivat toivonsa ne opettajaleirin entiset opiskelijat, jotka halusivat jäädä Suomeen: ”yhtä artiklaa olen erikoisesti tutkinut, joka on lähinnä meitä. Se sana ”väkisin” antaa vähän toivoa.”³²¹ Itäkarjalaisten kanssa samankaltaisessa asemassa olivat inkeriläiset, joita oli vuodesta 1943 asti tuotu Suomeen yli 63 000 Saksan hallitsemilta alueilta. He olivat tulleet vapaaehtoisesti, jolloin myös heidän paluunsa kotimaahan piti periaatteessa tapahtua vapaaehtoisuuden pohjalta. Käytännössä palautettavien listoihin saattoi joutua esimerkiksi vain saapumalla valvontakomission järjestämään ilmoittautumistilaisuuteen, eivätkä Suomen viranomaiset kyenneet tai välttämättä edes halunneet varmistaa sitä, kuinka vapaaehtoista lähteminen oli. Suomen ihmisluovutuksista toisen maailmansodan jälkeen kirjoittaneet Pekkarinen ja Pohjonen toteavat, että alun perin halukkaaksi lähtijäksi ilmoittautui vain kaksi kolmasosaa inkeriläisistä. Neuvostoliittoon palautettiin heitä kuitenkin tammikuuhun 1945 mennessä 56 000.³²²

Itäkarjalaisista opettajista palasi Neuvostoliittoon valvontakomission kautta seitsemän. Heistä osa palasi täysin omasta halustaan. Tällöin syynä näyttäisivät olleen yleensä perhesiteet. Maikki M lähti lokakuussa 1944 ja kirjoitti ennen lähtöään Koskenniemelle, että hän halusi palata perheensä luo. Kaija P taas sai vuonna 1946 kuulla miehensä olevan elossa ja palasi siksi Neuvostoliittoon.³²³ Joitakin valvontakomissio painosti lähtemään. Tyyne S kirjoitti vielä rajalle vievässä junassa kirjeen: ”on niin vaikea olla, edessä on tuntematon tie.”³²⁴ Hölsän tietojen mukaan hän oli ilmoittanut valvontakomissiolle, ettei halua lähteä, mutta sai silti lähtömääräyksen. Oulun alakomission johtaja katsoi tehtäväkseen palauttaa kaikki alueensa Neuvostoliiton kansalaiset riippumatta siitä, halusivatko he lähteä vai eivät.³²⁵ Osa opettajaleirin opiskelijoista ei mennyt valvontakomission kuulemiseen tai ilmoitti jäävänsä Suomeen, ja heidät jätettiin rauhaan.³²⁶

Viimeinen Neuvostoliittoon palautettu opettajaleirin entinen opiskelija oli vuonna 1947 pidätetty sotavanki, mutta epävarmuus jatkui opiskelijoiden keskuudessa vielä tämän jälkeenkin. Pariisin rauhansopimuksessa ei ollut enää artiklaa väkisin Suomeen tuotujen neuvostokansalaisten palauttamisesta, mutta siinä oli pykälä, jossa puhuttiin yhteistyössä vihollisen kanssa sota-aikana olleista. Opettajaleirin entiset opiskelijat pel-

³²¹ Asta A:n kirje Koskenniemelle 30.9.1944, LA, kotelo 7, KA.

³²² Pekkarinen&Pohjonen 2005, 35 – 46.

³²³ Maikki M:n kirje Koskenniemelle 2.10.1944 ja Katri P:n päiväamäton kirje Koskenniemelle vuodelta 1946, LA, kotelo 8, KA.

³²⁴ Tyyne S:n kirje Valtasaarelle tai Koskenniemelle 26.12.1944, LA, kotelo 6, KA.

³²⁵ Hölsä 2000, 145.

³²⁶ Esimerkiksi Nadja M:n kirje Koskenniemelle 9.11.1944, LA, kotelo 7, KA.

käsivät, että tätä kohtaa saatettaisiin soveltaa heihin. Viimeinen suurempi levottomuuden aalto oli vuodenvaihteessa 1949 – 1950, jolloin Neuvostoliitto patisti nootin muodossa Suomea tehokkaampaan vielä palauttamisen välttämisen neuvostokansalaisten etsimiseen. Tammikuun alussa Koskenniemi sai useita huolestuneita kirjeitä. Anni L kirjoitti: ”Luin eilen Uudesta Suomesta Neuvostoliiton nootin, jonka se oli tehnyt hallitukselle. En ymmärrä, koskeneeko se meitä. En tiedä kuulummeko mekin raukat sotarikollisten joukkoon.” Samantapaisia kirjeitä Koskenniemi sai useampia, kunnes hän pysyi antaman rauhoittavan tiedon, ettei listassa ollut entisten opettajaleiriläisten nimiä.³²⁷

Viimeistään Suomen kansalaisuuden saaminen poisti uhan palauttamisesta Neuvostoliittoon, mutta kansalaisuuden myöntämisestä useimmat opiskelijat saivat odottaa ainakin 1950-luvulle saakka. Avioliitto suomalaisen kanssa oli keino helpottaa kansalaisuuden saamista, ja se näyttääkin olleen tärkeä tekijä joidenkin leirin entisten opiskelijoiden naimisiinmenopäätöksessä. Vuoden 1950 nootin pelästyttämä Anni L kirjoitti Koskenniemelle menneensä helmikuussa naimisiin: ”Kun menee naimisiin suom. miehen kanssa, niin eikä silloin automaattisesti tule Suomen kansalaiseksi? [...] Olin päättänyt elää vanhanapiikana, mutta kun Venäjä on ihmeellinen niin ajattelin, että onhan kahden parempi lähteä vaikka siten Ruotsiin tai jonnekin muualle”.³²⁸

Naimisiinmenokaan ei tosin ollut aina helppoa. Vuonna 1947 tuomiokapituli nimittäin tiedotti seurakuntiin, että Neuvostoliiton korkeimman neuvoston päätöksellä Neuvostoliiton kansalaiset eivät saaneet mennä ulkomaalaisten kanssa naimisiin. Suurin osa kirkkoherroista kieltäytyi tämän perusteella vihkimästä itäkarjalaisia. Monet opiskelijat kääntyivät tällaisissa ongelmissa Matti Koskenniemen puoleen, joka esimerkiksi välitti tietoja sellaisista kirkkoherroista, jotka suostuisivat vihkimisen suorittamaan. Muistelmissaan Koskenniemi kertoo, että hän jopa otti yhteyttä joihinkin pappina oleviin ”AKS-veljiin”, joiden seurakuntien kirkonkirjoja oli tuhoutunut sodassa. He kirjoittivat leirin opiskelijoille näihin tuhoutuneisiin kirkonkirjoihin perustuneita henkilöllisyystodistuksia, jonka mukaan he olivat suomalaisia ja pääsivät näin naimisiin.³²⁹

Etenkin heti sodan päättymistä seuranneet vuodet Koskenniemi piti säännöllisesti yhteyttä useimpiin opettajaleirin Suomeen jääneisiin entisiin oppilaisiin. Opettajaleirin arkiston perusteella samoin tekivät entisistä opettajista ainakin Antero Valtasaari ja Tuomo Saurio, joka oli mennyt naimisiin opettajaleirin vepsäläisopiskelijan kanssa. En-

³²⁷ Anni L:n kirje Koskenniemelle 5.1.1950, LA, kotelo 8, KA. Samaan asiaan liittyviä kirjeitä esim. Hilda B:n kirje Koskenniemelle 2.1.1950, LA, kotelo 3; Maria M:n kirje Koskenniemelle 4.1.1950; Asta S:n kirje Koskenniemelle 8.1.1950 ja Maria P:n kirje Koskenniemelle 10.1.1950. LA, kotelo 8, KA.

³²⁸ Anni L:n kirje Koskenniemelle 6.2.1950 LA, kotelo 8, KA. Alleviivaus alkuperäistekstissä.

³²⁹ Jussila&Kansanen 1983, 45; Hölsä 2000, 148.

tiset opiskelijat ja opettajat myös tapasivat säännöllisesti toisiaan hieman eri kokoonpanoilla ja aikaväleillä vuodesta 1945 aina vuoteen 1991 asti.³³⁰ Suhde oli sodan aikana syntynyt miehityshallinnon vaikutuksesta, mutta sodanjälkeisinä vuosina opettajaleirin opiskelijoiden yhteydenpito perustui vapaaehtoisuuteen ja ystävyyteen. Sodan päättymisen ja leirin lopettaminen lopetti kaiken muodolliseen asemaan perustuneen valta-asetelman leirin entisten opettajien ja opiskelijoiden väliltä, vaikka monet opiskelijat turvautuivatkin edelleen entisten opettajiensa neuvoihin ja apuun. Useimmat heistä olivat nuoria ja ilman kontaktia lähiomaisiin; leirin entiset opettajat olivat heidän läheisimmin tuntemiaan suomalaisia. Anni L kirjoittikin Koskenniemelle syksyllä 1948: ”Huolehdit meistä niinkuin isä lapsistansa.”³³¹

4.2. Koskenniemi ja muistamisen halu

Vaikka tilanne oli ollut huolestuttava jo pitkään, oli Itä-Karjalan menettäminen ja opettajaleirin päättymisen silti yllättävä ja ilmeisen järkyttävä tapahtuma leirin entisille opettajille, etenkin jos he olivat syvästi sitoutuneita heimoaatteeseen. Taito Lumme oli opettajaleirin uskonnonopettajana heinäkuun 1943. Hän kirjoitti elokuussa 1944 Koskenniemelle: ”mieli on ollut kaikesta siitä, mitä on tapahtunut niin matalalla, ettei tahdo osasta kirjettä aikaan saada. [...] Ei voi pitää muuta kuin hirveänä, anteeksiantamattomana rikoksena, että tuo väestö jätettiin sinne oman onnensa nojaan.” Kyse ei ollut pelkästään siitä, että unelma Suur-Suomesta oli särkynyt, vaan huolesta siitä, mitä itäkarjalaisille tapahtuisi neuvostovallan palattua alueelle. Lumme pelkäsi, että vaikka Itä-Karjala vielä joskus palaisi Suomelle, ei sinne jätettyjä itäkarjalaisia nuoria enää sieltä löytyisi, koska ”peto ehtii heidät kyllä siellä tuhota.”³³² Monet sotilashallinnon henkilökunnassa toimineet olivat pitäneet viimeiseen asti kiinni siitä ajatuksesta, että Itä-Karjalaa ei menetettäisi. Heille oli järkytys, että Itä-Karjalasta vetäydyttiin niin nopeasti, eikä siviilejä haluttu evakuoida. Heille Itä-Karjalan liittäminen Suomeen oli ollut sodan tärkein tavoite, mutta kuten Jukka Kulomaa huomauttaa, kun rauhannehtoja käsiteltiin eduskunnassa, itäkarjalaisten puolesta ei käytetty yhtään puheenvuoroa.³³³

Lumpeen kirjeestä välittyy toivottomuus. Koskenniemi taas kirjoitti opettajaleirin toiminnan päätyttyä entisille opettajille kirjeen, jossa hän koetti herättää toiveikkuut-

³³⁰ Hölsä 2000, 150 – 151.

³³¹ Anni L:n kirje Koskenniemelle 9.10.1948, LA, kotelo 8, KA.

³³² Taito Lumpeen kirje Koskenniemelle 8.8.1944, LA, kotelo 9, KA.

³³³ Kulomaa 1989, 229.

ta. Hän murehti sitä, että vain alle puolet opiskelijoista oli voinut ”pelastautua” tälle puolelle, mutta totesi, että ”osa oppilaita on kuitenkin jäljellä ja muodostaa vapaan Itä-Karjalan kansallisen opettajiston siemenen, jota – niin lujasti uskon – ennen pitkää tarvitaan.” [...] ”Työmme ei kuitenkaan mennyt hukkaan. Itä-Karjala ei, ei myöskään muu Suomi voi miesmuistiin unohtaa tätä yhdessäolon aikaa. Jumala suokoon, ettei odotusaika olisi liian pitkä.”³³⁴

Kysymys hukkaan menneestä työstä on keskeinen kun pohditaan sitä, millaisia merkityksiä Itä-Karjalan miehitysajalle annettiin sodan jälkeen. Itä-Karjalan sotilashallinnon työntekijät tekivät työtä Suur-Suomen luomiseksi. Kun Suomi joutui vetäytymään Itä-Karjalasta, tämä työ valui hukkaan. Rauhan myötä Suomessa alkoi myös uusi aika suhteessa Neuvostoliittoon. Kommunistit saivat laillisen oikeuden toimia, sotasylliset tuomittiin, maassa oli valvontakomissio vuoteen 1947 ja Porkkalassa venäläisiä sotilaita vuoteen 1952 asti. Opettajaleirilläkin oli opetettu idän ja lännen ikuista vastakkainasettelua. Sodan jälkeen virallinen politiikka alkoi luoda ystävällisiä suhteita Neuvostoliittoon. Jo lokakuussa 1944 alettiin järjestelmällisesti poistaa venäläisvihamielisiä kirjoja ja elokuvia kirjakaupoista ja kirjastoista. Myös koulukirjoja korjailtiin.³³⁵ Se maailmankuva, jolle opettajaleirin toiminta oli perustunut, ei ollut sodan jälkeisessä todellisuudessa enää julkisuudessa hyväksytty. Uusi todellisuus ei voinut muuttaa sitä, mitä opettajaleiri oli ollut, mutta tapahtumille haluttiin antaa uusi tulkinta. Opettajaleirin kestäessä sen opettajat tekivät työtä Suur-Suomen hyväksi, sodan loppumisen jälkeen virallinen tulkinta oli se, että Itä-Karjalan liittäminen Suomeen ei ollut missään vaiheessa ollut tavoitteena. Koselleckin käsitteitä käyttäen kokemustila muokkasi hävityn sodan muodossa voimakkaasti sitä, miten Itä-Karjalan miehitys nähtiin, nyt kun odotushorisontissa ei ollut mitään merkkiä siitä, että Suur-Suomi voisi joskus toteutua.

Opettajaleirin opettajista Koskenniemi, Haavio ja Olmari ovat muistelleet leiriä jälkikäteen. Jokaiselle opettajaleirillä on ollut erilainen merkitys. Olmarin muistelmissa opettajaleiriä käsitellään vain muutamalla sivulla. Hänen näkökulmastaan siellä oli keskeistä luterilaisen ja ortodoksisen kirkon katkeriakin sävyjä saanut kilpailu itäkarjalaisien sieluista.³³⁶ Haavion lyhyet kommentit päiväkirjamerkintöihinsä kertovat idealistisista Suur-Suomi -ajatuksista. Jatkosodan alussa heräsivät ”ylioppilasajan haaveet: Suomi suureksi, Viena vapaaksi!” Sodan päättyminen merkitsi ”ideologista vararikkoa” näille ajatuksille.³³⁷ Haavion ja Olmarin muistelmissa opettajaleiri esitellään menneisyy-

³³⁴ Koskenniemen kirje opettajaleirin entisille opettajille 18.7.1944, LA, kotelo 6, LA.

³³⁵ Meinander 2009, 364 – 365.

³³⁶ Karjalainen 1973, 97 – 99.

³³⁷ Haavio 1976, 84, 179 – 280.

den ilmiönä, jolla ei ole yhtymäkohtia nykypäivään. Koskenniemen muistelmissa kuva on toinen. Hänelle opettajaleiri ei ollut vain yksi episodi sota-ajan tapahtumissa kuten Haaviolle ja Olmarille. Koskenniemi oli opettajaleirillä melkein koko jatkosodan ajan. Leirin johtajana hänellä oli suurin vastuu sen tavoitteiden toteutumisesta. Vaikka Itä-Karjala jouduttiin jättämään, niin Koskenniemi ei halunnut, että opettajaleirillä tehty työ leimataan merkityksettömäksi.³³⁸

Koskenniemi vakuutti heti leirin toiminnan päättyttyä, ettei leirillä tehty työ ollut ollut turhaa ja sitä ei tulnaisi unohtamaan. Jotta vakuutus ei jäisi vain sanoiksi, hän toimi myös konkreettisesti tavoitteen puolesta. Itä-Karjalan liittämiseen Suomen yhteyteen Koskenniemellä ei ollut valtaa vaikuttaa, mutta ainakin hän kykeni vaikuttamaan siihen, millaisena opettajaleiri muistettaisiin ja millaisia merkityksiä sen työlle tulevaisuudessa annettaisiin. Muistaminen ja unohtaminen eivät ole vain luonnollisia prosesseja, vaan etenkin silloin kun puhutaan historiakuvasta, asioita, joihin voi vaikuttaa. Koskenniemellä oli hallussaan opettajaleirin arkisto ja hän ymmärsi sen voiman opettajaleirillä tehdyn työn siirtämisessä eteenpäin. Arkisto ei ole koskaan vain neutraali asiakirjavarasto, josta voi etsiä tarvitsemiaan tietoja ja muodostaa niiden perusteella kuvaansa menneisyydestä. Arkisto on jo itsessään tulkinta, joka muokkaa sitä, mitä tutkija voi menneisyydestä saada tietoonsa. Päätös menneisyyden jälkien säilyttämisestä tai hävittämisestä on päätöksentekoa myös siitä, mitä niiden kuvaamista asioista tai tapahtumista voidaan myöhemmin tietää.

Opettajaleirin päättäessä toimintaansa sota oli vielä kesken. Kun Neuvostoliitto eteni kaikilla rintamillaan, oli pelko koko maan miehityksestä todellinen. Tässä tilanteessa tuhottiin paljon sellaisia arkistoaineistoja, joiden päätyminen Neuvostoliiton käsiin olisi voinut aiheuttaa ongelmia. Myös opettajaleirille tuli käsky asiakirjojen hävittämisestä. Leirin adjutanttina purkamistöitä hoitanut Tuomo Saurio jätti kuitenkin Koskenniemen pyynnöstä käskyn toteuttamatta. Osa leirin arkistosta lähetettiin muun irtaimiston mukana määrättyyn kokoamispaikkaan, mutta osa siirrettiin muualle turvaan.³³⁹

Säilyttämällä opettajaleirin arkiston Koskenniemi ja muut päätökseen mahdollisesti vaikuttaneet henkilöt pitivät kiinni mahdollisuudesta saada tulkita opettajaleirin merkitys oikeaksi kokemallaan tavalla. Vuosia sodan päättymisen jälkeen kyse oli vain aineiston säilyttämisestä. Niin kauan kuin opettajaleirin entiset opiskelijat olivat Neuvostoliiton kansalaisia ja pelkäsivät mahdollista palautusta, opettajaleirin aineistot saattoivat olla uhka heidän turvallisuudelleen. Koskenniemi halusi kuitenkin säilyttää ai-

³³⁸ Jussila&Kansanen 1983, 33 – 49.

³³⁹ Hölsä 2000, 137; Jussila&Kansanen 1983, 46.

neiston ja säilytti myös sellaisia kirjeitä, jotka päättyivät kehotukseen polttaa kirje lukemisen jälkeen.³⁴⁰ Vuosien myötä pelko hälveni ja Koskenniemi alkoi myös aktiivisesti täydentää arkistoa esimerkiksi keräämällä opiskelijoilta tietoja heidän koulunkäynnistään Neuvostoliitossa ja kokoamalla ja täydentämällä opiskelijaluetteloa, jossa oli mahdollisimman tarkat tiedot myös opiskelijoiden kohtalosta sodan jälkeen.³⁴¹

Leirin entisille opettajille heinäkuussa 1944 lähettämässään kirjeessä Koskenniemi kirjoitti vielä mahdollisuudesta Itä-Karjalan ja Suomen yhdistymiseen. Vuosien myötä ajatus siitä, että leirillä tehty työ tässä merkityksessä ei olisi ollut turhaa hävisi, mutta tilalle tuli vakaumus, että opettajaleirillä oli kuitenkin ollut merkitystä kasvatustieteellisesti merkittävänä kokeiluna. Jotta näin voisi ajatella, edellytti se kuitenkin sitä, että opettajaleiriä ei unohdettaisi, ja että siitä tehtäisiin tutkimusta. Ensimmäisen kerran Koskenniemi toi esille leirin merkitystä vuonna 1957, jolloin hän – ”ajankohdan varovaisuudella” – puhui opettajaleiristä Suomen akatemian virkaanastujaisesitelmässään.³⁴² Haastattelumuistelmissaan Koskenniemi uskalsi jo kertoa melko vapaasti opettajaleiristä ja sen tavoitteista. Vuonna 1989 hän julkaisi esipuheella ja jälkisanoilta varustetun version opettajaleirin toimintakertomuksesta 1941 – 1942. Molemmissa näissä hän esittää käsityksensä siitä, että opettajaleirin tutkiminen olisi tärkeää, koska se olisi kasvatustehistoriallisesti ja myös vertailevan kasvatustieteen kannalta mielenkiintoinen aihe. Itse Koskenniemi ei halunnut opettajaleirin historiaa kirjoittaa, koska hänen objektiivisuutensa leirin entisenä päällikkönä olisi ollut helppo asettaa kyseenalaiseksi.³⁴³

Leirin arkiston Koskenniemi luovutti Helsingin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan kirjastoon vuonna 1980, missä sitä myös järjestettiin. Sen käyttöoikeudet olivat edelleen Koskenniemen ja Tuomo Saurion luvan takana ja opiskelijoiden nimien käyttö oli kielletty vuoteen 1990 saakka.³⁴⁴ Koskenniemi pyrki ajoittain aktiivisestikin etsimään sopivaa leirin historian kirjoittajaa. Esimerkiksi lokakuussa 1976 hän pohti kirjeessään Tuomo Sauriolle ”olisiko jo aika ottaa yhteyttä johonkuhun ymmärtäväiseen historiantutkijaan joka voisi suunnitella aineiston 'hyödyntämistä'.”³⁴⁵ ”Ymmärtäväisen”

³⁴⁰ Esimerkiksi Saurion kirje Koskenniemelle 9.12.1944, LA, kotelo 10, KA; Heikki T:n kirje Koskenniemelle 2.12.1957, LA, kotelo 9, KA.

³⁴¹ Opettajaleirin arkistossa on melko laaja kirjeenvaihto liittyen erilaisten luetteloiden kokoamiseen, korjaamiseen ja Koskenniemen kyselyihin. Esim. Asta A:n vastaus Koskenniemen kyselyyn Neuvostoliiton kouluoloista 10.11.1957, LA, kotelo 7, KA; Tuomo Saurion Koskenniemelle lähettämä leirin entisten opiskelijoiden ja opettajien osoiteluettelo, 11.4.1984, LA, kotelo 10, KA.

³⁴² Jussila&Kansanen 1983, 33.

³⁴³ Koskenniemen kirje Pekka S:lle 26.11.1987, LA, kotelo 11, KA; Koskenniemi 1989; Jussila&Kansanen 1983, 33 – 49.

³⁴⁴ Koskenniemen kirjekonsepti leirin entisille opettajille ja opiskelijoille marraskuussa 1980, LA, kotelo 1, KA.

³⁴⁵ Koskenniemen kirjeet Sauriolle 30.10.1979 ja 16.10.1985, LA, kotelo 11, KA.

historiantutkijan löytäminen osoittautui hankalaksi. Esimerkiksi 1980-luvulla opettajaleiristä oli valmisteilla pro gradu -tutkielma, joka ei koskaan valmistunut.³⁴⁶

Koskenniemi halusi, että opettajaleiri jäisi yhteiseen muistiin, mutta ei millaisin ehdoin tahansa. Tärkeintä oli se, ettei leiristä annettaisi virheellistä kuvaa. Vuonna 1989 Koskenniemi sai haastattelupyynnön Sirkka Jaloselta, joka kirjoitti artikkelia Rauman seminaarin toiminnasta sotavuosina. Jalosen tietämys opettajaleiristä oli kysymysten perusteella melko niukka. Koskenniemi vastasikin vain osaan kysymyksistä. Loput hän ohitti ”virheellisesti asetettuina”, ja kehotti Jalosta turvautumaan mieluummin leiristä kertovaan asiakirja-aineistoon kuin ”epävarmoin” haastatteluihin.³⁴⁷ Jalosen ote aiheeseen ei ollut sellainen, että Koskenniemi olisi halunnut auttaa häntä sen kanssa eteenpäin. Koskenniemen aloitteesta tai ohjaamana ei lopulta syntynyt tutkimusta opettajaleiristä. Martti Hölsä ja hänen jälkeensä Taru-Tuija Hyykky saivat kuitenkin häneltä käyttöluvan opettajaleirin arkistoon. Koskenniemen kuoleman jälkeen arkisto luovutettiin arkistolaitokseen.

Opettajaleirin opettajat olivat osallistuneet sodan aikana tapahtumiin, jotka olivat Matti Koskenniemelle niin tärkeitä, että hän kantoi huolta tapahtumien säilymisestä yhteisessä muistissa vuosikymmeniä leirin toiminnan päättymisen jälkeenkin. Syyskuussa 1942 hän oli antanut opettajaleirin henkilökunnalle ohjekäskyn, jossa hän painotti työn tärkeyttä leirin opettajille: ”Tätä työtä tehdään Suomen suvun historiassa vain yhden kerran”³⁴⁸ Silloiset suunnitelmat opettajaleiristä suomalaisen Itä-Karjalan opettajankoulutuksen alkuna eivät toteutuneet, ja Koskenniemen sanat toteutuivat toisella tavalla. Koskenniemi toivoi vuonna 1942 opettajaleirin olevan Suomen ja Itä-Karjalan yhteisen historian alkamisen merkkipaaluja, mutta tämän yhteisen historian alun lisäksi opettajaleirillä todistettiin myös sen loppu.

³⁴⁶ Koskenniemen kirjeet Pekka S:lle 1985 – 1990, LA, kotelo 11, KA.

³⁴⁷ Sirkka Jalosen kirje Koskenniemelle 9.11.1989; Koskenniemen kirje Sirkka Jaloselle 12.11.1989, LA, kotelo 11, KA.

³⁴⁸ Koskenniemen ohjekäskey opettajaleirin henkilökunnalle 18.9.1942.

5. LOPPULUKU

Suomen miehittämässä Itä-Karjalassa sotilashallinnon tärkeimpiä tehtäviä oli itä-karjalaisten taivuttaminen myönteisiksi suomalaisvallalle. Erityisen tärkeäksi tässä suhteessa koettiin lapset, joista piti kasvaa ensimmäinen suomalainen sukupolvi Itä-Karjalaan. Tässä tilanteessa kansakoulun ja kansakoulunopettajien merkitys suomalaiskansallisen ajatusmaailman levittäjänä korostui. Opettajaleirillä valmistuivat ensimmäiset itä-karjalaiset tähän työhön tarkoitetut opettajat. Opettajaleirin johto sai melko vapaat kädet itse opetuksen käytännön toteuttamisen suhteen, mutta se raportoi tekemisistään tiiviisti sotilashallintoesikunnalle, ja opetuksen sisältö linjattiin sotilashallinnon tavoitteiden mukaisiksi. Niinpä opettajaleirin vaiheissa näkyy kiteytyneenä se, millaista Itä-Karjalaa suomalainen sotilashallinto halusi luoda vuosina 1941 – 1944.

Voisi sanoa, että Itä-Karjalan sotilashallinnon opettajaleirillä ja miehityssä Itä-Karjalassa elettiin vuosina 1941 – 1944 kontrafaktuaalisessa historian kulussa. Leiri ja miehitys olivat todellisia tapahtumia, mutta koko miehityshallinto perusti toimintansa tulevaisuudenkuvaan, joka ei koskaan toteutunut. Itä-Karjalaa hallittiin jatkosodan aikana sen ajatuksen mukaan, että se sodan jälkeen liitettäisiin Suomeen. Sodan alkuvaiheissa ajatukselle olikin perusteita, kun Saksa näytti etenevän kohti voittoa. Ylimmän sodanjohdon ajatuksissa Suur-Suomi ei ehkä ollut niin keskeinen tavoite kuin miehityshallinnon virkamiehillä, mutta heidän annettiin kuitenkin pitää ajatuksesta kiinni aivan viimeiseen asti.

Opettajaleirikin sai perustelunsa olemassaololleen siitä, että se valmistaisi opettajia suomalaista Itä-Karjalaa varten. Mahdollisuudet leirille annettujen tavoitteiden toteutumiseksi näyttivät paradoksaalisesti, sitä paremmilta, mitä vähemmän Suur-Suomella oli mahdollisuuksia toteutua. Jatkosodan alussa luottamus Saksan, ja Suomen siinä sivussa, voittoon oli vahva. Silloin leirin opettajilla oli kuitenkin vastassaan vahva epäluulon ilmapiiri. Sodan jatkuessa yhteinen elämä toi suomalaisia ja itäkarjalaisia lähemmäksi toisiaan. Molemminpuolinen epäluulo väheni ja suhde alkoi perustua ennakkoluulojen sijaan yhä enemmän todelliseen toisen osapuolen tuntemiseen. Kun opettajaleirin ensimmäisen osaston opiskelijat olivat osoittaneet pätevyytensä ja halukkuutensa heille suunniteltuun tehtävään, he saivat pätevyystodistuksensa – viikko sen jälkeen, kun suomalaiset olivat vetäytyneet Itä-Karjalasta, ja opettajille suunniteltu työ tullut mahdottomaksi toteuttaa.

Itä-Karjalan miehityksen taustalla oli idealistisiakin ajatuksia kaikkien Suomen

sukukansojen yhteenkuuluvuudesta ja sukulaiskansan vapauttamisesta sorron alta. Käytännössä Itä-Karjalan hallinto sota-aikana perustui kuitenkin tiukkaan kontrolliin ja ehdottomaan suomalaisten ylivaltaan. Itäkarjalaisilla ei ollut mahdollisuuksia vaikuttaa siihen, miten aluetta hallittiin. Opettajaleirillä pyrittiin vaikuttamaan opiskelijoihin pehmeillä keinolla, puhumisella ja esimerkin voimalla. Sotilashallinnon edustajina opettajilla oli myös kovempia vallankäytön mahdollisuuksia. Niitä käytettiin leiriläisten valvonnassa, liikkumisvapauden rajoittamisessa ja joidenkin opiskelijoiden lähettämisessä keskitysleireille. Tämän takia myös pehmeämmän vaikuttamisen keinot pitivät tosiasiasisällään miehitysvallan elementin. Valtasuhteen merkitys opettajaleirin opiskelijoiden ja opettajien suhteessa väheni ja hävisi vasta sodan päättymisen jälkeen.

Suomalaiset olivat Itä-Karjalassa miehittäjiä. Se myös näkyi heidän suhtautumisessaan itäkarjalaisiin. Itäkarjalaiset oli vapautettu suomalaisiksi. Heitä arvioitiin sen mukaan, kuinka hyvin he täyttivät miehityshallinnon edustajien kriteerit oikeanlaisesta suomalaisuudesta. Positiiviset piirteet itäkarjalaisissa nähtiin suomensukuisuuden ansioksi. Negatiiviset piirteet olivat venäläisen kulttuurin vaikutusta. Suomalaiset miehityshallinnon edustajat katsoivat oikeudekseen määritellä, mikä karjalaisissa oli ”ryssäläistä” ja mistä heidän tuli päästä eroon, jotta he voisivat olla kunnollisia Suur-Suomen asukkaita. Itä-Karjalassa tehty valistustyö oli pääasiassa Akateemisen Karjala-Seuran käsissä ja hyvin konservatiivista. Itäkarjalaisille malliksi tarjottu suomalaisuus oli yksimielistä, yksikielistä ja uskonnollista. Suomalaisen kulttuurin monimuotoisuutta ei Itä-Karjalassa tuotu esille.

Itä-Karjalassa miehityksen ajan asuneiden ihmisten mahdollisuudet tuoda esille suomalaisen miehityshallinnon vastaisia ajatuksia olivat rajalliset. Avoin vastarinta johti keskitysleirituomioon. Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että itäkarjalaisten olisi ollut pakko mukautua täysin suomalaiskomentoon. Opettajaleirillä miehitysvallan vastustus näkyi ennen kaikkea passiivisena vastarintana. Suurin osa opiskelijoista näytti odottavan sodan lopputulosta ennen ehdotonta sitoutumista kummallekään puolelle. Vain osa opiskelijoista puolusti tai vastusti aktiivisesti suomalaisvaltaa. Suurin osa opiskelijoista teki leirillä sen, mitä vaadittiin, mutta vältti mahdollisuuksien mukaan tiukkaa sitoutumista leirin tavoitteisiin.

Opettajaleiristä puhuttaessa ei ole olennaista vain se, keitä siellä oli. Täytyy myös kysyä, keitä siellä ei ollut – muuten kuva leiristä vääristyy. Sama koskee koko Itä-Karjalan miehityksen tutkimista. Keskitysleireillä nälkään nääntyvät ihmiset eivät olleet koko totuus miehityksestä, mutta yhtä vähän sitä oli karjalaisille koululaisille jaettu il-

mainen kouluruoka. Jotta opettajaleiri asettuisi oikeisiin kehyksiinsä, on pidettävä mielessä se, että samaan aikaan kun itäkarjalaiset opiskelivat sota-aikaan suhteutettuna hyvissä olosuhteissa, heidän venäläiset kollegansa olivat suurimmaksi osaksi keskitysleirissä.

Opettajaleirin opiskelijoista ei tullut opettajia Suureen Suomeen. Itä-Karjalaan jääneistä suurin osa jatkoi opettajana Neuvostoliitossa; Suomeen jääneet Suomen valtion palveluksessa. Jatkossa olisi kiinnostavaa tutkia sitä, millaisia vaikutuksia opettajaleirillä oli opettajaleirin entisten opiskelijoiden myöhempään elämään. Leirin opetuksen keskeinen tavoite oli tutustuttaa opiskelijat Suomeen ja suomalaisuuteen. Sellainen Suomi, jota opettajaleirillä esiteltiin, lakkasi kuitenkin monessa mielessä olemassa olemasta sodan jälkeen. Samoin hävisi tarve sille tehtävälle, johon opettajaleirin opiskelijat oli koulutettu. Suomeen jääneiden opiskelijoiden sopeutumista uuteen todellisuuteen vaikeutti myös se, että he elivät vuosia Neuvostoliittoon palauttamisen uhan alla. Millaisia identiteettejä he rakensivat suhteessa itäkarjalaisuuteen ja suomalaisuuteen? Oliko Suur-Suomi -aatteella merkitystä heille enää sodan jälkeen? Suurin osa Suomeen jääneistä opiskelijoita oli kirjeenvaihdossa Matti Koskenniemen kanssa pitkään sodan jälkeen. Tämä kirjekokoelma voisi tarjota yhden lähtökohdan näiden kysymysten pohtimiseen.

Neuvostoliitossa sodan jälkeen asuneille opettajaleirin opiskelijoille opettajaleirin perintö oli varmasti monella tapaa vielä ristiriitaisempi kuin Suomeen jääneille. Sama koskee koko miehityksen kokenutta väestöä. Erityisen hankalaksi miehitysjän käsittelyn teki se, että kansallisiksi ja epäkansallisiksi määriteltyjä ihmisiä kohdeltiin miehityksen aikana niin eri tavoilla. Sodan jälkeen Itä-Karjalaan palasivat myös evakossa olleet asukkaat, jotka toivat mukanaan vielä yhden näkökulman sota-aikaan. Prestroikan vuosiin asti miehitysaika oli aihe, jota ei voinut käsitellä julkisesti. Tämän takia myös lähdetilanne miehityksen jälkivaikutuksien tutkimiseen on todennäköisesti huono. Itä-Karjalan miehitystä ei voi kuitenkaan sanoa kunnolla tutkituksi, ennen kuin myös kysymyksiä sen seurauksista on pohdittu. Miten venäläiset ja karjalaiset suhtautuivat toisiinsa sodan jälkeisessä Itä-Karjalassa? Jäikö sodan aikana lietsotusta karjalaisten rotuun perustuvasta ylemmydentunteesta jotakin elämään?

Itä-Karjalan miehitys oli monella tapaa erikoinen ja ainutkertainen ajanjakso Suomen ja Neuvostoliiton historiassa. Itä-Karjalaa koskevassa tutkimuksessa tämä erityisyys korostuu ehkä liikaakin. Tulevassa tutkimuksessa olisi hedelmällistä verrata Itä-Karjalan miehitystä muihin, erityisesti Saksan toisen maailmansodan aikana toteutettiin, miehityksiin. Arveluiden sijaan kaivattaisiin tutkimusta siitä, millä tavalla Itä-Kar-

jalan miehitys oli erityislaatuinen.

Lähteet

ALKUPERÄISAINEISTO

Painamaton alkuperäisaineisto

Kansallisarkiston Sörnäisten toimipiste (entinen Sota-arkisto), Helsinki (KA)

– Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleirin arkisto. Kansiot 1 – 12 (LA).

– Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan arkisto

-Tiedotusosasto, T 2877/26, salaista ja yleistä kirjeistöä 1942

-Valistusosasto, T 17521/12, lehtileikkeitä 1941-1944 liittyen opettajaleiriin.

Aikalaiskirjallisuus ja muistelmat

Akateeminen Karjala-Seura (toim.): *Ryssästä saa puhua vain hammasta purren*. Akateeminen Karjala-Seura. Helsinki 1922.

Akateeminen Karjala-Seura (toim.): *Itä-Karjala. Esitys Itä-Karjalan maasta ja kansasta, sen vapausliikkeen tähänastisista vaiheista, nykyisistä taloudellisista, sivistyksellisistä ja valtiollisista oloista sekä Karjalan kysymyksestä*. Akateeminen Karjala-Seura. Helsinki 1934.

Haavio, Jaakko: *Ajalla vaaran vaivan*. Gummerus. Jyväskylä 1976.

Haavio, Martti: *Me marssimme Aunuksen teitä: päiväkirja sodan vuosilta 1941 – 1942*. WSOY, Porvoo 1969.

Jussila, Juhani & Kansanen, Pertti (toim.): *Matti Koskenniemi ... niin mielelläni vielä, muisteluksia*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitos. Tutkimuksia 12. Helsinki 1983.

Karjalainen, Elina: *Arkkipiispa Paavali, Legenda jo eläessään*. WSOY, Helsinki 1973.

Koskenniemi, Matti: *Itäkarjalainen opettajaleiri Mieslahdessa joulukuusta 1941 toukokuuhun 1942. Virallinen toimintakertomus*. Jyväskylän yliopisto, katsauksia 19. Jyväskylä 1989.

Merikoski, Veli: *Suomalainen sotilashallinto Itä-Karjalassa 1941-1944*. Otava, Helsinki 1944.

Onttoni, Miihkali (Karvonen, Mikko): *Heräävän elämän maa*. Otava. Helsinki 1942.

Onttoni, Miikkali (Karvonen, Mikko) & Marttinen Eero (toim.): *Salainen sotapäiväkirja Itä-Karjalasta 1941 – 1942*. Gummerus, Jyväskylä 2007

Välirauhasopimus toiselta puolen Sosialististen Neuvostotasavaltaisen liiton ja Ison-Britannian ja Pohjois-Irlannin Yhdistyneen Kuningaskunnan sekä toiselta puolen Suomen välillä 1944.

KIRJALLISUUS

Aitola, Ville-Paavo & Kuusi, Matti (toim.): *Neljätuhatta veljestä, sataneljä elämäntarinaa, AKS:läinen elämäkerrasto*. WSOY, Helsinki 1991.

Alapuro, Risto: *Akateeminen Karjala-Seura, Ylioppilasliike ja kansa 1920- ja 1930-luvulla*. Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisusarja. Poliitiikan tutkimuksia 14. Helsinki 1973.

Aronson, Peter: *Historiebruk, Att använda det förflutna*. Studentlitteratur. Malmö 2004.

Eskelinen, Heikki: *Me tahdoimme suureksi Suomenmaan, Akateemisen Karjala-Seuran historia I*. WSOY, Helsinki 2004.

Bourke, Joanna: ”Uusi sotahistoria”. *Ihminen sodassa, Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva, Jyväskylä 2006

Golubev, A.V. & Osipov, A.Ju (red.): *Ustnaja istorija v Karelii. Vypusk 3. Sbornik nautšnyh statej i istotšnikov. Finskaja okkupatsija Karelii (1941 – 1941)*. Petrozavodskij Gosudarstvennyj universitet, Petrozavodsk 2007.

Golubev, A.V.: Povedhevnaja žizn ženštšin v gody Velikoij otestšestvennoj vojny na okkupirovannyh territorijah Karelii: k postanovke problemy. *Ustnaja istorija v Karelii. Vypusk 3. Sbornik nautšnyh statej i istotšnikov. Finskaja okkupatsija Karelii (1941 – 1941)*. Red. A.V. Golubev & A.Ju. Osipov. Petrozavodskij Gosudarstvennyj universitet, Petrozavodsk 2007.

Golubev, A.: Ideologija i povsedevnost: ženštžiny v politike finskogo okkupatsionnogo režima i praktike povsedevnoij žizni v Karelii (1941 – 1944 gody), *Finskij faktor v istorii i kulture Karelii XX veka*. Red. O.P. Iljuha, Gumanitarnie issledovanija, vypusk 3, Karelskij nautšnij tsentr RAN, Petrozavodsk 2009.

Hyykky, Taru-Tuija: *Itä-Karjalaisesta suomalaiseksi opettajaksi*. Kasvatustieteiden syventävien opintojen tutkielma. Joensuun yliopisto 2000.

Hyttiä, Osmo: ”*Helmi Suomen maakuntien joukossa*”, *Suomalainen Itä-Karjala 1941 – 1944*. Edita, Helsinki 2008.

Hölsä, Martti: *Itäkarjalaisopettajia Suomessa jatkosodan aikana, Itä-Karjalan sotilashallintoesikunnan opettajaleiri 1941 – 1944*. Opetus- kasvatus- ja koulutusalojen säätiö OKKA-säätiön julkaisuja. Saarijärvi 2000.

Hölsä, Martti: *On uuden huomenen saava, Suomalainen kansakoulu Itä-Karjalan sotilashallinnon kasvatustavoitteiden toteuttajana miehitysajan aunukselaiskylässä 1941 – 1944*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 45. Joensuu 2006

Ijuha, O. P.(red.): *Finskij faktor v istorii i kulture Karelii XX veka*. Gumanitarnie issledovanija, vypusk 3, Karelskij nautšnij tsentr RAN, Petrozavodsk 2009.

Immonen, Kari: *Ryssästä saa puhua... Neuvostoliitto suomalaisessa julkisuudessa ja kirjat julkisuuden muotona 1918 – 1939*. Otava, Helsinki 1987.

Jokisipilä, Markku (toim.): *Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5,7 ryssää*. Ajatus Kirjat, Helsinki 2007.

Jokisipilä, Markku: *Toinen maailmasota ihmiskunnan kollektiivisessa muistissa. Sodan totuudet. Yksi suomalainen vastaa 5,7 ryssää*. Toim. Markku Jokisipilä. Ajatus Kirjat, Helsinki 2007.

Kangaspuro, Markku: *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta, Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920 – 1939*. SKS, Bibliotheca historica 60, Helsinki 2000a.

Kangaspuro, Markku: *Neuvosto-Karjalan suomalainen kausi. Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920 – 1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen & Irina Takala. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000b.

Katainen, Elina & Kotila, Pirkko (toim.): *Työväki ja tunteet*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku 2002.

Katainen, Elina: *Rakkauden malja vai vesilasi? Aleksandra Kollontain uuden moraalin tulkintoja Suomessa. Työväki ja tunteet*. Toim. Elinan Katainen & Pirkko Kotila, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Turku 2002.

Kilin, Juri: *Suuren isänmaallisen sodan pohjoinen rintama vai erillinen konflikti? Jatkosota tutkimusaiheena Neuvostoliitossa ja nykyvenäjällä. Sodan totuudet, Yksi suomalainen vastaa 5,7 ryssää*. Toim. Markku Jokisipilä. Ajatus Kirjat, Helsinki 2007.

- Kinnunen, Tiina & Kivimäki, Ville (toim.): *Ihminen sodassa, Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Minerva, Jyväskylä 2006
- Kivimäki, Ville: Sodan kokemushistoria. Uusi saksalainen sotahistoria ja kokemushistorian sovellusmahdollisuudet Suomessa. *Ihminen sodassa, Suomalaisten kokemuksia talvi- ja jatkosodasta*. Toim. Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki. Minerva, Jyväskylä 2006
- Klinge, Matti: *Vihan veljistä valtiososialismiin. Yhteiskunnallisia ja kansallisia näkemyksiä 1910- ja 1920-luvuilta*. WSOY Helsinki 1983. Toinen painos. Ensimmäinen painos 1972.
- Kemppainen, Ilona: *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmasodan aikana*. Bibliotheca Historica 102,SKS, Helsinki 2006
- Kulomaa, Jukka: *Äänislinna. Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941 – 1944*. Historiallisia tutkimuksia 148, SHS, Helsinki 1989.
- Kuprijanov, Gennadi: *Jäämereltä Laatokalle*. Alkuteos: Ot Barentseva Morja do Ladogi (1972). Suom. Helge Seppälä. Kirjayhtymä, Helsinki 1979.
- Laine, Antti: *Suur-Suomen kahdet kasvot, Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941 – 1944*. Otava. Helsinki 1982.
- Lallukka, Seppo: Luoteis-Venäjän etnisen kartan kehityspiirteitä vuoteen 1959. *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920 – 1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen & Irina Takala. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000.
- Luostarinen, Heikki: *Perivihollinen, Suomen oikeistolehdistön Neuvostoliittoa koskeva viholliskuva 1941 – 1944, tausta ja sisältö*. Vastapaino, Tampere 1986
- Lüdtke, Alf: Polymorphous Synchrony, German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life. *International Review of Social History. Volume 38. Supplement 1. The end of Labour history?* Ed. Marcel van der Linden. Amsterdam 1993.
- Manninen, Ohto: *Suur-Suomen ääriviivat*. Gummerus, Jyväskylä 1980.
- Marttinen, Eero: Millainen mies oli Mikko Karvonen. *Salainen sotapäiväkirja Itä-Karjalasta 1941 – 1942*. Onttoni Miihkali & Marttinen Eero (toim.) Gummerus, Jyväskylä 2007
- Meinander, Henrik: *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema*. Siltala. Helsinki 2009.

- Mikkola, Marja-Leena: *Menetetty lapsuus. Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941 – 44*. Tammi. Helsinki 2004.
- Morozov, K.A. & Aleksandrov, D.C.: *Karelija v gody Velikoj Otetšestvennoj vojny*. Karelija, Petroskoi 1975.
- Näre, Sari & Kirves, Jenni (toim.): *Ruma sota, talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Johnny Kniga. Helsinki 2008
- Nikulina, Tatjana & Kiseleva, Olga: *Protivostojanie SSSR i Finljandii v gody Vtoroj mirovoj vojny: Vzglad graždanskoga naselenija Karelii. Finskij faktor v istorii i kulture Karelii XX veka*. Toim. O.P. Iljuha. Karelskij nautšnii tsentr RAN, Petrozavodsk 2009.
- Pekkarinen, Jussi & Pohjonen, Juha: *Ei armoa Suomen selkänahasta. Ihmisluovutukset Neuvostoliittoon 1944 – 1981*. Otava, Helsinki 2005.
- Pilke, Helena: *Etulinjan kynämiehet. Suomalaisen sotakirjallisuuden kustantaminen ja ennakkosensuuri kirjojen julkaisutoiminnan sääntelijänä 1939 – 1944*. Bibliotheca Historica. SKS, Helsinki 2009
- Piironen, Erkki: *Tsasounien Karjalassa. Uskollisuutta uskonperinteelle, ahkeraa kirkollista toimintaa ja luterilais-ortodoksisen ystävyuden synnytyskipuja Itä-Karjalassa 1941 – 1944*. Ortodoksisen kirjallisuuden julkaisuneuvosto, Pieksämäki 1982.
- Pimiä, Tenho: *Sotasaalista Itä-Karjalasta. Suomalaistutkijat miehitetyillä alueilla 1941 – 1944*. Ajatus Kirjat. Helsinki 2007.
- Rusi, Alpo: *Lehdistösensuuri jatkosodassa. Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941 – 1944*. Historiallisia tutkimuksia 118. Suomen historiallinen seura, Helsinki 1982.
- Seppälä, Helge: *Suomi hyökkääjänä 1941*. WSOY, Helsinki 1984.
- Seppälä Helge: *Suomi miehittäjänä 1941 – 1944*. SN-kirjat OY, Helsinki 1989.
- Solomeštš, Ilja: *Finsskaja okkupatsija Sovetskoj Karelii v osveštšeniei finljandskoj istoriografii. Ustnaja istorija v Karelii. Vypusk 3. Sbornik nautsnyh statej i istotsnikov. Finskaja okkupatsija Karelii (1941 – 1941)*. Toim. A.V. Golubev & A.Ju Osipov. Petrozavodskij Gosudarstvennyj universitet, Petrozavodsk 2007.
- Starkov, Boris: *Venäjän kommunistisen puolueen kansallisuuspolitiikan välineet ja niiden käyttö. Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920 – 1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen & Irina Takala. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000.

Takala, Irina: Kansallisuusoperaatiot Karjalassa. *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920 – 1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen & Irina Takala. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000.

Takala, Irina: *Finskij jazyk v Rossii: istorija i sudba, Lektsija*. Izdatelstvo PetrGU, Petrozavodsk 2010.

Teräs, Kari: *Arjessa ja Liikkeessä, Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880 – 1920*. Bibliotheca Historica. SKS, Helsinki 2001.

Verigin, Sergej: *Karelija v gody vojennyh ispytanij. Polititšeskoe i sotsialno-ekonomitšeskoe položenie Sovetskoj Karelii v period Vtoroj mirovoj vojny 1939 – 1945 gg*. Izdatelstvo PetrGU, Petrozavodsk 2009.

Vihavainen, Timo: *Stalin ja suomalaiset*. Otava. Helsinki 1998.

Vihavainen, Timo & Takala, Irina (toim.): *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920 – 1950-luvuilla*. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000.

Vihavainen, Timo: VKP(b):n/NKP:n kansallisuuspolitiikka 1920 – 50 luvuilla ja karjalaisten ja suomalaisten kohtalo. *Yhtä suurta perhettä. Bolševikkien kansallisuuspolitiikka Luoteis-Venäjällä 1920 – 1950-luvuilla*. Toim. Timo Vihavainen & Irina Takala. Aleksanteri-instituutti, Helsinki 2000.